

VALLÁS ÉS AGRÁRSZOCZIÁLIZMUS.¹

I.

A földműves-szociálizmus elméleti meghatározása nem könnyű. Az idevágó jelenségek jóval nagyobb variabilitást mutatnak, mint az ipari szociálizmus. A földműves-szociálizmus gazdaságtani elmélete (a mezőgazdasági gépek forradalma még folyamatban lévén) maga is kevésbé tisztázott. A legellentéesebb elvek, óhajok és szenvedélyek elkeresztelése az agrárszociálizmus. Feladatunk azt a széles kört megrajzolni, a melybe egyképen beleférnek a földosztás és a földközösség mozgalmi, a parasztszekták képződése és a paraszt-szkepszis, a csökönös konzervativizmus és a fanatikus, meggondolatlan fellobbanások. A társadalmi jelenségek ama változatos sorait, melyek révén a legszegényebb parasztság a mezőgazdasági termelés ma uralkodó társadalmi feltételeit akként akarja megfordítani, hogy munkája lehető legteljesebb egyenértékéhez jusson, *agrárszociálizmusnak* nevezzük.

Ha szomszédjára, az ipari szociálizmusra pillantunk, szembeszöknek az éles különbségek, melyek a két folyamatot egymástól elválasztják. Az agrár-folyamat ama része, mely a mezőgazdasági népesség gondolkodását, érzelmeit, ösztöneit, képzeleteit és indulatait revoluzionálja: *az agrárszociálizmus lélektana* anyagát teszi. Az agrárszociálizmus lélektanának tartalmi és struktúrabeli sajátosságai vannak a szerint, a mint a sajátosságok a parasztság foglalkozásában, fizikai környezetében stb. vagy más.

¹ Mutatvány szerzőnek *Az agrárszociálizmus lélektana* címen készülő művéből.

részt társadalmi atomjai összefüggésében és elrendezésében gyökeredznek. Megjegyezzük, hogy e felosztás csupán elvont, mert a sajátosságok rendszerint egymásba fonódva jelentkeznek és csak ritkán klasszikusan. Minthogy végül a szocziálizmus okaiban, céljaiban, terjedése és érvényesülése módjaiban tipikusan kollektív folyamat, mely az egyéni psychek sajátosságai felett egyre közömbösebben siet el, az agrárszocziálizmus pszichikai megjelenítésében *kollektív lelekről* fogunk beszélni.

A kollektív lélek az egyéni lelkek korporátlójából törvényszerűleg eredő elváltozások feltételezett oka, azaz hypothesis, melynek életrevalóságát az fogja eldönteni: képesek vagyunk-e ezzel a hypothesis-sal a jelenségek nagyobb tömegét több rendszerességgel, egységesebben áttekinteni? Ha igen, akkor a hypothesis tudományos, mint a hogy minden tudomány hypothesisból indul ki. Ha nem, akkor a kollektív lélek fogalma is csak üres, homályos játék. A magunk részéről talán kimondhatjuk, hogy nem csalódtunk hypothesisünkben.

A specifikus parasztszoczialista kollektivitás lélektani jelenségeinek igen nagy és fajsúlyos tömege vág a *vallás* körébe, azaz a természetben lejátszódó erő akarati megszemélyesítése. Az agrár-szocziálizmus ama tünemény-tömegében, melyet ez ideig átkutatnunk sikerült, a súlyos többség vallásos elemektől van átitatva.

II.

Ha egy kollektív lélek energiáit vizsgáljuk, azt találjuk, hogy azok nem tűnnek el, csak átalakulnak. Az energiák iránya el is fordulhat, meg is fordulhat, ha a társadalomlélek feltétele: struktúrája változván, ezzel együtt a régieket befolyásoló új lelki energiák támadnak. De ez esetben már új kollektivitással van dolgunk lélektani értelemben. *A kollektív lélek struktúrája: atomjai távolsága s egymásközi elrendeződése; ha ezek változnak, a kollektív lélek energiái is velők fordulnak*, de ha ezek nem változnak, akkor az energiák irányára, ritmusa sem változik, negatív energiából nem lesz pozitív, gyengébből nem lesz erős. A mi transformációt mégis látunk, sem az energiák irányát, sem azok erejét nem érintheti, csupán formáját. De még e transformáció sebessége is az atomok távolsága s egymásközi elrendeződése szerint más és más. A társadalomlélek determinált és determináltak a benne végbemenő vegyi folyamatok.

Ily alapon mondjuk, hogy adott változatlan sűrűségű és elrendeződésű kezdetleges kollektivitásban a *bizonytalanság* negatív

energiája a vallás negatív energiájává alakulhat át.¹ Nem válhatik a bizonytalanság negatív-energiájából pozitív energia, a míg a kollektivitás atom elhelyezkedése és atom-távolsága változatlan. Ez az oka például, hogy az orosz parasztság széles rétegeit a sorsán javító pozitív szervezkedés szükségérzete még hosszú ideig nem ragadhatja meg. Ez az oka annak is, hogy nagyobb bizonytalanságból nagyobb vallásosság lesz, kisebből kisebb s az energiának csak alakja változik, a míg másnemű változások szerves feltételei hiányzanak.

Peru indiánusai közül a jaguár-gens tagjai, ha jaguárral találkoztak, nyugodtan leültek, bevárva, hogy széttépje őket. Tőle származtatták ugyanis magukat s azt hitték, haláluk után az ő alakjában járnak. A totemizmus legközvetlenebb alakja ez: a kollektív lélek azon nyersen teremti meg a bizonytalanság központjából a vallás központját. A totemek eleinte az életösztön és a tudatlanság ködös komprommisszumainak látszanak. Később az általános életösztön egy részét az életösztön kielégítésének eszköze, a foglalkozás tölti be a társadalom lelkében. Nyugat-Ázsia sárkány-míthoszában a fényistenesség kényszeríti az ellenséges felhősárkányt, hogy az esővizet kiadja. Az északi népeknél, mondja *Schurtz*, ez a monda az ő szükségleteiknek megfelelően módosul. Ők már kevésbé félnek az esőhiánytól, mint a kemény és hosszú téltől és így italok a a fényisten a varázsálomban nyugvó földhercegnőt a tél-sárkány agyonverése által szabadítja fel. Hogy a bizonytalanság (később leginkább a termelés eredmény-bizonytalansága) és a vallás közt mily egyenes a kapcsolódás, jól bizonyítja Abogard érsek IX. századbeli panasza (idézi *Lafargue*), hogy az emberek sokkal pontosabban fizetik a viharjósok járulékait, mint az egyház dézsmáját. Még szebben megvilágítja a kérdést *Beöthy* Leó finom megfigyelése: »Azon egyének, kik természetfeletti hatalmakkal való összeköttetésüket s azoknak általuk való befolyásolhatóságát állítják, a míg egyrészt minden kezdetleges társadalomban játszanak bizonyos szerepet, másrészt azonban félreismerhetetlenül nagyobb hatalmúaknak és tekintélyűeknek tűnnek fel ott, hol növényi táp mellett az általános jólét az időjárástól van feltételezve«. »Az egész kiterjedésében forró Afrika számos első és másodfokú társadalom mellett egyetlen

¹ A természetokozta bizonytalanságérzetnek itt az a formája jó számításba, mely a társadalomléleken fejeződik ki.

kifejlett szövetségi szervezetet sem, de elég számos, részben kifejlett szervezetű kényúri társadalmat mutat föl«. ¹

A bizonytalanságot a tárgyalt vonatkozásokban csak a természeti erőktől való függetenség gyanánt értékeljük. A társadalmi szervezet okozta bizonytalanság, ha érzete amattól elkülönítve jelentkezik, nem ide tartozik. Ha a természetes bizonytalanságtól elválasztott, már teljesen differenciált társadalmi bizonytalanság is idetartoznék a vallásteremtők közé — az ipari szocziálizmus sem tudta volna még kivetni lelkéből a vallásos elemeket. A társadalmi bizonytalanság, ha másneműségét a kollektivitás felismeri, más energiává fog átalakulni, mint a természeti. Negatívvá vagy pozitívvá: a szerint a mint nincs vagy jelentkezik struktúraváltozás.

A természet szeszélyeitől való függetenség, az elemek okozta bizonytalanság a mezőgazdasági foglalkozásban még mindig csak töredékes részben bír — kivált technikailag elmaradott vidékeken — a megváltoztathatóság jellegével. Alig győzte le a földműves a növénytermelés és állattenyésztés egyik vagy másik ellenségét, már száz más lép helyébe. Ehhez járul, hogy elmaradott agrárvidékeken s bizonyos feltételek mellett a mezőgazdasági termelés nem ismeri a váltógazdaság biztosítékát. Egyoldalú gazdálkodása a végletekig fokozza a bizonytalanság érzetét. A Felső-Nílus nagy marhatenyésztő törzséről, a dinkákról beszélnek, hogy családjuknál is jobban szeretik marhájakat úgy, hogy rabszolgavadászoknak csak a megtámasztott marháit kell elhajtaniok, már biztosan tudják, hogy a tulajdonos is rövidesen követni fogja őket. Ugyanígy értek el nagy sikereket angolok és búrok a becsuánok és kafferek ellen vívott harcaikban. ¹ Annyira szeretik állataikat e pásztornépek, hogy nem is szívesen vágják le őket. Sokszor látni gulyáikban elaggott, fogatlan állatokat, melyek száraz időben nyomorultul elpusztulnak. *Casalis* említi, hogy midőn a basutók a 30—40-es években a Fokföldön mint bérmunkások marhákat szereztek maguknak, törzsfőnökük lopással gyanúsította őket, nem tudván megérteni, miként adhat ki kezéből gulyatulajdonos erőszak nélkül marhákat. Ma is a burgonya, kukoricza és a sertésstartás a mezőgazdasági népesség nálunk legfőbb, majdnem egyetlen megélhetési forrása. Szárazság vagy sertésvész elég, hogy a

¹ *Beöthy* Leó: A társadalmi fejlődés kezdetei II. 138—147.

² *Batzel*: Völkerkunde. II. 93. old.

bizonytalanság érzetét a végsőig fokozza.² Délnyugati és déli Oroszországban, a legtermékenyebb részeken, hol a földművelés technikailag legelmaradottabb, az aratási hullámzások a legnagyobbak. Rossz évben a középső Volga mentén, *Stepniak* szerint, a vetőmag háromszorosát, jó évben 20—25 szőrösét kapják. Dél-Oroszországban az aratás 87 százalékkal hullámzik. A technikailag haladottabb, középső tartományokban, *Janson* szerint, már csak 21—49 százalékkal hullámzik az aratás eredménye. Oly hullámzások ezek még a legkedvezőbb esetben is, melyek az emberi tervszerűség és szervezésben való bizalmat a vallásrajongó muzsik képzeteiben ama százalékoknak megfelelőleg csökkentik. Az ősi egyiptomi totemisztikus gensektől kezdve, melyeket a terméshozó nap kultusza fűzött egybe, a germán jósokon át, a kik égi jelekből s lovak nyerítéséből jövedöltek, napjaink jámbor parasztjáig, a ki harangoztat a vihar ellen s búcsút jár az elmaradt esőért: nincs hajlása a hosszú ösvénynek. A kezdetleges emberélet akkumulált bizonytalanságának vallássá alakulása e jelenségek egységes meghatározása. Helytelennek gondoljuk az elmondottak alapján *Mayr* felszínesen odavetett szembeállítását, hogy a vallásfelekezetek alakulására leginkább belső, lelki állapotok vezettek, míg a jogállapot és az állam keletkezése kiválólág külső szükségleteknek és pedig különösen a személy- és vagyonbiztosság szükségének köszöni keletkezését. Ahhoz a megállapításhoz mindenesetre eljutottunk már, hogy a kezdetleges társadalmak pszichéje a természet jelenségeit feléje irányzott célzatosságnak képzei. A paraszttársadalom a körülötte történő dolgokat, a természetadta, kiszámíthatatlan, legyőzhetetlen bizonytalanságokat (pl. időjárás) fokozott mértékben akarata eredményének tartja, a mely akarata jó hajlamát a maga részére megnyerni szeretné. A foglalkozásából eredő bizonytalanság érzete így predesztinálja a parasztság lelkét a vallásos rajongásra.

III.

A mezőgazdasági munka a hullámzás és bizonytalanság széles keretei gyanánt nincs híjjával a monotonitásnak, a folytos.

¹ „Wheat, oats and barley are not considered as food by the people... They are usually grown as means of payment of the rent”, — írja Írországról Sir W. *Routh* 1846 ban. S valóban a nagy ír éhínségben több mint egy millió ember pusztult el.

visszatérő változatlan egyformaságnak. A változatlan fogalmát csak hajszál választja el a változhatatlanságtól. Valóban, a parasztság lelkében mélyen verődik vissza a természetadta monotonitás visszhangja: a *fatalizmus*. A fatalizmus biológiai föltételei különben sem hiányzanak a paraszt kollektivitás lélek egyedeiből. *Ammon* kiemeli, hogy a városi élet a serdülő gyermek idegzetében a paraszt gyermekénél három évvel korábban ébreszti fel a nemi ösztönt.¹ *Gatti* ehhez fűzi azt a tapasztalását, hogy a parasztgyermek intelligenciája kifejlődésében is e fajta késedelem van.² Még világosabb a paraszt alacsony fogyasztóképességének és analfabétaságának apathizáló visszahatása. A rosszul táplált tömeg lelkileg is elhanyaglik, az analfabétaság pedig elrejtje előle a kicsiny körén túl a térben és időben történeteket, nevezetesen: azonos okok azonos okozatait.³ De ezeknél is fontosabb, mert specifikusabb, a mezőgazdasági munkás testi erejének a nehéz munkában való legnagyobb felhasználódása, a mit természetesen követnek az idegélet eltompulása és az agy gyors kimerülései. *Rubner* szerint a következő táblázat mutatja a test munkaképességére szükséges kalóriákat:⁴

A megfigyelt foglalkozása	Szükséges kalória	Megfigyelő neve
Pihenő munkás	2675	Voit
Orvos	2695	Forster
Házmester	2522	»
Szolga	3158	»
Bérmunkás munkában	3614	Voit
Bérmunkás nehéz munkában	3625	Playfair
Bérmunkás megfeszített munkában	3739	»
Bányász	4196	Stenheil
Téglamunkás	4528	Ranke
Béres	4811	»
Favágó	6038	von Liebig

¹ *O. Ammon*: Die natürliche Auslese beim Menschen. Jena, 1893. 243. o.

² *G. Gatti*: Agricoltura e socialismo. Milane-Palermo, 1900. 87. old.

³ Mindazáltal már a német parasztlázadás szítói használtak röpiratokat izgatásra.

⁴ *Zeitschrift für Biologie* 21. 1885.

Világos ebből a mezőgazdasági munkás testi túlesigázottsága. Nem lehet kétségbevonni, hogy itt étellel teljes lelki működésről, képzetek határozott kialakulásáról, rendszeres érdeklődésről szó sem lehet s legfeljebb a túlzó, a rikító, a szenzáció élesztheti fel időnkint e fáradt lélek hirtelen reflexeit. Ne feledjük a klíma szerepét sem, mely különösen kirívó a nyári főmunkaidőben, midőn a nap perzselve süt s a fizikumot nagy mérvű depressio fogja meg. Az ítélőképesség minimumra süllyed, az agyműködést abnormitások zavarják. Példája: a *tropical moral insanity*, mely érdekes formája a kollektív lélek megbénulásának tisztán fizikai ok hatása alatt.

Ehhez az apathizáláshoz a fizikai környezet narkotizáló monotonsága nem csekély mértékben járul hozzá. *Curtius* megállapítja, hogy mivel az Eufrát és a Nílus évről-évre ugyanazon előnyöket nyújtja és a foglalatoságot azon mód szabályozza, évezredek szállhattak el a környező országok felett a nélkül, hogy a hagyományos életviszonyokban valami lényeges megváltoznék: múmiaszerűen bebalzsamozva akadt meg a Nílus-völgyi kultúra. Kisebb mértékben ismétlődik e quietizáló folyamat a földművelő foglalkozásban mindenfelé. Az évszakok, vetési, virágzási, érési, letakarítási időpontok csekély hullámzást mutatnak szélsőséges ellentétkül a folytonos bizonytalansághoz, mely e főkereteken belül a parasztság életét nyugtalanítja. L. *Delisle* »Histoire des classes agricoles du moyen âge« című művében még ezenfelül kiemeli a mozdulatlanságot, melyben a földművelés technikája nyolcz évszázadon át (a X. századtól a XIX-ig) megmaradt. Jóformán mindazok az eljárási módok, melyeket a régi krónikák leírnak, egész a legújabb időkig követettek gazdáink által.

Ide tartoznak a paraszttársadalom történetének elfásító hatás- emlékei (a tények maguk már csak törmelékekben maradtak reá): a könnyen levert lázadások; a felsőbbség örökké felülkerekedő csalfintasága; a parasztforradalmak mértéktelen megboszulása és következménykép a helyzet még nyomorúságosabb alakulása; a bizalmatlanság minden kívülről jövő elmélet iránt, mióta pl. a középkor végén a főurak és főpapok a római jog felélesztésével rabolták meg a szabad parasztokat régi birtokaiktól stb. stb. Utóbb rá fogunk térni a struktúrában rejlő okra, a miért e nagy tragédiák hangulata csak nem akar eltűnni a paraszt-pszichéből, jóllehet a tragédiák eseményei maguk jórészt elmorzsolódtak már, az idők hosszú folyamán fel nem jegyeztetve.

Ha így a környezet folyton visszatérő képe, a technika hosszú mozdulatlansága s túnt századok itt késlekedő hangulata állandóan ható és legyőzhetetlen erők létezését szuggerálták a földművesség pszichéjébe, az eltompulást még öregbíti a föld monopol jellege, mely tetszés szerint nem szaporítható, de máshová sem vihető, mint többnyire az ipari termelés eszközei. A föld göröngyéhez, sajátosságaihoz, kívánalmaihoz a parasztság egész valójának is hozzá kell idomulnia. Valóban: nincs kollektív lélek, melyben a változhatatlanság érzete oly mélységes volna, mint a mezőgazdasági népességben. Ennek talajából nőttek ki a magyar parasztosztály legklasszikusabb közmondásai: »Szegény ember szándékát boldog isten bírja.« »Valahogy csak lesz, sehogy még sohasem volt.« *Stepniak* szerint az orosz paraszt sokáig nem hajt a nihilizmus felhívására, hogy fogjon fegyvert földje visszaszerzésére. De ha nem fog is fegyvert, teszi hozzá, az üdözött propagandistáknak igen sokszor segít a menekülésben. A muzsik már tisztában van azzal, hogy a nihilizmus az ő malmára hajtja a vizet. Ha ezt nem tudná, nem segítené a menekülő nihilistát. De azért pathologikus fásultsága nem hagyja el itt sem. Segíti testvérét, de nem követi.

Így készíti elő a parasztságot apathikus nemtörődömsége a vallás számára.

Nagy kontúrjaiban előttünk már a paraszttársadalom vallásra termett lelke. Kívül széles, örök határvonalakban a változatlan, az újra meg újra diadalmas egyformaságban visszatérő. És a megdönthetetlennek képzelt vaskereteken belül bizonytalanságban, remegve, ritka sikerrel, sok balszerencsével küzd és vergődik a törekeny ember. Azonban a mezőgazdasági munkásság világba nézése nemcsak félénk, nemcsak fáradt, hanem távlat nélkül is szűkölködik. Századokon keresztül erőszak kötötte röghöz és tudatlanság szorította minimálisra látókörét. Ma kitetszik, hogy csekélyebb mértékben maga foglalkozásának sajátossága elvégzi mind a kettőt.

Az év nagy részében az önálló gazdát a halasztást nem tűrő munkák s a pusztán szertefekvő jószág és takarmány, a szolgálatban állót az ugyanez okokból szakadatlan szolgálatra szóló szerződés, a napszámot a szükség kénytelensége köti röghöz. Még legkevésbé a napszámot. Ezért a napszámos-osztály

pszichéje még a legelasztikusabb, a méretekkal leginkább tisztában van. Általában a paraszt társadalom lelkében nincsen mértékegység a tőle csak kevéssé távoleső vagy már kevéssé mélyen fekvő dolgok számára. Mert a paraszt nem jut ki milieujéből. *Stanley* csodákat mesél arról a méltóságteljes henczegésről, melylyel Afrikában egy-egy földművelő törzs főnöke járkal ronda kis falujában.¹ Látóköre szűk, mértékegysége nincs. A szicíliai agrárrendülésről szóló essayében *Pasquale Villari* kiemeli a parasztszocialista forradalomban szerzett azt a tapasztalását, hogy az események közepében élők általában is elvesztik a helyes méreteket. Mennyivel hatványozottabban áll ez azokra, a kik állandóan röghöz kötött események, a falu tornyán túl nem érő szenzációk közepében élnek. Következménye: a kollektív lélek vallásos dispozíciójának rohamos emelkedése. A társadalom rövidesen hajlandó lesz a látókörébe jutott események deformációjára, egyének nagyítására, történések túlzására. Hajlandó lesz ugyanazon okból minden jelenséget saját kis világához és e szűk világ szűk emlékeihez mérni. Könnyen támadnak itt emberfeletti emberek, próféták, csodák, álomlátások. A vallásos rajongás levegője ez és tegyük hozzá: idővel a legvéresebb szájú, legfelületesebb és leglelkiismeretlenebb demagógiáé. Végül: a parasztság kicsiny világának tulajdon emlékezete jórészt szájhagyomány, közvetlenül csak három emberöltőt ér át, látóköre még visszafelé is szűk. Így kicsiny marad társadalmi érzetei, még inkább asszociációi száma. Következtetései a mi fogalmainkhoz képest könnyelműek és kollektív lelke csak felette szűkkörű valószínűségi számításokat tehet, hogy tapasztalati igazságokhoz jusson. Nemcsak az ok és okozat aránytalan az ő képzetesoraiban, de egyben kritikai képessége is gyengébb, mint a városi népeességé, mindama dolgokban, melyek foglalkozását s ennek helyét túllépik. Nem hasonlíthat össze. Tehát hívő és sokszor könnyen hívő.¹ Zavaros perspektíva nyílik lelkéből. Kész prédája minden merész szugesztiónak, minden miszticizmusnak.

¹ Ezzel szemben a kongó négereknél, kik nomád életet is folytatnak, több kultúrnövényt találunk, mint egy német faluban (*Ratzel: Völkerkunde. I. 85.*). A nomád kollektivitás lelke általában nem mutat az egész vonalon kezdetlegesebb vonásokat mint a parasztságé. Több benne a relativitás iránt való érzék, az impulzivitás. *Goldzieher* érdekesen írja le, mennyi bajuk volt a muzulmán hitre térő beduinoknak az egy helyben való imádkozás formalizmusával.

¹ A Dózsa lázadás, a német pörlázadások s az írországi pucosok gyors bukását jórészt a méretek ismeretlensége és ennek következtében a józanság és előrelátás hiánya okozták. E lázadások vallásos színezte ismeretes.

V.

A megrajzolt vallástermő energiákhoz hosszú időn át csak vulkanikus kitörésekben járult a társadalmi viszonyok okozta bizonytalanság. *Lyell* óta a geológia már elfogadta, hogy a föld rétegeképzése nem hirtelen katasztrófák monopóliuma, hanem a lassú folyamatok évezredes eredménye. Talán valaha elég adatunk lesz annak törvényszerű megállapítására, hogy ama földtani átlátás a társadalom fejlődésének egész vonalára is alkalmazható. Egyelőre be kell érünk azzal a konstatacióval, hogy a parasztság helyzetét a struktúrabeli változásokat megelőző katasztrófák lényegében nem emelték. A társadalmi bizonytalanság — másfelől — a paraszt-társadalomban nem jelentkezik egészen a legújabb időkig önálló lelki tünet gyanánt, hanem legtöbbször névtelenül elvegyülve a természetadta bizonytalanság érzetébe. A hűbériség nem jelent bizonytalan társadalmi állapotot, mint a kapitalizmus, — a hűbériség constans függés. Ezért történhetett meg, hogy a kezdetleges kollektivitás lelke a társadalmi függést a természeti függéssel azonosította. A társadalmi kényszerítések (pl. ó-testamentum), a társadalmi kihasználások épen úgy, mint annak reakciói, a míg nincs differenciálódás, vallásos színezetűek. Midőn 1382-ben Angliában Wycliffe kommunista célzatu felkelést szít, ige hirdetését a vallásos színezet s a *természetes* egyenlőség követelése jellemzik. Az alsó-osztályok sérelmének depositariususa a valláson és a természetén ejtett sérelem. A forradalmi akció mindaddig vallásosán jelentkezik az agrárkollektivitásban, a míg az a társadalmi tüneteket a környező természetbe olvasztja. A néger, a ki hazájából (= természetes bizonytalanság) hirtelen az új világba (= társadalmi bizonytalanság) kerül munkásnak, Amerikában a legszélsőbb szekták vakbuzgó követője.

Ez után egyben a társadalmi tünetek a természetiek kiszámíthatatlan hatású szankcióját nyerték a paraszt kollektivitás lelkében. Ellenök intézett félénk reflexmozgásai, vagy hirtelen, rövid, kétségbeesett kitörései (a túlnyomóan paraszt-társadalmak rövid tartamú energiái, szalmalángja) csak a primitív emberhorda primitív reagálása a természet szeszélyeivel szemben.

A társadalmi bizonytalanság differenciálódása első fokán is még származása nyomait viseli: kizárólag vallásos eredmé-

nyeket szül. Midőn orosz földön napjainkban az adó- és uzsoraterhek a falu közösségek addig virágzó háztartását megkörnyékezték, rendszerint egész Mir-ek egyszerre tértek át valamely szektára.* A kollektív lélek, melyet külső csapások struktúraváltozás nélkül sújtanak, úgy próbál magán segíteni, hogy vallást cserél. A kezdetleges társadalmi bizonytalanság érzete csak negatív energiába tud átalakulni.

VI.

Agrártársadalmak kezdetleges fokán a társadalmi bizonytalanság nem alakul a szükségletek emelése felé törő energiává. Minthogy a társadalom felépítésében változás nem megy végbe, a negatív energia csupán más negációvá alakul: az adott esetben a társadalmi bizonytalanság átalakul a szükségletek redukciójának, vagy a redukált szükségletek általánosításának vakbuzgó óhajává. A nazarénus koldus, az orosz paraszt, a ki egész életében nyomorgott, vallásos szuggesztíóval paralizálja a szegénységet. Hirdeti, hogy csak az boldogít. Quietista társadalom atomja, tehát zsoldárokból dicsőíti, amittől fiziológiailag irtózik: a szűkölködést. Társadalmi bizonytalansága gyöngye hullámzással szűk gátak közé szorul és ott gyűrűzik az egyetlen elérhető kollektív pont: a szükségletek körül. Mivel pedig az igazságot a maga részén érzi, ezt az igazságérzetet már meglevő standard of life jára is kiterjeszti. S a mi eredetileg változhatatlan tragikum volt képzetében, utóbb jobb, igazabb, követendőbb lesz. Így kap az agrárnépesség körében páratlan népszerűsége a szenvedések és megalázkodás, a türelem és kevéssel beérés hitvallása. Képzetei közül is »az utolsókba lesznek az elsők«. A német parasztforradalom derengése idején Kapisztrán és Böhmeim-Paukert ezért prédikálják soha nem sejtett hatással az aszketizmust. Ezért látjuk még ma is a szicíliai Fascik nem egy gyűléstermében Marx és Lassalle arcsképei felett a keresztre feszített Krisztus szenvedő, de türelmes tekintetét.

VII.

El nem hanyagolható, sajátos lélekműködéshez értünk az agrárproletáriátus pszichéjének vizsgálatában. A földművelés még

¹ *Stepniak*: The Russian peasantry. London. 1889. I. 83.

mindig nagyrészt külterjes vagy legalább is torlódásos munka. A külterjes- gazdálkodás, hirtelen munkatorlódás és hosszú tétlenség a maga képére idomítja a paraszt-kollektivitás lelkét. A külterjes gazdálkodás, külterjes lelki folyamatokat involvál. A hol a paraszt a nyár 4—5 hetében napi 16—17 órai munkával kénytelen kenyerét megkeresni egész esztendőre és a hol viszont 4—5 hónapot teljes tétlenségben tölt minden impresszió és változatosság nélkül egy kicsi falu vagy pusztá lomha eszmecserejében, ott a kollektív lélek egyenletes élete, összhangzatos fejlődése nem képzelhető el. Élesen szétváló lelki kétértés keletkezik: *a nyár parasztja s a tél parasztja* közt. Csizmadia Sándor keserű versszakokban panasolja ezt az ellentmondást Valóban, egyik oldalon ott látjuk a verejtékes nyári parasztot sűrű tömeg-életében, melyben a tömegléleknek az alkotó egyénektől való elütése, a tömeg sajátos képzei, indulatai felelőtlenség-érzete annyiszor elevenednek meg. A másik oldalon a tél parasztja elhavazott csöndes falujában, alacsony ablakos szobáiban; az élet, a világ zaja nem hatol hozzá: a paraszttársadalom lelke a nyári kifáradástól a téli tespedés szélsőségébe jutott.

Extenzív lelki gazdálkodás keletkezik ritka és hirtelen kitörésekkel, a lélek munkatorlódásainak lebonyolításaival. Ellentéte az ipari tömeg egyenletesen elosztott, belterjes gazdálkodása: a szervezkedés.

VIII.

Fejtegetéseink folyamán ismételten utaltunk arra, hogy a megrajzolt tartalmi fővonások csak lelki energiákat jeleznek, melyek hatékonysága a társadalom belső fölépítésétől, belső rendjétől függ és a melyeket a fölépítés változásával érvényesülő új energiák befolyásolnak. E fölépítés rendje a *kollektív lélek idegzete*. A kollektív lélek minden jelensége e szerint, ehhez alkalmazkodva, ehhez hasonlva megy végbe.

Ez idegzet elsöben is a kollektivitás pszichikai elemeinek, az egyéni lelkeknek a velök összefüggő más egyéni lelkektől való *lelki távolsága*. E távolság relatív s azért »lelki«, mert nem azonos a légtávval vagy időszámítási távolsággal, hanem a társadalmi élet közvetítő-produktumai — minők a nyelv, a közlekedési eszközök, az írás-olvasás, a tömegképződés alkalmainak szaporodása — a lég- vagy időtávolságot megkorrigálhatják, sőt kiforgathatják. A kollektív lélek szempontjából a budapesti gyári

munkás közelebb áll a londonihoz, mint a hevesi paraszt a máramarosihoz. Új közvetítő-produktumok behatolása a paraszttársadalomba az addigi távolságokat egyszerre gyökeresen megváltoztathatja.¹ Hogy e közvetítő produktumok mily föltételek mellett s mily társadalomszerkezeti és társadalomrendi változásokkal jelentkeznek, nem tartozik a kollektív lélektan körébe, kívül esik a mi vizsgálataink határán is.

Második része a kollektív idegzetnek: a társadalmi egyedek *elrendeződése*: co- vagy szubordinációja.

A lelki távolság szempontjából a mezőgazdasági proletariátus legjellegzőbb sajátága: az izoláltság. A elrendeződés szempontjából: a patriarchalizmus.

Vegyük szemügyre először az izoláltságot. A paraszttársadalom egyedeinek elhelyezkedése nem kedvező a kollektív lélek életére. A kollektív lélek csak akkor lehet impulzív, csak akkor lehet elasztikus és mindazáltal egységes, kötött és határozott, ha elemei egymáshoz közel állnak, ha egymással folyton benyomásokot cserélnek, ha egymásnak asszociációkat közvetítenek, ha egymást ellenőrzik és kritizálják. Ellenkező esetben az egyéni lelkek kollektív leikké való nivellációja csak nehézkesen és tökéletlenül mehet végbe. Az oly laza összetételű társadalomnak, mint a minő a parasztság, mely szétszórva lakik és többnyire szétszórtan dolgozik is, kollektív lelke is szükségképen laza összetételű lesz. A laza összetétel a paraszt társadalomra nézve, melybe a közvetítő-produktumok a legújabb időkig csak kevés társadalomváltoztató elemet szőlítottak, *jelenti első sorban a környező társadalmakhoz képest nagy valószínűségű lég- és időszámításbeli távolságot, mely a parasztegyedet a másik parasztegyedtől s az egyik parasztkollektivitást a másiktól elválasztja*. A mennyiben pedig a közvetítő produktumok közbelépnek, *jelenti még ugyanez egyedek, illetőleg kollektivitások egymásközi lelki távolságot a fentebb megjelölt értelemben*.

A laza összetételű kollektív lélekben a kollektív gondolat, érzés, képzelet, ösztön, indulat, eszmetársulás utjai vontatottak, bizonytalanok, sűrűn szaggatottak. A tömör összetétel magában véve ugyan még nem elégséges, hogy mindennek ellenkezőjét találjuk fel,² mert épen a fent megrajzolt és egyéb tartalmi

¹ Hegedűs Lóránt érdekes megfigyelése, hogy az emigráció dunántúli főfészkeiben az emberek alaposabban ismerték az amerikai elnökválasztás esélyeit, mint a belpolitika szenzációit.

² Gondoljunk csak a zsúfoltan lakott Nápolyra és a megakadt nagykeleti kollektivitásokra.

tényezők is közrehatnak, de másrészt tömör összetétel *nélkül* egységes, járt menetei nincsenek a kollektív léleknek. Nehéz az ily laza kollektív pszichében a képzetek járása akár kifelé, akár befelé. Ezért a parasztság lelke, a mily nehezen apperzipiál, ép oly nehezen felejt. A technikában, a politikában konzervatív, pszichéjében rudimentum-torlaszok állják útját a ki-bejutásnak. Nehezebben tudja e lelki csökevényeket magából kivetni, mint bármely más emberi társadalom a nomádtól fölfelé. A különben megmagyarázhatatlan lelki mozgások egész raja válik most világossá. Meg kell értenünk, hogy a laza összetételű társadalomból csak laza összetételű, homályos, bizonytalan képzetek származhatnak, melyek kiforrását, megformálódását az egyedek széjjelhúzása, centripetális individualizmus hiúsítja meg.¹ S a kollektív képzetek szétfolynak és olykor el is torzulnak, mert a képzet elemek kifáradnak és erőt pazarolnak a hosszú és kevésbé járt úton, mely egyik egyedet a másiktól elválasztja. Megszületik a miszticizmus: a ritkán lakott pusztaságok egyetlen társadalomlelki terméke, mely a természeti és társadalmi bizonytalansághoz még közelebb rokon s még felismerhetőbben hasonlít, mint a vallások és szekták. A tulajdonjog oly határozatlan s mégis egyetemesen átértett fogalma, mint a mely a szláv faluközösségekben főként a földre vonatkozólag él, a maga mélységes miszticizmusában ugyszólva egyáltalán nem kodifikálható. Ugyanez áll az indiai faluközösségekre, melyek egymásközi izoláltsága teszi India nem egy alapos ismerője szerint lehetővé, hogy 50,000 angol katona 300 millió ember felett uralkodhassak. Írországban is, midőn 1850-ben 75,000 farmert kergettek el bérletökről, mert nem tudtak bért fizetni, a tulajdonjog miszticizmusá valószínűségos tébolyban tört ki. A bérlő-családok, melyek félszázad óta megvetették egy-egy farmon lábukat, mikor — mert földjük kimerült s ők azt legelőknak hagyták — felmondtak nekik, *nem értettek meg, mit tesz az: fölmondani*. Nem mozdultak. Megint elparancsolták őket, de mintha semmi sem történt volna. Végre a rendőség hurczolta el őket, de esténként megint visszazompolyogtak, úgy hogy a hatóság kénytelen volt összeromboltatni lakóházaikat. De még ekkor is eljárak a romok közé éjjelente, mint hazajáró árnyak. Sokan ott haltak meg.²

¹ Ha szélsőségik akarnók vezetni ezt a tételt, hivatkozhatnánk *Loria* megfigyelésére, hogy a tébolydák örültjei sohasem szövetkeznek.

² G. de *Beaumont*: L'Irlande. Paris, I. XXII. old.

A »tulajdon« szó a földre vonatkoztatva a régi orosz archívumokból, okiratokból és pátensekből is hiányzik, a mint hogy az orosz paraszt köztudalmában sincs meg. Valami ködbe vesző, sejtelmes ösztön, saját igazságának félbenmaradt érzete helyettesítik a tulajdonjog disztíngvált képzetét. »Az orosz az egyetlen nép, melynek tudatában benn van, hogy nincs abszolút bűnös és nincs abszolút ártatlan ember«, mondja Gogol, fejtegetéseinkhez újabb támpontot nyújtva azzal a megfigyelésével, hogy az általa ismert paraszttársadalom képzeiteinek nincsenek határkontúrjai, keretei, realitása. Megfelel ennek az a tudósítás is, hogy a muzsik a bűnösöket a »szerencsétlenek« közös nevével illeti és enyhén bánik velök.¹

Lassan-lassan — e folyamat tartama hosszú, mert az agrárproletáriátusnak az iparival ellentétben rengeteg lelki múltja van — képzetek ülepednek le az agrárkollektivitás lelkében, a melyek onnan, mikor már hasznuk, alkalmazhatóságuk rég lejárt, eltűnni mégsem tudnak. Rítusaikban régi, pogány szertartások keresztényekkel vegyülnek s e különösség kései másodvirágzása a Fascik gyűléstermeinek már említett kontrasztja: a Marx arc képe fölött függő feszület. Régi formák, begyökeresedett külsőségek kellenek, hogy a parasztság lelke megmozduljon s új energiák befogadására képes legyen. A német parasztlázadást megelőző időkből idéz *Zimmermann* egy röpiratot, melyben a jobbagyi sorsot »babiloni fogság«-nak nevezik. A magyar parasztlázadók a kereszt alá gyülekezve az ősi jelvény bátorítása mellett kezdték meg harczaikat. Közvetlenül a német parasztlázadás küszöbén ezren és ezren fejeznek ki nagy sejtelmeket, a vallás holtnak vélt legendái megélednek, ódon jóslatok újra virágznak.² Antimilitarista propagandáját ma is a Hegyi beszéd igéivel űzi a magyar nazarénus. A parasztság lelke az ősrégi tömegképző alkalmakat is buzgón felhasználja. A mezőgazdasági népesség körébe a katolikus egyház, melynek sok a tömegképző alkalmak, hosszú ideig már csak ez okból is — diadalmasan fog visszatérni.³ A konzervatív *Majláth* gróf és a szocialista *Csizmádia* megegyeznek abban, hogy a

¹ *Stepniak*: i. m.

² Így egy jóslat a haldokló Husz szájába adja ezt a mondást: »Száz év múlva istennek és nekem válaszolni fogtok«.

³ *Zimmermann* figyelmeztet, hogy tévedés a pórlázadások kútfejét — post hoc ergo propter hoc — a protestantizmusban keresni. Ellenkezőleg a német parasztlázadások is katolikus forrásokhoz vezethetők vissza.

vallás tömegélete (búcsú, lakodalom, keresztelő stb., mise után a templom előtt) a szociálista izgatás felette alkalmas eszközei. A kollektív lélek itt nem gyanakszik, nem hőkken vissza, a régi, recipiált formák elégségesek, hogy a teljesen új tartalomtól se hátráljon meg.

A másik kérdés, melyet mint a parasztság lélek-életének további döntő momentumát jelöltünk meg: az egyének patriarchális ordinációja.

Lélektani értelemben a patriarchális elrendeződés jelenti azt a viszonyt, melynélfogva a *common sense* megteremtésében némely egyének a hagyomány szentesítette nagyobb befolyást nyernek, a melyet bizonyos gondoskodási kötelezettségek elvállalásával rekompenzálnak a kollektív lélekben teljesen, a valóságban több-kevesebb teljességgel. Ez egyének nem individuális tulajdonaikkal nyerik el ezt a pozíciót, hanem inkább a társadalmi relációk folytán, melyek őket erre vagy arra a helyre jelölték ki. Ide tartozik a földműves-közösségek: a család és a község patriarchalizmusa, továbbá azok a patriarchalizmusok, melyek valósággal nem léteznek ugyan a közösségeken belül, de a melyeket a kollektív lélek odavetít, hogy bizonyos külső hatások ellen fizikai hullámgátul szolgáljanak.

Az agrártársadalom megosztása nem komplikált. A vérség még diadalmasan állja a kívülről jövő támadásokat. A munkafelosztás hatása csak most kezdődik s még látjuk utolsó romjait a régi szervezetnek, melyben az ipar sem szakadt el a földműveléstől (mint pl. napjainkban is Islandban vagy a magyar faragóbérességben). Így az egyed lelke jóformán együtt van a maga régi egységében, melyet a többtől még kevésbé differenciált a munkafelosztás: a vérségi felosztódás e nagy ellenlábas. Az egyedek itt az ősrégi vérségi kötelék elemei; a család még összetart s az évezredes kis kollektivitás lelke a konzervatív öregség s az izgékony képzelmű női psziché hatása alatt áll. A család felbomlásával a hatások alább szállnak, illetve külön alakban érvényesülnek.

Az agrárpsziche — ősrégi képződmény lévén — a régi-, ségnek különben is *pretium affectionist* biztosított képzeti értékelésében. Ehhez járul, hogy primitív társadalmak még aránylag legbiztosabban az őket megelőző generáció tapasztalás-tömegére támaszkodhatnak, mert ez szállítja számukra a legmegbízhatóbb valószínűségeket. Ezért látszik, hogy az agrártársadalom minden alakjában az öregség konzerváló hatása annál nagyobb, minél

kisebb az illető társadalomban a munkamegosztás. A szláv faluközösségekben, félreesőbb községeink tanácsában a vezetőszerep az öregeké. A *Mirek* élén a *starosta* a falu legöregebbje áll.¹ Az orosz parasztházban a legmelegebb hely, a kemence mellett még ma is az öreg megkülönböztetett nyugvóhelye. A hol azonban, mint zselléreink tanyáin, a munkamegosztás a vérségi köteléket már szétmarta, sokszor az öreg künn kénytelen hálni a tornáczon és kegyelemkenyéren él.

A míg a vérségi kötelék el nem halt, az öregség alkonyati magábaszállása, halálfélelme, az élet tapasztalataival való reszignált leszámolósa párosulva az öregség szuggesztív hatásával a kollektív lelket felette erősen befolyásolja vallásos irányban. Agrárszocialista zendülésekben is, a mennyire tudjuk, az öregség inkább a béke és beletörődés szellemét képviseli.²

Az agrárkollektivitás belső elrendeződésében hajdan nagy szerepet játszott az alsó-papság. E szerep, de még inkább annak emléke több-kevesebb üdeséggel még ma is visszacsillan a kollektivitás lelkében. A középkorban az alsó-papság állandó közvetlen érintkezésbe állt a mezőgazdasági népességgel, sőt az agrártechnika első bonyolultabb fogásait is az alsó-papságtól tanulta a nép. Segítette így a parasztságot a természet szélségei ellen. A papok voltak az időben és térben lejátszódó események hírmondói, kezdetleges kommentátorai, a kik abban az időben egyedül foglalkoztak elvont tudományokkal. De még műveletlen zömük is helyet foglalt az agrárkollektivitás belső elrendeződésében, mint az utolsó narkotikum egyedárusai a földi szenvedések s a jövő bizonytalanság ellen. Megkoronázta mindezt, hogy az alsó-papok maguk is sűrűn ellentétbe jutottak a hatalmasokkal, főképen a felső-papsággal s a pór-népnek, melyből többnyire származtak, szószólói és vezérei lettek a társadalmi forradalmakban. Saját jól felfogott érdekekben, de meg másfelől minthogy a szuggesztiónak ők is objektumai voltak, sohasem engedték, hogy a vallásos jelleg eltűnjék

¹ Ma már néha csak *névleg* ez, de figyelemreméltó, hogy névleg még ma is az.

² A nők izgékony gondolatjárása, impresszionabilis pszichéje épen ellenkezőleg ismételtén játszott szerepet az erőszakos kitörések siettetése és elvadításában pl. Szicíliában és Alföldünkön, mindkét helyen (v. ö.: Sonnino és Villari, másfelől Vadnay i. v. nyilatk.) a nőnek nagy becsülete van s a munkát magára lealázónak tartja. Élettani okokból magyarázható meg a nő sűrű vallási exaltáltsága is, melynélfogva a belga szocialisták nem merik nők számára a választói jogot kérni.

a parasztforradalmakból. A magyar parasztlázadásban Mészáros Lőrincz, a lángszavú katolikus pap¹ lelke volt a legradikálisabb szárnynak. Az írországi alsó-papság is együtt küzdött a féniekkel. Részben történeti eredete van annak a tisztán vallásos jellegű hódolatnak is, melylyel a paraszt-kollektivitás lelke a tőle távol eső felsőbb hatóságot körülveszi. A mily gyanakvás, idegenkedés, sőt gyűlölet él benne a kisebb hatóságokkal szemben, melyekkel naponta dolga akad, olyan legendás várakozással tekint a hatalom ama megszemélyesítői felé, kik életébe közvetlenül bele nem játszanak. Az okok után nem kutató elméje a végrehajtót gyűlöli s nem a súlyos adók megszavazását szükségessé tevő militarizmust és bürokráciát; a szicíliai földesurat abszentizmusa mentesíti a paraszt haragjától, melynek egész áradata a jelenlevő bérlőre zúdul. A német pórlázadás idején Lochmaier híres világi prédikátor 7000 ember előtt hirdeti: »Legyen mindenki szabad és ne valljon urat a császáron kívül.« Hasonló töredékek hangzanak felénk Dózsa György beszédeiből, ha ugyan szabad azokat: hiteleseknek tartanunk. *Ecsery szerint*² Battonyán 1891-ben a szocziálisták azt hirdették, hogy a kormány eltörölte a robotot, csakhogy a hatóságok a gazdák kedvéért titkolják a rendeletet. Ugyanez időből írja *Majláth gróf*³ « . . . bekísért társaik kibocsátását követelték és sajnos, ez két esetben sikerült is nekik s azon hiedelemre adott náluk alkalmat, hogy a felsőbb hatóság támogatja az ő felkelésüket; kapcsolatba hozták ezt a király akaratával . . . »⁴ A szicíliai szocziálista egyletek falain ma is ott látjuk néha a király és a királyné arcképeit. A nagy zendülés idején volt a forrongó szigeten szocziálista *fascio*, mely címében megtartotta Margit királynő nevét. Ide kell számítanunk az orosz muzsik hírhedt atyuska-rajongását, az amerikai magyarság Rudolf trónörökös-legendáit, Kossuth-kultuszunkat stb. A szoros értelemben vett dinasztikus hűség történelmi oka a királyok parasztvédelmében kimutatható ugyan, de az itt felsorolt jelenség komplexumot

¹ Más helyen megérintettük, hogy négy évszázad után is akadt még Doppelgängerje egy századokkal megkésett, primitív agrártársadalomban: Gapon pápa személyében.

² Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság. Budapest, 1898. 89. old.

³ Szocziálpolitikai tanulmányok. Budapest, 63. old.

⁴ Várkonyi az ismert agitátor nimbusához is nem egy helyen jelentős mérvben hozzájárult a kiszínezett hiedelem, hogy sok évig miniszter volt s hogy a királyhoz bejáratos.

csak részben és tökéletlenül magyarázza meg. Csupán úgy érthetjük meg teljes egészében, ha itt természeti és társadalmi jelenségeknek felsőbb akaratban való megszemélyesítését tételizzük fel a kollektív lelken belül. Ez pedig már a vallás maga. A paraszttársadalmat tehát nemcsak laza összetétele, de belső és bevetített co- és szubordinációja szükségképpen vallásos jellegűvé teszi. A homlokegyenest ellenkező tartalmú folyamatok is többé-kevésbé vallásossá formálódnak.

IX.

Láttuk: a vallás miként hatja át meg át a paraszttársadalom lelkét. Láttuk a tartalmi sajátságokat és láttuk az idegmenetek hatásait vagyis azt: *a mi a kollektív lélekenben a foglalkozásnál fogva benne hullámzik s az utakat, a melyeken mindez és minden egyéb, a míg a struktúra meg nem változik hullámzani kénytelen.* Nemcsak a középkorban buktak el a paraszttársadalmak, hanem 1875-ben is Spanyolországban s húsz évvel később Olaszországban és nálunk. Egyéb okok mellett, melyeket másutt fejtünk ki, a parasztság zömének vallásos beletörődése nagy stílben belejátszik. A Commune történetírója alig egy-két adatot tud mondani a parasztság csatlakozásáról s a mi csatlakozás volt, inkább mondható fanatizmusnak, mint öntudatos szervezkedésnek.¹ Az örök Parissal újra meg újra szembeszáll az ő örök Vendéeja vagy Versaille-ja. »Toutes les tendances, toutes les aspirations du paysan vont vers la conservation et le calme«, állapítja meg Belgiumról *Varlez*.* »Az északamerikai nem-vallásos kommunista kísérletek, mondja szépítgetés nélkül *Van-Kool*, R. Owen igazgatása alatt elbuktak, ép így a Fourier rendszere szerint megalapított ál-vallásosak; csak a vallásos társulások állnak ellent.«³ A nagy szociálista utópizmusok is — szerintünk — főként azért deformálódtak szükségképpen *szektizmusokká*, mert racionalisan kigondolt és nem szervesen kialakult gondolatmenetük e gondolatmenettől idegen mezőgazdasági társadalomba ütközött. A mezőgazdasági proletariátus egész Nyugat-Európában a klerikalizmus vagy legalább is konzervativizmus utolsó, de kimeríthetetlennek látszó

¹ *Lissagaray*: Histoire de la Commune de 1871. 283—286. old.

² *Associations rurales en Belgique*. Musée, social, mai 1900.

³ *Rienzi* (Van-Kool): *L'anarchisme*. Paris, 1899. 33. old.

erőforrása, Keleten pedig nagy kiterjedése mellett is quietizmusa folytán elhanyagolható, jogfosztott kollektivitás. Ez magyarázza meg azt a nyugodt birodalmat, melylyel a III. Napóleonok és Bismarckok helyezkedtek az általános választói jog bázisára, mely — miként ők jól sejtették — hosszú időn át — az általános várakozás ellenére — a reakció malmára hajtotta a vizet. Midőn utóbb Németországban — a rohamos művelődés és indusztriálizálódás folytán — structura-változás áll be s a kollektív lélek iránya megfelelően elfordul, Bismarck (emlékiratai tanúsága szerint) keservesen megbánta jogkiterjesztő könnyelműségét.

X.

Mezőgazdasági termelés, a mennyire emberileg látható, mindig lesz. Vajjon a parasztszocializmus vallásfeltételei is az idők végéig olyanok maradnak-e, a minőknek ma látjuk? Kettős út látszik, melyen a régi agrártársadalomnak nemcsak lelki tartama, de lelki struktúrája is megváltozik és kis részben már meg is változott, e két út:

a) a földművelés és állattenyésztés technikai forradalma,

b) az áruforgalommal járó szolidaritás-érzet és a személyforgalommal járó képzet-csere.

a) A földművelés és állattenyésztés technikai forradalma (drainage, műtrágya, vetőmag- és állatnemesítés, szántó-, vető-, arató-, cséplő-, tisztító- és feldolgozó stb. gépek):

a) a természet bizonytalanságát redukálja; a parasztot megnyugtatja; az emberi szervezés hatékonyságát egyre jobban hangsúlyozza lelkében;

β) útjába áll az újra és újra visszatérő egyformaságoknak; megtöri a paraszt quietizmusát; fizikumát a túlcsigázástól megóvjá;

γ) belterjessé teszi a gazdálkodást; ezzel a kollektív lélek szélsőségeit nivellálja; a tömegképződés alkalmait egyenletesen osztja el; a kollektív lélek munkáit nem engedi összetorlódni; a vallásos exaltációk feltételeit kiküszöböli.

b) Az áruforgalommal járó szolidaritás-érzet és a személyforgalommal járó képzet-csere egymással komplikálódik és

a) a városba tódultak és hazatértek, a külföldről visszavándorlók és hazalevelezők, a sajtó olcsósága¹ és az utazás

¹ Az ez évi dunántúli agrársztrájkok elsődrendű tényezői voltak a krajczáros újságok, melyek egy-egy példánya ma már a legszegényebb béres kezében is naponta ott látható.

könnyűsége folytán mértékegységet teremt a paraszt-kollektivitás számára; a próféták megritkulnak, a csodák tünedeznek az összehasonlítás, az asszociáció, a relativítások műhelyeiben; a lélek röghöz kötöttsége elmúlik; a kollektív lélek most szabadul fel a jobbágyságtól;

β) az elemek viszonya újjáteremtődik, mert mindezek folytán a lelki távolságok átalakulnak; az ordináció újjáteremtődik, mert a patria potestas felbomlik, az emigráció megindul; a látókör kiszélesedik; a felsőbbbségekben való hit meginog;

γ) »egyszerre, mondja Jean *Jaures*,¹ a paraszt munkája nem gyümölcsözik, gabonájának, borának, olajának, tejének árai már nem csupán az esőtől és fagytól függnék, az az érzése van, hogy megváltozásait emberi erők, társadalmi jelenségek okozzák; megtudja, hogy India, Oroszország és Amerika nagy síkföldjein más emberek is dolgoznak, mint ő, de kevesebb költséggel és hogy ez az egészen távoli termelés, melyet a gyorsabb fuvarozás hozott közelebb, az övére súlyosodik. És ekkor kezdi sejteni a csodálatos szolidaritást, mely összefűzi az egész emberi nemmel. Nem légköri, nem mezőgazdasági áramlások vonulnak át most telke felett ... A válság szenvedései kötik össze első ízben az emberiséggel.« A paraszt-psziché tehát a társadalmi bizonytalanságot itt már a természetitől differenciálva látja és asszociálja. Ennek visszahatása a lelki struktúrára megint nyilvánvaló; az izolált quietizmust szolidáris nyugtalanság, a vallást kételkedés, sőt tagadás váltja fel; a felekezeti különbségek elmosódnak az agrárproletáriátus egybeforró lelkében²; a tudomány tekintélye gyarapszik s már nem az alsó-papság monopolja; a társadalmi apathiát az emberi kezdeményezésben, összetartásban való remény váltja fel. *A társadalmi struktúra megváltozása lehetővé teszi, hogy a negatív lelki energiák pozitívvá változhassanak.*

A vallás ekkor már a paraszttársadalom lelkében is visszavonul mind maiglan megtámadhatatlan örökébe: felállítja a maga hipotéziseit a távoli magaslatokon, hol a tudomány hipotézisei már természetleneknek látszanak, szemtől-szembe azokkal a résekkel, melyek az egyéni megsemmisülés formájában mutatkoznak a társadalom testén, társadalmak megsemmisülése formájában az ember-törzs életén s az emberi nem egykori kihalásának formájában a kozmikus mindenség

¹ Journal off. 1897 június 28.

² *Ecsery*: i. m. 91. old.

képzeten. Valahányszor azért egyén vagy társadalmi kristályosodás feloszlása közégig, egy vagy más formában a vallás vissza fog térni, hogy az épen keletkező rést kitöltse. Vissza fog térni, mint válasz és kiegyenlítés a legnagyobb bizonytalansággal, a legteljesebb quietizmussal, a legtökéletesebb méret-hiánnyal s a legabszolútabb izoláltsággal, — a *halál* határozatlan képzetével szemben.¹

A parasztkollektivitásból pedig, a szociális érthetlenség e végvárából idegen anyagokból, veszélyes rudimentumoktól egyre jobban mentesítve bontakozik ki majd a kollektív öntudat. Kilép rejtelmességéből, jobban gazdálkodik, szaporábban mozdul, nem pazarol és nem fukarkodik, messzebb lát, bírál, válogat, szövetkezik a parasztkollektivitás lelke, mely a városok pszichéjével így egyre jobban összevág. Lassan-lassan bekapcsolódik a világlánczolatba, mely a társadalmakat lelki egységbe fűzi. Ezzel megszűnik élelmes töredékek vak eszköze lenni más kollektivitások elnyomására.²

Addig azonban még hosszú út vezet. Az agrártársadalom jelen helyzetében, mai lelki diszpozíciói mellett kollektív lelke telítve van vallásos elemmel. Azoknak az államférfiaknak s a társadalmi mozgalmak ama vezéreinek, a kik e kollektív lelket racionálisan akarják ide-oda irányítani, szükségképen sokkal

¹ Angliában ezért, jóllehet a mezőgazdaság már elhanyaglott, a vallásosság és formalizmus eleven mindazon rétegekben, melyek sorsa a tengerek bizonytalanságától s a kolóniák ezernyi veszélyétől függ. A Bretagneban, a hol az oceán hullámsíriján felül a vallásos rajongás egyéb feltételei (izoláltság stb.) is meg vannak, a vallás babonásággal elegyes. Hogy a vallásos érzés Angliában mennyire összefügg a brit imperializmus okozta sokféle halálveszedelemmel: megkapóan jellemzi a hívő *Kipling*, az oceánok és kolóniák küzködőinek költője:

„We have fed our sead for a thousand years
And she calls us, still unfed,
Though there's never a wave of all her waves
But marks our English dead:
We have strawed our best to the weed's unrest
To the shark and the sheering gull.
If blood be the price of admiralty,
Lord God, we ha'paid in full”. —

² 1848-ban írja a *Neue Rheinische Zeitung*, *Marx* lapja: „In Wien ist soeben der zweite Akt des Dramas aufgeführt worden, dessen ersten Akt man zu Paris spielte, unter dem Titel: die Junitage. Zu Paris Mobile, zu Wien Kroaten — in beiden Lazzaronis, bewaffnetes und erkaufte Lumpenproletariat gegen das arbeitende und denkende Proletariat“.

több nehézséggel kell megküzdeniük és sikertelenséget elszenvedniök, mint azoknak, a kik vezetésök tendenciáját az organikus lelki feltételekbe kapcsolják vagy a kik a struktúra megváltoztatásával akarják az organikus lelki feltételek irányát megváltoztatni. Csak meddő raczionálizmus hanyagolhatja el azt a tapasztalást, hogy a mi Budapesten, Londonban vagy Milánóban igazság, igen sokszor ugyanaz a magyar Alföldön, Írországban vagy a Mezzogiornon hamis. Utópista tehát, a ki agrártársadalomban raczionális és nem organikus politikával akar boldogulni. Csakhamar kénytelen átlátni, hogy a mit raczionálisan kifaragott, kevésbé megfelelő organizmusba jutva könyörtelenül deformálódik.

Ifj. Leopold Lajos.

A SZTRÁJK FOGALMA ÉS JOGOSULTSÁGA TÁRSADALMI SZEMPONTBÓL.

— MÁSODIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A sztrájk fogalmának körülhatárolásával kapcsolatban rámutattunk ama gazdasági, társadalmi, erkölcsi és morális okokra, melyek e jelenséget épen a mai társadalmunk szempontjából érthetővé, felidézését *normális jogi szempontból* legalább — egyelőre és a jelzett kereseti körben — *megengedetté* teszik. Hogy azonban a sztrájk helyes szociális értékítéletéhez jussunk, szükséges még azon kívánatos hatásokat is elemeznünk, melyekkel a sztrájk járhat. Meg kell vizsgálnunk nevezetesen azt, vajjon nem-e egy nagyobb rossznak — bár ugyancsak mindenkép helyettesítendő — ellenszerét kell-e benne látnunk.

Mindenekelőtt kétségtelen, hogy az óriási számarányok ellenére, melyeket a sztrájk-statisztikák felmutatnak, ma is elmondhatjuk, hogy a béke a világ gazdaság rendes állapota. Még azon államban is, a hol a szervezett munka és szervezett tőke legádázabb tusai folynak, az Egyesült-Államokban minden vállalkozót átlag csak 30 éves időközökben éri sztrájk; a sztrájkok időtartama átlag 23 nap és az érdekelt munkások egy napnál kevesebbet veszítenek általuk. Túlságos pesszimizmusra tehát még e tekintetben sínesen ok; minden rendkívüli és veszélyes jelenség, vegyük csak néhány rablógyilkosság előfordultát, mely megdöbbenést keltve bevésszük az emlékezetbe és túlzott rémlátásokra ad okot. A sztrájk egyszerűen a szerződési szabadság jelensége; nem egyéb, mint elhalasztása a munkaszerződés megkötésének, gondolkodási idő, mely nagy hátránnyal jár. Mindazonáltal minden kitörő sztrájk óriási felelősséget hárít azokra, a kik felidézik. Mivel a sztrájk fegyvere jogilag el van

ismerve, abból még nem következik, hogy minden sztrájk szociális szempontból is jogosult volna! Qui bene distinguit bene docet.

Statisztikai adatok igazolják, hogy a sztrájkok túlnyomó része a munkások hátrányával végződik. A ki e tényből azt a következtetést vonja le, hogy a sztrájk a modern bér munkás-ságnak bár jogilag elismerendő, de a reájuk háramló hátrányai folytán mégis elveendő fegyvere, mint a hogy a gyermek kezébe nem való a tűzi szerszám — egy merész és téves, de oly rend-kívül gyakori következtetést von, melyet alább behatóbban kell megvizsgálunk. De helyes a feltevés, hogy annyi sikertelen kimenetelű sztrájk között bizonyára volt egy jórész, mely elhamarkodva és vétkesen idéztetett fel, mely nem egyéb helytelen erőfecsérlésnél; mely vagy békésebb eszközökkel lett volna pótolható, vagy másodszor s — erre utalunk itt különösen — azon körülmények tekintetbe vétele nélkül hivatott életbe, melyektől a *sztrájk szociális jogosultsága* függ. E szociális jogosultság *gazdasági, hatalmi és etikai ténykörülmények* figyelembevételén fordul meg.

1. Mint a háború, úgy a sztrájk is vagy *támadó* vagy *védelmi sztrájk*; mint a fegyveres küzdelemnek, úgy a szociális háborúnak is vannak bizonyos közelebbi indító okai és sikerének előfeltételei. A sztrájk mindkét nemének előfordulta és sikere a változó gazdasági viszonyoktól függ. Midőn a győzedelmes gyáripar a munkások életmódjának mind mélyebb leszorításával fenyegetett, a legsikereredettebb önvédelem jogos harcjai voltak napirenden. Idővel azonban a sztrájk a munkásság fokozatos emelkedésének emeltyűjévé vált.

A gazdasági életben időnkint beálló kedvező viszonyok, a felmenő konjunktúrák adják meg a munkásságnak az alkalmat és jogosultságot gazdasági helyzetének lökészerűen végbemenő, fokozatos emelésére. A védelmi sztrájkok, melyekre ilyenkor kényszerítettek, legtöbbszörre sikerrel járnak; de a támadó sztrájkok is, melyekkel a munkásság mint a termelés egyenjogú tényezője az emelkedő nemzeti jövedelemben való arányos részesedését követeli, ilyenkor nagy mértékben sikerrel kecsegtetnek. Először, mivel a vállalkozó tényleg abban a helyzetben van, hogy a munkafeltételeket javítsa, hamis kifogásokkal sem igen állhat elő; de másodszor és különösen a munkaadó saját érdeke követeli a termelés szakadatlan folyamának fentartását. Üzemének kedvező üzleti viszonyok idején való megszakítása

kétszeres veszteséget okoz neki; míg ő a legjobb alkalmakat szalasztja el, versenytársai elragadják eddigi vevőközönységét és meggazdagodnak. Munkásai pótlására sztrájktrőkre szintén nem számíthat, mivel a fellendülés e periódusaiban a munkakínálat gyakran nemcsak hogy nem haladja meg a szükségletet, de nem is elég kielégítésére.

A munkások azonban gyakran iparáguk, vagy az egész nemzetgazdaság kedvezőtlen helyzetére való tekintet nélkül lépnek fel időszerűtlen követelésekkel. Ilyenkor a fordított viszony áll be. Nemcsak a támadó sztrájkok végződnek ilyenkor biztos kudarczczal, hanem a — legalább emberi szempontból — legjogosultabb védelmi harcok is. Mégis a munkásokra nézve igen nagy az inger épen ilyenkor lépni fel újabb igényekkel, mivel ezzel csak megelőzik munkaadóikat, a kik viszont a rosszabbodó piaczi helyzetnek megfelelően a munkafeltételeket rosszabbítani kénytelenek. A munkások tehát úgy járnak el, mint ama bizonyos keleti kereskedők, kik többszörösen annyit követelnek, mint a mennyire tulajdonkép számítanak, hogy annál kevesebbet kelljen engedniök. A támadó sztrájkok természetesen mégis a ritkaságok közé tartoznak ilyenkor és a védelmiiek vannak napirenden. A statisztika igazolja, hogy ezek a gyakran kétségbeesett szívóssággal és valóságos heroizmussal vívott küzdelmek a hagyományos életmód fentartására viszonylag sokkal inkább végződnek kudarczczal, mint a kedvező konjunktúra alkalmával vívott támadó sztrájkok. Természetes magyarázata e jelenségnek, hogy ily körülmények között, nevezetesen, ha a pangás válsággá élesedik, a munkások egész tömege taszítatik a »tartalék hadseregbe«. A munkaadók bátran leszoríthatják a munkafeltételeket, mivel a munkások közötti heves verseny és a nyomor hatása soha nem működik oly élénken előnyükre, mint ilyenkor. Carroll D. Wright *The industrial evolution of the United States* című jeles munkájában, a múlt század egész folyamára vonatkozólag teljes apodiktikussággal tudta kimutatni a felmenő és lemenő gazdasági korszakok, másrészt a támadó és védelmi harcok váltakozása és azok sikerei közötti összefüggést.

Mentől nagyobb a munkások gazdasági neveltsége és érettsége, mentől inkább bírnak az illető iparág, sőt az egész világ-gazdaság helyzetét *áttekintő, higgadt* vezérekkel, annál inkább fogják a sztrájkok nemeinek gazdasági előfeltételeit számbavenni és harcaikat azokhoz alkalmazni.

2. De a sztrájk nemcsak gazdasági jelenségektől, hanem mint az igazi háború, első sorban hatalmi körülményektől függ. Mentől erősebb szervezettséggel, másodsor mentői nagyobb pénztartalékkal — itt is érvényesül Montecuccoli híres mondása — bocsátkoznak a küzdelembe, annál nagyobb a sikerre való remény. Ott, a hol jól kiépített, helyesen vezetett s erősen fegyelmezett szervezetek állanak egymással szemben, melyek hónapokkal, sőt évekkel a sztrájk előtt fogtak a hadi készület megteremtéséhez, ott a gazdasági kérdés a hatalmi kérdés mellett még háttérbe is szorulhat. Általában azt kell mondanunk, hogy a munkások képviselik a gyengébb félt, kivált oly államokban, a hol a munkások még egyáltalában nincsenek szervezve, vagy ott, a hol a munkások példájától vezetve és kényszerítve a vállalkozók is erős harci szervezeteket teremtettek; ellenben a hol a szervezett munkásokkal szemben még csak izolált vállalkozók küzdenek, ott ők emelkednek, legalább időlegesen, túlsúlyba. Mindazonáltal a gazdaságilag erőtlen munkások százainak hetekig, esetleg hónapokig való eltartása, a csüggedtek bátorítása, a harcias szellem ébrentartása és az összetartás biztosítása — mind oly nehézségek, melyek a munkaadók javára billentik, gyakran még ott is, a siker mérlegét.

A munkásoknak nemcsak a gazdasági, de a hatalmi szempontokat sem szabad tehát figyelmen kívül hagyniok, mielőtt valamely érdekküzdelembe bocsátkoznak. Bármily kedvező üzletnyereség üsse is a vállalkozó markát, a munkásság mégis hasztalanul bocsátkozik a legfeláldozóbb harcokba, ha nincs elég ereje követeléseinek kivitелére. Viszont erős munkásszervezetek még a legválságosabb időkben is fényes engedményeket tudtak kicsikarni.

3. A munkásoknak a gazdasági és hatalmi viszonyokon kívül még bizonyos erkölcsi szempontokat sem szabad figyelmen kívül hagyniok; még pedig annál kevésbbé, mentől csekélyebb hatalmat tudnak ellenfeleikkel szemben kifejteni. Mentől jogosultabbak és méltányosan mérsékeltebbek a viszonyokhoz képest követeléseik; mentől békésebb és a törvény korlátait megóvó magatartást tanúsítanak a sztrájk folyama alatt; mentől inkább mutatnak hajlandóságot a létező hivatalos békéltető intézmények vagy önkéntes eljárások felhasználására: annál inkább nyerik meg a közvélemény részvétét, a sajtó és nagyközönség támogatását a magasabb fokú szociális érzékkel bíró kultúr-nemzeteknél. Így az 1889-iki londoni docker sztrájk, az ugyanez

évi német, valamint az 1902-iki óriási északamerikai kőszén-sztrájk eredménye nem a sztrájkolók kitartásának, hanem a nagyközönség lelkes adományainak, illetve a társadalom csúcsai részéről történt jóakarató beavatkozásnak is tudandó be.

A londoni docker-munkások támogatására csak az ausztráliai munkások 30,000 Pd Strl.-et küldöttek táviratilag, a mely — a Webbek szerint — »abszolúte egyedül álló sztrájk-támogatás, a győzelmet végleg döntésre juttatta«.

Az angol (pl. Roseberry), amerikai (pl. Roosevelt), német (maga Vilmos császár 1889., Berlepsch báró), francia (Waldeck-Rousseau, Loubet) államférfiak számos beavatkozása a jogosult célokért küzdő gyengék javára a sztrájk-történet egyik legmegragadóbb lapja. Mihelyt a fentemlített tényezőket a munkások elmellőzik vagy a közre veszedelmes merev és engesztelhetetlen álláspontukon kitanak, a közönség rokonszenve ellenük fordul, a mi számos sztrájkknak vesztét okozta. »Miként a háborúban mindkét ellenfélnek más népek szimpátiájának fentartására a nemzetközi jog határain belül kell maradnia« — mondja Mitchel — akként a sztrájknál is a törvény alapján kell mozogniok. A közönség rokonszenvét meg kell nyerniök azáltal, hogy a vitás eset nyíltan feltáratik általa.«¹ így oktatja ki a világ egyik leghatalmasabb munkásszervezetnek, az amerikai egyesült bányamunkásoknak elnöke, a sztrájk vezéréket. Tény, hogy mentői szervezettebbek a munkások, annál inkább tartózkodnak a felsorolt tekintetek figyelmenkívül hagyásától, melyeket a sztrájk szociális jogosultságát, bár még mindig nem elkerülhetetlenséget jelentő ténykörményekként ismertünk meg.

A társadalmi béke sztrájkok elleni biztosításának mindenekelőtt oda kell irányulnia, hogy az e tekintetek mellőzésével hevenyészett, céltalan sztrájkok száma csökkenjen. Ezért a sztrájk első sorban a munkásság erkölcsi, gazdasági és szellemi nevelésének a kérdése. E téren beválnak Földes szavai, hogy a szociálpolitika leghatalmasabb eszköze a szociálpedagógia. »Eszköz, mely talán lassan hat, lassan vezet célhoz, de szilárd alapra fekteti munkáját.«² Csak ha a sztrájk-szabadság e fattyúszülőtteit szervezési és nevelési utón kiirtottuk, remélhetjük a fenmaradó sztrájkokat magasabb fokú társadalmi berendezések

¹ Mitchell John, *Organized labour* (ném. ford. H. Hasse, Dresden, 1904.) L. 133.

² Földes, *Társadalmi politika — társadalmi pedagógia*. Társadalompolitikai közlemények. I. köt. I. füz. 2. 1.

által kiegyenlíteni. Itt egyszerűen csak a helyes alapokra helyezett *szakszervezkedés és kollektív árszabályszerződések* (collectif bargaining, Tarifvertrag, kollektiver Arbeitsvertrag, contrat collectif au travail) fontosságára utalhatunk.

Ha el is kellett ismernünk, hogy a sztrájkok elkerülhetetlen hátrányai mellett eddigelé nagy mértékben oktanul idéztettek fel a munkások által — a mi természetesen igen nagy mértékben a vállalkozókra is kiterjesztendő és így közvetlenül az említett túlnyomó kudarczczal végződtek reájuk nézve — még sem lehet tagadásba vennünk, hogy túlnyomóan áldás fakadt a sztrájk fegyveréből számukra.

A sztrájkot magasabb szempontból kell tekintenünk, mint a melyből a kalmárnak a *követel* és *tartozik* rovatot egybevető számvetése indul ki. De még ha e szempontból vizsgáljuk is a munkásságnak a sztrájk okozta rengeteg áldozatait, úgy pl. az a 469 millió dollár ($\frac{5}{6}$ sztrájk $\frac{1}{6}$ lockout okozta költség), a melylyel az Unió munkásságára az 1881—1900 között lefolyt munkaviszályok jártak, szétosztva csak 3 c-et (14 fill.) jelentenek minden egyes munkásra. Ha pedig az általuk elveszített 144 millió munkanapot szétosztjuk a felnőtt amerikai munkásság között, úgy egy napnál kevesebbet veszítettek fejenként. »De ez az idő,« — mondja Wright, az amerikai munkahivatal nagyérdemű igazgatója, — »nem képvisel abszolút veszteséget, minthogy csökkenti annak szükségességét, hogy akár a piacz keresletéhez való alkalmazkodás miatt, akár javítási célokból az üzemeket más időpontban szüntessék be, vagy szorítsák meg.« És Mitchell hozzáfűzi, hogy ez különösen áll a kőszénbányászatra, melyre ez időszakban az összes sztrájkok $\frac{1}{3}$ -a esett; az iparban az egyik évben sztrájkok miatt csak 10, ellenben technikai okok folytán teljes 111 nap ment veszendőbe.

De senki sem tagadhatja, hogy a józanul előkészített és vezetett sztrájkok folytán — habár szintén nem kizárólag általuk, mint egyesek vélik — a munkásoknak nagy mértékben sikerülj életmódjukat emelni. Még ama helytelen, egynéhány fiatal heves szónok, vagy a mindenáron való személyes érvényesülésnek a munkásosztályban sem hiányzó képviselői által társaikra oktrojált és így közvetlenül kudarczczal végződő sztrájkok is végeredményben gyakran meghozták gyümölcsüket, a mennyiben vagy a közvéleményt rázták föl és munkásbarát szociálpolitikát váltottak ki, vagy a vállalkozókat tették, óvatosabbakká és kompromisszumokra hajlandóbbakká illetve őket a

sztrájkok lefolyása után a bajok és visszaélések önkéntes megszüntetésére vagy enyhítésére vezették.

Tényleg nem annyira maguk a közvetlenül kivívott sikerek, mint a vállalkozóknak a *sztrájkok* veszedelmétől való *félelme* az, mely a munkásság számára oly hatályos hátvédvé teszi a sztrájkot a tőkével szemben. Határozottan elismeri e tényt, *Leroy Beaulieu* azon tudósok egyike is, kik sohasem keveredtek abba a gyanúba, hogy a sztrájkoknak vagy a munkásság forradalmi törekvéseinek különös barátjai. »A sztrájk kétségtelenül hozzájárult a munkásnak munkaadója részéről való nagyobb elismeréséhez, számos részletvisszaélés, a kizsákmányolás és lealázás számos nemének megszüntetéséhez. A munkaadóknak és megbízottjainak több mérsékletet, több figyelmet és több igazságosságot kellett alkalmazniuk a kézimunkásokhoz való viszonyukban. Bizonyára nagy különbség van a bánásmódban, melyben gyárosaink ma részesítik munkásaikat és azon bánásmód között, mely 30, 40, 50 évvel ezelőtt volt szokásos. Minden iparos tudja, hogy nem egy elszigetelt munkással van dolga, hanem bizony emberekkel, a kiket a legkisebb visszaélés egyesülésre, munkájuk rögtöni megtagadására bírhat. Azt állítani, hogy a sztrájk sohasem volt hasznos a munkásra, jogainak és méltóságának védelmére, a kizsákmányolás és mindennapi sértések elkerülésére, annyit tesz, mint nem ismerni az ipar történetét. Valójában, kevésbbé a tényleges sztrájkoknak volt ily kedvező hatásuk, mint a sztrájk pusztja lehetőségétől való félelemnek.«¹

A sztrájk tehát nemcsak gazdasági tekintetben javította a munkások helyzetét, hanem társadalmi állását is nagy mértékben kedvezően befolyásolta. De nem kisebb ama kulturális és erkölcsi eredmény, melyet minden sztrájk magában véve reájuk nézve jelent. A sztrájk nem egy oktalan, műveletlen, vad tömegnek vagy a munkásság salakjának önző nyilvánulása. »A munkaviszályok« — mondja helyesen Wright idézett munkájában — »magasabb képzettség folyományai. Tökfejek nem sztrájkolnak. Át kell tekinteniök gazdasági helyzetüket, mielőtt e végső eszközhöz nyúlnának.« Hozzávethetjük még a Webbeknek itt is érvényes felfogását: »Önálló egyesülések teremtése azon ezéla, hogy a munkaadó akaratával szembeszálljanak, bizonyos fokú személyes függetlenséget és jellemszilárdságot igényel.«² Ha a sztrájk már ilyen előfeltételekből indul ki, úgy nem kisebb a

¹ P. Leroy-Beaulieu: *Repartition des richesses*, Paris, 1881. p. 397.

² Id. tört. mű 32. 1.

munkásság intellektuális és erkölcsi fokára való utóhatása sem. Minden küzdelem, mely egy magasabb kulturfokért folyik, a gazdasági eredmény mellett morális emelkedést is jelent. Alig képzelhető valami, mely valamely egyoldalú ténykedés által elbutult vagy eldurvult embertömeg nemesebb énjére appellálna mint valamely magasabb eszméért vagy elvért szolidárisán felvett küzdelem, vagy a tudatra ébredt igazságtalanság feletti »jogos« felháborodásnak nemes tüze. A sztrájk ez emberek legszebb érzelmeit veszi igénybe, szociális lénynyé teszi az egoisztikus elszigeteltségében elkeseredett, mindenre kapható egyént.

A sztrájkoló munkás tudja, hogy egymaga nem javíthatja meg helyzetét, közös győzelem vagy biztos bukásnak néz elébe. Ennélfogva társaira folytonos tekintettel kell lennie; készleteivel takarékoskodnia kell, mivel nemcsak magát és családját, hanem esetleg ínséges bajtársait is segítenie kell. A névtelen küzdők között az emberi heroizmus nem egy virága fakad. A sztrájkok eme erkölcsi természetű jó hatásai nem hiányoznak természetesen a sikertelen sztrájkoknál sem és ebben rejlik újabb értékük a munkásságra. »Régi igazság — mondja Mitchell — hogy egy elveszített sztrájk egy megnyert sztrájkot jelent. Bár engedjék át az emberek a csatátért, meglöve és megverve s veszítsenek bármennyit is béreikből — de mások hevülnek küzdelmük által bátorságra; társaik és egykoron maguk nyernek az áldozat által; lelkiismeretlen vállalkozók ellen nem pusztán a sztrájk megnyerésének lehetősége, hanem már a készség is megvédelmez még egy kilátás nélküli harczot megvívni.«

A sztrájk mindezek folytán, nemcsak a bérmunkásságnak becses fegyvere, mely a kultúra haladásában való arányos részesedést biztosítja számukra, hanem az összesség szempontjából is morális igazolásául szolgál az, hogy magánál nagyobb bajokat hárít el. Mert ki tagadhatja, hogy ínségbérek, gyermek- és nőimunka kiaknázása, az egészséget veszélyeztető műhelyek stb. stb. a társadalomra nagyobb bajt képviselnek, mint a sztrájk? A vállalkozók is emberek, közöttük is a legkülönbözőbb karakterű, tisztességű és érzésű emberek találkoznak. Még ha a derekasabb vállalkozó hajlandó is munkásainak megadni azt a bért, melyet »ézszerűnek« nevezünk, lelkiismeretlen pályatársainak a bérek leszorításával folytatott szennyes versenye folytán kénytelen elfojtani nemesebb érzületét.

¹ I. m. 151. 1. és köv.

A sztrájk egyenlősítheti a munkaviszony feltételeit, az etikailag derekasabb munkaadó készségét teszi a többieknek is zsinórmértékévé. Még oly mérsékelt szociálpolitikus, mint Van der Borgh, a német birodalmi statisztikai hivatal főnöke, is elismeri a sztrájkokról, hogy úgy működhetnek, mint a tisztító vihar, a mennyiben egészségtelen versenyviszonyokat, és nem szolid elemeknek illojális magatartását kiirtja és a versenynek a közgazdaságra hátrányos átjátszását a bérnyomás területére megszünteti. A *mennyiben* a munkaviszályok csakugyan *kiküszöbölik az egészségtelen és tisztességtelen versenyt* és a *viszonyok gazdasági és társadalmi javulására* adnak alkalmat, a *nemzetgazdaság szempontjából is jogosultaknak* kell azokat elismernünk.¹

De — bármily antagonisztikusnak lássék is — közvetve a vállalkozóknak is javára válhatik a sztrájk. Az egész nemzetgazdaság javát jelenti az a körülmény, hogy igen nagy technikai haladások idéztettek elő sztrájkok által. A vállalkozók az elért béremelést épen nem tudják mindig a fogyasztók nagy tömegére áthárítani, kénytelenek új találmányok megvalósításával az előállott veszteséget helyreütni. Ha emelkedik a bér, úgy emelkedik azzal az érdek is — mondja Herkner — a magasan fizetett munkást gépmunkával helyettesíteni . . . Angolország és Észak-Amerika a legmagasabb bérek hazája, köztudomásszerűen a legtükéletesebb technika otthona.² Ily módon nemcsak a kulturális haladás, hanem idővel még a vállalkozók is hasznot meríthetnek a sztrájkokból. Hogy pedig ott, a hol egy felvilágosodott és kellően szervezett munkásság kezében van a sztrájk fegyvere, az ma többé a technikai haladás ellen nem használtatik fel, azt mutatja a tény, hogy 1881 — 1900 között az Egyesült-Államokban lefolyt óriási számú sztrájk közül csak 700 fordult körülbelül új gépek behozatala ellen, de ott is inkább csak a vele járó hátrányoknak méltányos enyhítése céljából.

Miután leplezetlenül elismerjük a sztrájk kárait és veszedelmeit, szükséges volt az érem másik oldalát is megvizsgálnunk a nélkül, hogy abba a gyanúba keverednénk, mintha a sztrájkokban valamely nagyon kívánatos jelenséget látnánk. A sztrájkot mindezek tekintetbevételével oly *rossznak ismertük fel, mely bizonyos oly célok elérésére szolgálhat, melyek elérése az összesség szempontjából is ellensúlyozhatja a sztrájk okozta bajokat*. De még

¹ Van der Borgh: *Grundzüge der Sozialpolitik*, Leipzig, 1904. S. 293.

² Herkner H.: *Die Arbeiterfrage*, II. Aufl. Berlin, 1896. S. 89.

e téren is minden helyes szociálpolitikai törekvésnek oda kell irányulnia, hogy azon ma még jórészt szükségkép a sztrájkok által elvégzett hasznos és szükséges funkciók más, még kevésbé hátrányos társadalmi intézmények által végeztessenek el. A sztrájk esetleges előnyei dacára igen *primitív emeltyűje a kulturális haladásnak* s talán el fog érkezni majdan az a boldog korszaka az emberiségnek, mely, Rodbertus szavai szerint, nem tudja majd felfogni a mai harcok megengedését, az összesség javára teljesítendő szociális funkciók önkényes megszakítását. Ha áll is, a mit Schmoller mond, hogy »oly óriási társadalmi átalakulások, minőkön a közgazdaság és az egész társadalmi rend száz év óta keresztül ment, nem voltak krízisek és betegségek nélkül lehetségesek; a felesleges gőznek el kellett távoznia; a koalíciószabadság szelepe nélkül sokkal pusztítóbban hatott volna . . . hogy a jelentékeny béremelések az utóbbi 50 évben Angliában és a kontinensen a koalíciószabadság, a jogosult és jogosulatlan munkabeszüntetések nélkül alig állottak volna be«, mindezek elismerésével kétségtelen, hogy első sorban a mai társadalmi rendszer híveinek a legfőbb érdeke, hogy a sztrájkok mértékét, fattyúhajtásait és kinövéseit helyes társadalmi politikával a minimumra korlátozzák, mert minden sztrájk újabb bizonyossága a mai munkaviszony reformszükségletének.

Ferenczi Imre

A MAGYAR VÁLSÁG.*

Bismarck egyik nem rég közzétett levelében azt a megjegyzést teszi, hogy az ő tapasztalatai szerint a magyar politikusok két kategóriára oszlanak: jogászokra és huszárokra. A ki politikai életünknek az utolsó években beállt eseményeit figyelemmel kísérte, az bizonyára számos bizonyítékot fog benne találni arra, hogy ez az éles megfigyelésről tanúskodó disztingenzió még ma is fennáll. A tél folyamán Tisza István gróf merész parlamenti taktikájában láttunk példát a huszáros politikára, jelenleg pedig közepén vagyunk a jogászipolitikának. Míg künn modernebb gondolkozású népeknél a politikusok a szóban forgó érdekeket helyezik előtérbe és czélszerűségi argumentumokkal kívánnak hatni, nálunk paragrafusokkal vitáznak paragrafusokon. Összes politikai küzdelmeink ennél fogva az utolsó években hasonlóak egy nagy perhez, melyet jobbról és balról az ügyvédek egy nagy serege több-kevesebb lelkiismeretességgel, de egyforma makacssággal kiaknáz, a nélkül, hogy nagy súlyt vetnének arra a kérdésre, vajjon a per tárgya megéri-e a perköltségeket. Haladottabb szempontból nézve a dolgokat, ez már nem politika — ez tisztán *Rechthaberei*.

Az utolsó évek parlamenti küzdelmeit, a melyeknek sajtonk is hű képét adja, valósággal föl lehet bontani egy sereg jogászai kérdésre. A vezényleti nyelv megállapítása felségjog-e vagy a parlament rendelkezési körébe tartozik? A többségi akarat feltétlenül elismerendő-e vagy a kisebbségnek is vannak e

* Közzöljük ez érdekes cikket, bár azzal több tekintetben nem értünk egyet.

a törvényalkotás körül döntő jogai? A képviselőház házszabályai kiegészítő részét képezik e az alkotmánynak, vagy oly szabályoknak tekintendők, a melyek az alkotmány állítólagos megvédelmében keresztültörhetők? Az országgyűlés csak akkor nem lehet-e elnapolni, ha a *jövő* évi költségvetés már nem állapítható meg idejekorán, vagy akkor sem, ha a *jelen* évi költségvetés nincs megállapítva? Törvényellenes-e egy oly kabinet, a melynek a képviselőház bizalmatlanságot szavazott, vagy nem? Hozhat-e a képviselőház elnapolása után határozatokat, vagy törvényellenes e ez? A törvényhatóságok megtagadhatják-e az adók *beszedését*, avagy meg kell elégedniök a meg nem szavazott adók *behajtásának* megtagadásával? Mindezek a jogi kérdések foglalták le maguknak teljesen a parlamentünk tevékenységét évek óta. Kétségtelen, hogy az ország népének boldogulása vajmi kevésbé függ ezen kérdések elintézésétől és mégis ezekkel foglalkozik majdnem kizárólag az egész közvélemény a nélkül, hogy fáradságot venne magának válságunk tulajdonképeni jellegével foglalkozni, annak mélyebb okait kutatni és ezekből vonni le következtetéseket arra nézve, hogyan szabadulhatna az ország abból a *circulus vitiosusból*, a melyben egy idő óta mozog. Hiszen van értékük az említett jogi vitáknak is, de a politikai szempontoknak teljes elhanyagolásáig nem szabad azokat vinni. Azon hosszadalmas viták alapján, a melyek az utolsó időben parlamentünkben és sajtónkban lefolytak, minden jelentékenyebb politikusunkról hajlandók vagyunk elismerni, hogy be tudja bizonyítani a feketéről azt, hogy fehér és a fehérről azt, hogy fekete, csak azt nem tudjuk belőlük kivenni, hogy ők maguk tisztában vannak-e azzal, hogy mi a fekete és mi a fehér.

Jelen fejtegetéseink nem lépnek fel azzal a pretenzióval, hogy válságunk politikai hátterét egészen kimerítően kifejtsék. Pusztán csak kísérletet képeznek a válság természetének felderítésére azon okok kifejtése útján, a melyek részben parlamenti történetünk fejleményeiben, részben a közfelfogás átalakulásában rejlenek és melyek a jelenlegi válságot előidézték.

I.

Egészen felszínesen, pusztán csak parlamenti életünk szempontjából szemlélve a dolgokat, úgy a mint azokat egy régimódi történetíró nézné, a jelenlegi válságnak egész keletkezése és lefolyása pártküzdelseinkből volna megmagyarázható.

Két egymással szemben álló párt közül az egyik, mely eddig kisebbségben volt, meggyőzte a nemzetet arról, hogy az ő politikája a helyesebb és többséget nyert, ebből pedig természetesen vezetni le igényét arra, hogy programját, melynek keresztülvitelére felhatalmazást nyert, meg is valósítsa. Az adott esetben azonban a dolog véletlenül úgy áll, hogy a régi többség politikája egyúttal a korona politikája is volt, úgy hogy most a korona is latba veti egész tekintélyét az új politika érvényesülése ellen. Ebből keletkeztek összes bajaink és ez a helyzet teszi oly nehezen megoldhatóvá a válságot. Ez az a felfogás, melyet napilapjaink variálnak — mindegyik saját külön pártállásának szempontjából — és ez a felfogás, ha nem is mondhatjuk róla, hogy a dolgok mélyére hatol és az egész igazságot tartalmazza, egy bizonyos kereten belül szemlélve kétségtelenül helyes és igaz is.

Pártszempontoktól lehetőleg teljesen eltekintve, a dolgok fejlődése a következő volt:

A mikor 1867-ben *Deák Ferencz* megkötötte a *kiegyezést Ausztriával*, ez a mű minden elvitázhatatlan bölcsessége mellett nem találkozott a magyar közvélemény osztatlan helyeslésével. Az országban elejétől fogva volt egy párt, mely Magyarországnak Ausztriától való teljesebb függetlenítésére törekedett. Ez a párt a függetlenségi párt volt, a mely számarányában országgyűlésről országgyűlésre változott, elvi álláspontjának merevségét azonban évtizedeken keresztül fenntartotta és a politikai agitáció minden eszközét igénybe vette arra, hogy *radikális* államjogi követelményeinek megnyerje az országot. Vele szemben állt az a párt, mely nem, tagadhatta ugyan, hogy Deák kiegyezési művében maradt még pótolni való és igyekezett is, az állami intézmények lassú kifejlesztésével a létező hiányokat megszüntetni, mely azonban tekintettel arra, hogy e munkában igen erős ellentétes irányzatokkal kellett megküzdenie, melyeket békés utón csak igen lassan, Magyarország belső megerősödésével arányban lehetett fokenként visszaszorítani és a melyeknek határozott fellépéssel való provokálása Magyarország békés fejlődését zavarhatta volna meg, természetesen *opportunist*a álláspontra helyezkedett Ausztriával szemben.

Ez a pártalakulás, a mely szerint Magyarországon egy államjogilag radikális párt egy államjogilag opportunistá párttal küzdött meg, nem volt új Magyarország történetében. Mióta az európai erőviszonyok átalakulása Magyarországot arra, kény-

szerítette, hogy biztonságáról egy más állammal való szövetség útján gondoskodják, tulajdonképen állandóan ez a két pártirány állt egymással szemben. A hányszor az opportunisták államjogi párt volt többségben, az ország a maga jogait békésen gyakorolhatta, hisz ilyenkor e jogokat nem is *akarta* úgy gyakorolni, hogy ezzel az ellentétes érdekek képviselőinek, kivált a dinasztianak, czirkulusait lényegesen megzavarta volna. Míhelyt azonban az intranzigens radikális párt kerekedett felül, sohasem maradtak el azok a lázas konvulziók, a melyek felkelések, szabadságharcok vagy abszolutisztikus kísérletek formájában az ország békés belső fejlődését lehetetlenné tették és a melyek mindig kompromisszummal és új opportunisták többségek megalakulásával végződtek, egyszerűen azért, mert az ország erőviszonyai az egész négyszáz év alatt sohasem voltak olyanok, hogy a magyar nemzet függetlenségének eszménye megvalósítható lett volna.

Az 1867-iki kiegyezés nem jelentette végső befejezését ennek a négy évszázadon keresztül folyó harcoknak és ezért az azóta beállt pártalakulás is ugyanazon eszmeáramlatoknak volt alávetve. Keletkezett tehát 1867-ben, az alkotmányos életnek ekkor megnyílt új érájában is egy Ausztriával szemben opportunisták és egy Ausztriával szemben radikális párt. Ez a pártalakulás volt döntő befolyással Magyarország további fejlődésére nézve.

Hogy szerencsés volt-e ez a pártalakulás vagy nem, azt általánosságban, pártszempontoktól eltekintve, nem lehet eldönteni.

Azok, a kiknek véleménye szerint a Magyarország önállósága érdekében folytatott évszázados harcok az 1867-iki kiegyezéssel még nem nyertek kielégítő végleges megoldást, és a kik a kiegyezést csak az adott helyzetben elérhető legkedvezőbb kompromisszumnak tekintették, a melyet idővel tökéletesíteni kell, örvendhetek e pártalakulásnak. Hisz ismeretes dolog, hogy egy országban békés viszonyok közt a fejlődés egy oly erő-parallelogrammának rezultánsa irányában megy tovább, a melyben a két egymással szemben ható erőt az egymással szemben álló pártok törekvései adják meg. Ez áll mindaddig, a míg forradalmak, vagy forradalmi jellegű reformok új érdekköröket, új eszmeáramlatokat nem visznek azok közé, kik az illető ország sorsát intézik, ilyenek pedig 1867 óta Magyarországon nem játszódtak le. Magyarország fejlődése ezért a kiegyezés óta tényleg oly irányt vett, mely a Deák felfogását

követő opportunisták politikusként által eredetileg képviselt álláspont és a radikális függetlenségi párt álláspontja között feküdt. A közjogi viták ezért állandóan felszínen maradtak és azok, akiknek politikai törekvései Magyarország közjogi önállóságának és függetlenségének mind hathatósabb kidomborításában merülnek ki, ezzel kétségtelenül meg lehettek elégedve.

Viszont azok, akik azt a nézetet vallották, hogy az 1867-iki kiegyezésben Magyarország elérte mindazt, amire a jelenlegi európai erőviszonyok közepette észszerűen törekedhetett és akik a netán még létező hiányoknak teljesen békés utón való lassankénti pótlását is lehetőnek tartották, elejétől fogva csak sajnálkozhattak ezen a pártalakuláson, egyfelől azért, mert egy a maga szempontjaiért az agitáció minden fegyverét felhasználó függetlenségi párt létezése mindig felszínen tartotta azt a veszélyt, hogy a nemzet egyszer az egész kiegyezést el fogja ejteni továbbmenő céljai érdekében, a mi az opportunisták szempontjából veszélyes volna, és másfelől azért, mert a pártok közjogi nézetek szerint való csoportosulásának természeteszerű folyamánya volt az, hogy a parlament tevékenységét csaknem kizárólag a közjogi harcok foglalták le, alig hagyva időt másfajta küzdelmek lebonyolítására, amelyek iránt ily körülmények közt különben érdeklődés sem mutatkozott.

A jelzett pártalakulásnak volt következménye az a szigorú párturalom, mely Magyarországon 1867 óta, de kivált 1875 óta rendszerré lett kifejlesztve.

Egy közjogilag opportunisták és egy közjogilag radikális párt létezése ugyanis eleve kizárta a váltógazdaságot a két párt között. A kettő közötti ellentétek oly alapvető kérdésekre vonatkoztak, amelyekben lehetetlen öt évről öt évre különböző politikát folytatni. Lehetetlen öt évig önálló, azután öt évig közös hadsereget, vámterületet, diplomáciát stb. berendezni és mivel ily körülmények közt a függetlenségi pártnak uralomra való jutása az egész létező állapotok felforgatásával járt volna, az opportunisták többség vezetői ezért a politikai célszerűség szempontjainak előtérbe tolásával jogot véltek formálhatni arra, hogy saját pártjuk uralmát lehetőleg állandósítsák, amire minden pártvezérben rendesen különben is megvan a hajlandóság.

Magyarországon *Tisza Kálmán* volt az, aki ezt a feladatot magára vállalta.

Kormányrajutása előtt a kiegyezés sorsa korántsem látszott biztosítottnak. A Deák-párt sohasem volt különösen erős és

néhány évvel a kiegyezés után teljesen züllésnek indult. Az általános rokonszenv inkább az ellenzéki pártok mellett nyilatkozott meg és ha Tisza 1875-ben közjogi programja cserbenhagyásával nem pártol át a Deák híveinek táborába, a kiegyezést fenntartó párt valószínűleg már a hetvenes években elvesztette volna a többséget. Tisza Kálmán azonban megmentette a pártot és megakasztotta a züllési folyamatot azzal, hogy a párt vezetésében szorosabbra fogta a gyeplőket. Pártján belül valóságos abszolutisztikus politikát folytatott. A párt szabad akarat-elhatározásának csak külső formáit tartotta meg, tényleg azonban a pártban belül csak egyetlen akarat létezett, az ő akarata. Mivel pedig az egyesek szabadságérzete az ilyen abszolutisztikus ízű vezetés ellen rendszerint felszokott lázadni, gondoskodnia kellett arról is, hogy híveit magához láncolja. Ezt megtette az által, hogy pártjának tagjait a választásoknál az állami közigazgatás egész nagy apparátusával támogatta, úgy hogy akarata nélkül, vagy akarata ellenére alig juthatott valaki a parlamentbe, és hogy pártjának képviselőtagjait azután a kormány befolyásának latbavetésével mindenféle jövedelmező állásokhoz juttatta. Ez a rendszer — a híres vagy hírhedt *Tisza-rendszer* — mely veszedelmesen hasonlított III. Napoleon belpolitikájához, voltaképen fölbukkan mindannyiszor, a mikor arról van szó, hogy egy ember akarata a modern parlamenti élet reprezentatív intézményei között érvényesüljön. A mint ideig-óráig bevált más államokban, úgy bevált Magyarországon is. A szabadelvűpárt többségének fentartásáról a rendszerre kifejlesztett választási visszaélések gondoskodtak, a többség tagjait pedig együtt tartotta és a kormányhoz fűzte személyes érdekük, mely annyival jobban érvényesült, a mennyivel odaadóbb és használhatóbb támogatói voltak a kormánynak. A választási visszaélések és az, a mit később parlamenti korrupciónak neveztek és a mi szigorú erkölcsi szempontból tényleg korrupció is volt, ezek voltak főtámaszai a Tisza-rendszernek és ezen a két pilléren nyugodott Tisza Kálmán egész tizenöt éves régiméje. Védelmére mindig azt hozták fel, hogy az ország békés fejlődését csak az 1867-iki kiegyezés biztosítja, a kiegyezést pedig másként, mint egy védelmére alakult párt mesterséges fenntartásával nem lehet megvédeni.

De ezen rendszer ellen is reakció támadt. Körülbelül 1885-re, Tisza Kálmán miniszterelnöksége kezdetének tizedik évfordulójára tehető az az időpont, a melyben ennek a rend-

szernek látszólagos sikerei tetőpontjukat érték el. Ettől kezdve mind világosabbá vált, hogy ily mesterséges eszközök állandó biztonságot nem nyújtanak a kiegyezésnek sem. A választási visszaélések az ellenzékben csak az első időben támasztottak csüggedést és kishitűséget, később inkább gyűlöletet keltettek, az pedig, a mit később parlamenti korrupciónak neveztek és a mit akkor az ellenzék sem tekintett ily általános értelemben korrupciónak, irigységet fakasztott. Egy ideig tehetetlen dühhel nézték azt a nagy ügyességgel keresztülvitt politikai rendszert, melyet Tisza Kálmán meghonosított, azután pedig kezdték keresni azokat a módokat, a melyeknek segélyével ezt a rendszert meg lehet dönteni. A nyolczvanas évek vége felé parlamenti életünk több epizódjából látni lehetett, hogy az ellenzék mintegy ösztönszerűleg elhatározó támadásra szeretne lépni és csak még azzal nincs tisztában, hogy a támadás mely formája vezethet leginkább sikerhez.

Az ellenzék ezen fokozódó támadó kedvével karöltve a szabadelvűpárt belső gyengesége is mindjobban kitűnt. A párt politikája konzervatív volt a szó legrosszabb értelmében, mert tétlenségre szorította az országot és apró pepecselő munkával elégedett meg. Ez részben tálán arra vezethető vissza, hogy Tisza Kálmánnak egyénileg vajmi kevés érzéke volt egy igazán modern, progresszív törvényhozás iránt. Mint minden politikus, a kinek nagysága kiváló taktikai képességeiben rejlik, Tisza is a *quieta non movere* álláspontján állt. Nem bolygatott meg semmiféle kérdést, mielőtt arra kényszerítve lett volna, és ha kényszerítve volt rá, igyekezett nem többet változtatni, mint a mennyit okvetlenül változtatni kellett. Ő nem azokhoz a politikusokhoz tartozott, a kik az ország szükségleteiből merített saját koncepczióiknak igyekeznek megnyerni az országot, hanem megelégedett azzal, hogy esetről-esetre kövesse a közvélemény fejlődését az egyes kérdésekben és hogy azokban a kérdésekben, a melyekre nézve reformszükséglet létezett, ezt a szükségletet a lehető legcsekélyebb engedményekkel kielégítse. Ezért alatta a szabadelvűpárt teljesen stagnáló politikát folytatott, ilyen pedig huzamosabb időn keresztül fenn nem tartható. Nincs oly politikai pártprogram — ha eltekintünk az egyelőre megvalósíthatlan czélokot doktrinair módon képviselő pártoktól — a mely csak egy generáczión keresztül is változatlanul fenn tartható volna. *Every political party changes her principles in the average once in ten years* — mondja Disraely. Míg azonban

ott, hol parlamenti váltógazdaság van, a pártok külső jelenségekből is láthatják és egyenesen kényszerítve vannak arra, hogy programjaikat minduntalan átgyúrák, az olyan országokban, hol egy párt mintegy monopóliumot élvez, a pártvezetők ezt a szempontot könnyen szem elől tévesztik. Ez volt Tisza Kálmán politikájának egyik taktikai fő hibája is. Tisza tartott attól, hogy az új eszmék fölvetése nyomán elkerülhetlenül támadó mozgalmak az ő uralmát és pártjának egységét veszélyeztethetnék és ezzel veszélybe sodorhatnák az 1867-iki kiegyezést is, a melynek sérthetetlen fenntartását pedig a legelsőbrendű politikai szükségességnek tartotta. Ha ő az a kiváltságos nagy államférfiú lett volna, a kinek sokan tartották, a nyolczvanas évek végén felismerte volna, hogy a stagnáció rendszere mely addig a szabadelvűpártra nézve elég kedvező volt, nem elég többé annak a célnak biztosítására, a melynek ő egész politikáját alárendelte. Igazi nagy államférfiú ebben a korban megtalálta volna a módokat és eszközöket arra, hogy valamely új eszme felvetésével egy újabb, évekre terjedő időszakra biztosítsa pártjának a népszerűséget és a fennmaradást. De Tisza nem volt nagy államférfiú, hanem csak rendkívül ügyes parlamenti taktikus s így azt a hibát követte el, hogy apró taktikai eszközökkel akart segíteni olyankor is, mikor ezek már nem hatottak.

A nyolczvanas évek végén láthatjuk a szabadelvűpárt uralma hanyatlásának első jeleit és ekkor kezdődik voltaképen az a fejlődési proceszus, a mely az 1905. évi választásoknál a szabadelvűpárti többség teljes bukásával nyert legalább egyelőre befejezést. Igen tanulságos, az azóta lefolyt eseményeket ebből a szempontból behatóbban szemügyre venni.

Az 1889-iki *véderővitában* az ellenzék először gyűjtötte össze erejét egy a Tisza Kálmán ellen irányuló erősebb tármadásra. Kísérleteket ez irányban fokozódó elkeseredéssel előbb is tett, de ezek sohasem voltak oly intenzívek, mint 1889-ben és inkább múltó fellobbanásoknak, mint rendszeres politikai akciónak voltak tekinthetők. Nem volt még teljesen átgondolt politikai akció az ellenzék részéről az 1889-iki véderőharc sem. A Tisza-rendszer ekkor még külsőleg megdönthetlennak látszott, azokat a politikai fegyvereket, a melyekkel e rendszer megteremtője pártjának uralmát fenntartotta, mindenki elpusztíthatatlanoknak tartotta. De épp e rendszer megdönthetlenségének látszata fokozta az ellenzék dühét, a melynek tagjai

azon perspektíva előtt álltak, hogy sem elveiket, sem személyüket soha nem fogják érvényre juttathatni, mivel azok az eszközök, melyek fölött az ellenzék akkor rendelkezett, nem bizonyultak elég hatékonyaknak arra, hogy az ellenzék egy az állam egész hatalmát a maga érdekében felhasználó párttal eredményre való kilátással felvehesse a versenyt. A tehetetlenség dühe volt az, a melylyel az ellenzék 1889-ben támadásnak indult. Nem átgondolt kormánybuktató rendszer segítségével, de szenvedélyes, heves támadásokkal, parlamenti botrányok és utczai tüntetések rendezésével támadt. Nem ismerte még fel azt az ellenszert, melylyel a szabadelvűpártnak oly erős támaszokon nyugvó régiméjét megdönthette és csak abból indult ki, hogy megkettőzött intenzitású támadásokkal talán mégis teremthet oly helyzetet, a mely Tiszát távozásra fogja bírni. Az obstrukció fegyverére még mindig nem gondolt, bár a véderővita hosszú kinyújtása már akkor is reá irányozhatta figyelmét ezen fegyvernek hatékonyságára is.

A véderővitából Tisza Kálmán, a ki a maga parlamentjét jobban ismerte mint bárki előtte vagy utána, felismerte a helyzetet. Az ellenzéki szenvedélyek növekedéséből reájött arra az igazságra, a melyre más, országuk sorsát hosszú időn keresztül intéző államférfiak is rájöttek, hogy ugyanaz a politikai rendszer csak bizonyos korlátolt időn belül tartható fenn, azután pusztulásnak indul. Csak az lehetett szemében kétes, hogy mi az, a mi többé eredményesen fönn nem tartható: az-e, hogy ő személyesen vezesse tovább az ország ügyeit, vagy az, hogy a szabadelvűpárt uralkodjék az országban? Nem lehetett kivenni tisztán személyes természetű és csak ellene irányuló-e az ellenzéknek harcza, vagy pedig a szabadelvűpárt uralmának megdöntését tűzte ki az ellenzék céljául? A helyzet akkor mindenesetre olyan volt, hogy Tisza még remélhette azt, hogy személyének feláldozásával megmentheti azt a pártot, mely az 1867-iki kiegyezést fönntartotta és lecsitíthatja a szenvedélyeket. Aligha csalódunk, ha ebben keressük váratlan és komoly ok nélkül megtörtént lemondásának tulajdonképeni benső rugóit.

De ha egy politikusnak, a ki az ellenzéknek veszedelmessé váló agitációját, mely első sorban személye, másodsorban azonban pártja ellen is irányult, meg is kellett akadályoznia, hogy a személye ellen megnyilatkozó ellenszenv pártjának váljék kárára és ha ily körülmények közt Tisza Kálmán nagyfokú politikai belátásának is adta tanújelét, a mikor pártja

vezetését letette, hogy pártjának helyzetét könnyebbé tegye, mégis kétségtelen, hogy ez a személyes önfeláldozás sikerrel nem járt. Ezzel az elhatározással talán lassította az ellenzék megerősödésének proceszusát, de nem akadályozta meg. A mi személyes elem volt az ellenzék támadásában, az tárgytalanná lett, de mivel ezenfelül oly elemek is voltak benne, a melyek az ellenzék érvényesülési törekvéseire voltak visszavezethetők, maguk a támadások még sem szűntek meg. Kitűnt ez már utódja, *Szapáry Gyula gróf* alatt is. Az ellenzék megerősödése az ő miniszterelnöksége alatt is tovább folyt, világos jelöl annak, hogy az ellenzék nemcsak Tisza Kálmánt akarta eltávolítani, de a szabadelvűpárt uralmát akarta megtörni. A mikor pedig Szapáry, ki különben megtartotta a Tisza Kálmán által meghonosított politikai rendszert, a közigazgatás államosításába akart fogni, a mit pártszempontból eléggé bátran megtehetett, mivel az ellenzék egy része ezt a programot osztani látszott, az ellenzék újból támadásra egyesült ellene és most már az 1889-iki tapasztalatok felhasználásával látta az utat is, a melyen haladnia kellett. Az *obstrukció* fegyveréhez nyúlt és ezzel megtalálta az ellenmérget a Tisza Kálmán által pártja uralmának megörökítésére használt szerek, a választási visszaélések és a parlamenti »korrupció« ellen. Egyfelől az ellenzék érvényesülésének mesterséges megakasztása, az állam hatalmának eszközeivel, másfelől a többség akaratának megbénítása a házszabályokkal való visszaéléssel, ez volt az a helyzet, mely most egészen nyíltan kialakult. Ide vezetett az a törekvés, mely az 1867-ben előállt pártalakulásnál fogva arra irányult, hogy a kiegyezést megvédő párt állandóan többségben maradjon, nehogy a kiegyezés megdőljön és ezzel az ország békéje megzavartassék. A Szapáry bukását követő éra, a *Wekerle-kabinet* kormányzása, a mi szempontunkból szemlélve, úgy jelentkezik, mint egy sajátságos kísérlet, az ország figyelmét elterelni a közjogi kérdésektől és azon kérdések felé fordítani, a melyek a nyugati országokban foglalkoztatják a közvéleményt. Nem mondjuk, hogy kizárólag ez volt az egyházpolitikai reformkérdések felvetésének oka, de talán ez is közrejátszott benne, a mi nézőpontunkból mindenestre ily képet mutat parlamenti életünknek ez a fényes epizódja. Wekerle már nem a Tisza Kálmántól örökségként átvett politikai fegyverekkel akarta a kiegyezés sorsát biztosítani, de úgy, hogy *új perspektívákat* nyitott a nemzetnek, a melyben a végtelen haladás lehetőségei tűntek

fel. Talán remélte azt, hogy az örökösen nyugtalankodó közvélemény — hisz ennek örökös nyugtalansága képezi a hajtóerőt a parlamenti államok gépezetében — egész erejével bele fogja magát vetni a neki kijelölt új útírányba. Lehetséges is, hogy ez megtörtént volna, de a Wekerle éra túlrövid volt, hogysem elérhette volna ezt az eredményt. Részben külső okok — a korona ellenszenve egy kifejezetten haladó irány ellen — részben sajátságos társadalmi és kulturállapotaink megakadályozták azt, hogy Magyarország fejlődése ezentúl ezt az irányt vegye. Wekerle megbukott és az ország visszatért a közjogi követelmények kitaposott útjára, a nélkül, hogy az egész Wekerle-epizód mélyebb nyomokat hagyott volna hátra.

Wekerle utódja, báró *Bánffy Dezső*, nem folytatta ezt a politikát. Liquidálta a Wekerle kabinet örökségét, de aztán mégis állt. Egész egyénisége, műveltségi foka, látóköre nem tette őt alkalmassá arra, hogy új irányt szabjon az ország fejlődésének. Képzettségét kizárólag a gyakorlatból merítette, a gyakorlatban pedig csak azokkal a sajátságosán magyar problémákkal ismerkedhetett meg, a melyek az országot Tisza Kálmán idejétől kezdve foglalkoztatták. Ezekben otthonos volt, de a modern eszmeáramlatokat nem ismerte, és ezért várni sem lehetett tőle, hogy ő tovább fogja fejleszteni Wekerlének kísérletét, mely arra irányult, hogy Magyarországot bekapcsolja a nyugat nagy eszmeáramlataiba. Ennélfogva vissza is tért ahhoz a politikához, mely Tisza Kálmán alatt jónak bizonyult. Ő is a választási visszaélésekkel és a parlamenti korrupcióval igyekezett a szabadelvűpárti többséget megerősíteni és állandósítani, és mivel az ellenzék nem volt többé oly gyenge, mint Tisza Kálmán alatt, jó szolgálatot vélt tehetni az ügynek, a mikor kettőzött dózisban alkalmazta Tisza Kálmán receptje szerint az említett, nem épen ártatlan szereket. A következmény az volt, a mit mindenki előreláthatott volna, ha elkerülhetetlen fejlemények előrelátása is oly nehéz nem volna, egy obstrukciók formájában megnyilatkozó elkeseredett személyes harcz, a mely most már kifejezetten a Tisza—Bánffy-féle kormányrendszer ellen irányult és a melyben ez a kormányrendszer végleg elbukott.

A vezető államférfiak most azon probléma előtt álltak, miként rendezzék be az ország kormányzását úgy, hogy a békés haladás előfeltételének tartott 1867-iki kiegyezés minden veszély ellen megóvassék és — a mit ezzel egyjelentőségűnek tartottak —

a szabadelvűpárt uralma biztosíttassék. Nem foglalkozom azzal a kérdéssel, hogy mi történt volna akkor, ha már Bánffy alatt vagy közvetlenül Bánffy után kísérlet történt volna a parlament belső reformjára, melyet később gróf Tisza István, mint miniszterelnök programjára tűzött és a melynek célja volt, az ellenzék kezéből kicsavarni azt a fegyvert, a melyet neki a házszabályok hézagai nyújtottak. Abban az időben a kísérlet talán eredményesebben végződhetett volna, mint hat mozgalmas és az ellenzékre nézve igen kedvező esztendőnek eltelte után. Még kevésbé akarom fejtegetni azt a kérdést, hogy az a kísérlet, melyről a Bánffy kormány utolsó heteiben tényleg szó volt, vajjon helyes lett volna. *Je ne propose rien, l'expose.* Tényleg a szabadelvűpárt politikája egészen más irányt vett Bánffy bukása után, oly irányt, mely magán viseli megteremtője, Széli Kálmán, egyéniségének bélyegét.

Az a kormány, a melynek Széll Kálmán állt élén, egész ridegségében levonta azt a következtetést, hogy a régi kormányrendszer többé fenn nem tartható. A kúriai bíraskodásról szóló törvény megdöntötte ennek a kormányrendszernek egyik főtámaszát, a választási visszaéléseket, az összeférhetlenségről szóló törvény lehetetlenné tette a másikat, a parlamenti korrupciót. Hogy pedig azért a szabadelvűpárt uralma meg ne inogjon, Széll egy rendkívül ingeniózus, de tisztán az ő személyes kvalitásain alapuló politikai rendszert honosított meg, mely végeredményben nem volt egészen aggálytalan. A legnagyobb mérsékelt ellenzéki pártnak a többségbe való bevonásával egyfelől erősítette a szabadelvűpártot, másfelől gyöngítette az ellenzéket és ez úton magának oly hatalmas többséget biztosított, mely bátran lemondhatott azokról a mesterséges eszközökről, a melyek segélyével Tisza Kálmán igyekezett, pártját erősíteni és összetartani. Másfelől az ellenzékben a maradt pártokkal szemben mindvégig konziliáns magatartást tanúsított, vezérei véleményét minden fontosabb kérdésben előre kikérte, hízelgett és bókolt neki és ezzel iparkodott az ellenzékétől minden jogcímet és minden ürügyet elvonni arra, hogy vele szemben is régi taktikájához, az obstrukcióhoz nyúljon.

Ez ment egy darabig, de nem sokáig. A mérsékelt pártok egyesítése nem bizonyult állandónak, mert az egyesített frakciók soha sem olvadtak teljesen össze, hanem folytonosan egymással czivódtak, a mivel belsőleg gyengítették a szabadelvűpártot. Az ellenzékben maradt pártoknak pedig Széll Kálmán politikája

csak növelte szarvait, a mikor folytonosan kompromisszumokra lépett velük. Ehhez járult, hogy az osztrák zavarok és az általuk éveken keresztül Magyarországon is előidézett nehézségek növelték annak a pártnak népszerűségét, mely az Ausztriától való elkülönítést tűzte zászlajára és a néppel el tudta hitetni, hogy összes bajaink kútforrása az Ausztriával való kapcsolatban keresendő, a szabadelvűpárt pedig ezt az akciózt ellensúlyozni nem tudta sem egy az Ausztriával való közösség mellett kifejtett hatalmas agitációval, sem az ország figyelmének hatalmas modern törvényalkotásokra való terelésével, mert a szabadelvűpártban fennálló ellentétes áramlatok egymást bénították meg és teljesen impotenssé tették azt a nagy tömeget, melyet a szabadelvűpárt képviselt.

A következmény az volt — és más az adott viszonyok közt nem is lehetett — hogy az ellenzéken még Széll Kálmán előzékeny politikájával szemben is obstrukcionista törekvések mutatkoztak. Erre az útra terelték az ellenzéket nemcsak azok, a kiket Széll folytonos engedékenysége elkapatott, de azok is, a kik attól tartottak, hogy a Széll előzékenysége előtt való meghajlás az országban azt a látszatot fogja felkelteni, mint ha az ellenzék a miniszterelnökkel paktált volna és végeredményben tönkre fogja tenni a függetlenségi párt népszerűségét. Az obstrukció nyíltan ki is tört, a mikor Széll Kálmán javaslatokkal állt elő, melyek a hadsereg létszámának felemelését czélozták. Széll kísérletet tett, hogy türelemmel és várokozással kibőjtölje az obstrukciót, mely az általa inaugurált új politikát, a melylyel az 1867-iki kiegyezést meg akarta menteni, alapjában veszélyeztette. A kísérlet saját pártja egy részének türelmetlensége, más részének az ellenzékkel való nyílt rokonszenvezése miatt nem sikerült és ez a rendszer is megbukott.

Ekkor, 1903 nyarán a korona és legmeghittebb tanácsadói visszanyúltak a Bánffy bukása előtt felmerült tervhez, hogy a *parlament belső életének reformjával, a házszabályok jelentékeny szigorításával* csavarják ki az ellenzékétől az obstrukció fegyverét, mely eredetileg csak ellenméreg volt a Tisza Kálmán által használt mérges eszközök (választási visszaélések és parlamenti korrupció) ellen, mely azonban nem tűnt le közéletünk-ből akkor sem, a mikor maga a méreg eltávolított, úgy hogy most már az ellenméreg hatott méregként. A szabadelvűpárt, illetve a kiegyezést védő pártok uralmának biztosítására ez

volt az utolsó eszköz, melyet még meg nem kíséreltek és azok szempontjából, a kik a kiegyezés biztosítását Magyarország békés fejlődése elengedhetlen előfeltételének tartották, helyes, szükséges, logikus és elkerülhetetlen volt, hogy ezt az eszközt is megkíséreljék. Előbb *Khuen-Héderváry* gróf, később *Tisza István* volt kiszemelve arra, hogy ezt a politikát keresztülvigye. Minden körülmények között kétes volt, hogy ebben az időpontban, a mikor az ellenzék már a parlamenten belül is részben az osztrák bonyodalmak, részben Széll előzékeny politikája, részben a véderőkérdésben elért sikerei miatt erősebb volt, mint valaha, vajjon véghez vihető lett volna. De a kísérletet véghez sem lehetett vinni. 1904 decemberében a szabadelvűpártnak a folytonos kiválások következtében előállt gyöngülése miatt az országgyűlés feloszlatása vált szükségessé. A hárszabályrevízió kérdésében beállt zivatarok tisztították némileg a levegőt, annyiban, hogy azok, kik már régtől fogva titkon rokonszenveztek a függetlenségi párt nemzeti törekvéseivel, Apponyi vezérlete alatt nyíltan a függetlenségi párthoz csatlakoztak, mely így tetemesen meggyarapodott. Hozzájárult ehhez, hogy a szabadelvűpártot az arisztokrácia egy nagy része is cserbenhagyta, melynek befolyása Magyarországon a választásoknál még erősen latba esik. Ily körülmények közt az 1905 januárban lefolyt választások meglepetéssel végződtek, — a szabadelvűpárt végleg elvesztette többségét és ezzel előre láthatólag örökre elvesztette döntő jelentőségét is a magyar parlamentben. Vele elbukott az a párt is, mely az 1867-iki kiegyezést eddig fenntartotta. 1867 óta oly súlyos esemény parlamentünk történetében nem játszódtott le.

Az elmondottakban igyekeztünk a jelenlegi válságnak parlamenti történetünkben rejlő előzményeit kimutatni. Ki akartuk mutatni, hogy parlamenti történetünkön vörös fonalként végig húzódik az 1867-iki alap változatlan fenntartására irányuló törekvés, melyet soha szem előtt nem tévesztettek és a mely kétségtelenül a főszempont volt, a mely körül parlamenti életünk kialakult. Ki akartuk mutatni továbbá azt, hogy 1889 óta folyton nehezebbé és nehezebbé vált a kiegyezés fenntartására irányuló törekvés és hogy az összes azóta beállt parlamenti bonyodalmak a főszempontra fakadtak, úgy hogy jelenlegi válságunk gyökerei voltaképen ebbe a korba nyúlnak vissza.

II.

A ki parlamentáris történetünknek ezen cikkünkben vázolt fejleményeit figyelemmel kíséri, annak lehetetlen más eredményre jutni, mint arra, hogy a kiegyezés fenntartására eddig követett rendszer a januári választásokban végleg megdőlt és hogy új alakulások elkerülhetetlenek. A szabadelvűpárt 1889 óta az eszközök minden nemét felhasználta arra, hogy uralmát újból megerősítse, de teljesen eredménytelenül, és ma már a legmerészebb fantáziával sem lehetne kieszelni oly politikát a szabadelvűpárt részére, a melylyel régi befolyását visszanyerhetné. A legnépszerűbb új program sem tudná a pártot új életre kelteni, mert harmincznyolcz majdnem teljesen stagnáló politikában eltelt év tapasztalatai meggyőzhatték a népet arról, hogy a szabadelvűpárt *ígéreteit* vajmi kevésszer követik *tettek* is. Az utolsó választások eredménye azt mutatja, hogy a népben élénk elégedetlenség mutatkozik a létező állapotokkal szemben. De vajjon észszerűen feltehető-e, hogy ennek az elégedetlenségnek oka egyedül az, hogy a vezényleti nyelv a német és hogy közös vámterületben élünk, a mi agrár népre nézve egyenesen előnyös? A ki a néppel érintkezett, az tudja, hogy ezeknek a követelményeknek magukban véve kevés vonzóerejük van és hogy hatásuk inkább abban keresendő, hogy a néppel el tudták hitetni azt, hogy az eddigi »osztrák rendszer« megdőltével az összes bajok meg fognak szűnni. Hisz a nép, a mely a bajok létezését saját testén érzi, nem bír nálunk kellő műveltséggel arra, hogy a bajok okát önmagától megállapítsa, elhisz mindent, mit neki erre nézve mondanak — és azokhoz fordul, a kik egyáltalán változást ígérnek, tekintet nélkül arra, hogy ez ígéreteknek van e komoly alapjuk vagy nincsen.

Nyugodtan mondhatjuk, hogy a nép bajai határozottan nem arra vezethetők vissza, hogy a katonákat német nyelven vezénylik, hanem arra, hogy az ország törvényhozása nem tartott lépést az ország viszonyainak, a nép szükségleteinek fejlődésével. Sajnálom, hogy e cikk keretén belül részletesebben nem foglalkozhatom ennek kimutatásával, de talán lesz alkalmam önállóan visszatérni erre az eszmekörre is. Ezúttal tisztán csak parlamenti életünk világánál óhajtván szemlélni a magyar válságot, meg kell elégednem azzal, hogy röviden *kritikáját* adjam a szabadelvűpárt politikájának, melynek alakulásait az utolsó harmincznyolcz év folyamán ismertetni igyekeztem.

A mi a szabadelvűpárt *közjogi politikáját*, Ausztriával szemben követett magatartását illeti, lehet talán egyes részletekben kifogásokat támasztani, de nagyban és egészben ez a politika helyes és észszerű volt. Helyes és észszerű volt azért, mert megelégedett a nemzet önrendelkezési jogának teljes biztosításával és a természetes fejlődésre bízta a netán még létező hiányoknak pótlását, melyek inkább külsőségekre vonatkoztak. Ez a politika lehetővé tette, hogy minden súlyos konfliktus közjogi kérdésekben elkerültessek, erre pedig szükség volt, hogy a békés belső fejlődés lehetővé tétessék. Azok a súlyos nehézségek, a melyeket a magyar vezényleti nyelv behozatala okoz, mutatják, hogy ennek a politikának Deák Ferencztől eredő alapgondolata helyes volt. Hisz a magyar vezényleti nyelv csak egy elenyészően csekély részét képezi a magyar függetlenségi törekvéseknek és ha már ennek kivívására éveken keresztül tartó harcra van szükség, a mely a nemzet összes erőit lekötik, el lehet képzelni, hogy mi következne be akkor, ha az összes nemzeti követelések megvalósítását napirendre tűznék. Magyarország mai erőforrásai alighanem ép oly kevésbé bizonyulnának elegendőknek az e célból szükséges hosszú küzdelemnek eredményessé való végigküzdésére, mint a hogy nem bizonyultak elegendőknek Bethlen, Bocskay, Thököly, Rákóczi Ferencz és Kossuth Lajos korában. De még ha elegendők volnának is, ez a hosszú küzdelem helytelen volna, mert Magyarországra az Ausztriával való szoros kapcsolat ez idő szerint is jelentékeny előnyöket biztosít.

A szabadelvűpárt azonban — az egy Wekerle-epizódot leszámítva — mindvégig megelégedett azzal, hogy a békés fejlődésnek a közjogi alap megszilárdításával legáltalánosabb előfeltételét teremtsen meg, de nem tette meg a további lépéseket és nem használta ki ezt a helyzetet eredményes *belpolitika* érdekében, és ebben áll hibája, melyre bukása is visszavezethető. Ha a szabadelvűpárt tisztán látta volna a dolgok állását, erősen haladó törvényhozással igyekezett volna ellensúlyozni a nemzeti jelszavakra támaszkodó ellenzéki politika népszerűségét. Az ellenzék nemzeti politikája főleg a *múlt* tradícióiból táplálkozott, a szabadelvűpártnak ezzel szemben a *jelen* haladásra, társadalmi jobblétre törekvő áramlatait kellett volna kiaknáznia. Míg az ellenzék az ország minden erejét bizonyos a nép jóléte szempontjából közömbös nemzeti követelmények megvalósítására akarta szentelni, a szabadelvűpárt-

nak oda kellett volna törekednie, hogy az ország erejét a társadalmi haladás eszméi érdekében értékesítse. Az így kifejlődött küzdelemben — meg vagyunk győződve róla — a *nép reális érdekeinek* kielégítésére irányuló politika győzedelmes kedett volna a *nemzet hiúságának* kielégítésére törekvő politika fölött s a szabadelvűpártnak mindenestre lett volna fegyvere arra, hogy az ellenzék agitációját ellensúlyozza.

A szabadelvűpárt azonban ezt nem tette meg. Ő az ellenzék népszerű nemzeti politikája!, a mely a nemzet hiúságának legyezetéséből táplálkozott, nem tudta ellensúlyozni semmivel, hanem egyszerűen szembe helyezte vele a maga népszerűtlen nemzeti politikáját, sőt megengedte azt is, hogy az ellenzék — a melynek pedig a népjogok kiterjesztésétől nálánál jobban kellett tartania, mert a mi viszonyaink közepette a népjogok minden kiterjesztése a tiszta nemzeti politikát visszaszorítja egy komoly és reális politika előnyére — túllicitzálja őt a progresszív jelszavak hirdetésében is, mert hisz az ellenzék állásfoglalása minden óvatossága és kétszínűsége mellett ezekben a kérdésekben is sokkal haladottabb volt, mint a szabadelvűpárté, mely a legridegebb konzervativizmust hirdette minden téren. Ily körülmények közt valóban természetfölötti jelenség lett volna, ha a szabadelvűpárt magát mégis fenn tudta volna tartani, daczára annak, hogy az ellenzék politikája a nemzeti hiúságot érintő kérdésekben népszerűbb, a nép reális érdekeit érintő kérdésekben pedig ha nem is egészen kielégítő, de a szabadelvűpárt politikájánál mindenestre kielégítőbb volt.

A szabadelvűpárt szerepét végleg eljátszotta és új alakulásoknak kell helyébe lépni. A további fejlemények képzelhetők úgy, hogy a többséget nyert nemzeti pártok fogják ezentúl megtartani a vezérszerepet és képzelhetők úgy, hogy új többség alakul a kiegyezés védelmére.

Az első eshetőség — hogy t. i. az *ellenzéki koalíció* vegye át a kormányt — parlamentáris szempontból helyes volna, hisz a parlamentarizmus fogalma megkívánja, hogy a kik a választásokban többséget nyertek, azok vegyék át a kormányt. De kielégítő ez a megoldás csak akkor volna, ha az összes nemzeti kérdéseket ezzel végleg el lehetne intézni, hogy ezzel új alap teremtsék az ország fejlődésének. Ez azonban úgyszólván lehetetlen. Az európai nemzetközi helyzet, Magyarország jelenlegi erőviszonyai minden gondolkodó ember előtt egyenesen lehetetlennek tüntetik fel a nemzeti kérdések végleges

elintézését olyformán, hogy Magyarországra nézve kívánni való ne maradjon fenn. *Talán* — de nem egészen bizonyosan, — a perszonális unió megteremtésénél találhatnók meg azt a pontot, a melyen túl az a párt, mely a jelenlegi koalícióban döntő befolyással bír, nem fogja többé bolygatni a nemzeti kérdéseket. Már pedig a dolgok mai állásában még a perszonális unió is csak hosszú, évtizedeken keresztül folyó parlamenti harcok, és *talán nemcsak parlamenti* harcok alapján volna megteremthető. A koalíció uralmának állandósítása tehát állandósítása volna a nemzeti kérdésekkel való kizárólagos foglalkozásnak, — és az egyedüli jó benne talán az volna, hogy ez az alakulás kényszerítő erővel egy oly ellenzéknek megteremtésére vezetne, a mely határozottan a progresszív törekvéseket aknázná ki a maga érdekében és a népjogok jelentékeny kiterjesztésével igyekeznék a nemzeti jelszavak uralmát megdönteni, mert egy nemzeti jelszavakra támaszkodó többség ilyenektől fog leginkább tartózkodni.

Ezért nézetünk szerint ez alakulásnál előnyösebb egy oly új alakulás, a mely a nemzeti kérdésekben kompromisszumos *új többséget* léptet az eddigi szabadelvűpárt többség helyébe. Ez az új alakulás természetesen a jelenlegi dissidens csapatok közül alakulna ki és ennek közjogi programja körülbelül azonos volna az eddigi szabadelvűpárt programjával. Magyarország története mutatja — mind fentebb hangsúlyoztuk — hogy az ország békés fejlődése csakis ily Ausztriával szemben opportunisták többség létezésénél válik lehetővé és hogy közjogilag radikális pártok többségre jutása forradalmakhoz és abszolutisztikus kísérletekhez vezet. Ez a helyzet ma sem változott, mert Magyarország erőviszonyai ma sem teszik lehetővé a közjogi kérdések végleges radikális megoldását, sőt az ily megoldás a mai nemzetközi helyzetben kívánatos sem volna. Csak ha egy ily új többség Ausztriával szemben kompromisszumos program alapján venné kezébe az ügyeket, volna ismét megteremtve a békés, lázas konvulzióktól ment fejlődésnek előfeltétele.

Ha azonban ez az új többség nem akar hamarosan ugyanarra a sorsra jutni, mely a szabadelvűpártot érte, — akkor okulnia kell *az utolsó két évtized tanulságain*. Ha az új többség ugyanazt a stagnáló politikát fogja folytatni, a melyet a régi szabadelvűpárt folytatott, ha az új többség sem fog egyebet szembehelyezhetni az ellenzék népszerű nemzeti politikájával, mint a maga népszerűtlen nemzeti politikáját, akkor az új

állapotok is tarthatatlanok lesznek. Ezért az esetben, ha új többség megteremtésével a régi viszonyok helyreállanak, az új többségnek *olyan programról kell gondoskodnia, a melylyel az ellenzék nemzeti programját ellensúlyozni lehet.* Ezt a programot körvonalozni most nem lehet feladatunk. Csak egész általánosságban jelezzük felfogásunkat az irányban, hogy az új többségnek folytatnia kell a progresszív törvényhozás fonalát ott, a hol az egyházpolitikai reformok befejezésekor, 1894-ben, a szabadelvűpárt elejtette azt. *Az új többségnek nemcsak 1867-es alapon, de 1894-es alapon is kell állania és ezen az alapon kell folytatnia az állam intézményeinek kiépítését.* Ily politika azonban a jelenlegi parlament keretében belül eredményesen nem folytatható, hisz Wekerle bukásának egyik főoka abban keresendő, hogy a parlament elég nyomatékka nem állt mögéje *mindvégig.* Ezért előfeltétele annak, hogy új többség eredményesen működhessék, *a parlamentnek szélesebb alapokra való fektetése az általános választói jog behozatala által.* Csak azokban a körökben, melyek ma a választói jogból ki vannak zárva, találhat támaszt az a határozottan progresszív politika, a melyre szükség van, hogy az ellenzéknek a nemzeti hiúságot legyezgető politikája ellensúlyoztassék. Ez a nemzeti politika, mely reális értékkel alig bír, kizárólag a magyar középosztályban népszerű, a mely a mai választói jog mellett politikánkban döntő szerepet visz. A választói jognak pusztá, óvatos kiterjesztése nem változtatna e helyzeten, mert a mai választók kategóriájához legközelebb eső néprétegekben szintén csak a függetlenségi párt találhatna támaszt. *Új eszmék, új alakulások, csak az általános választói jogról várhatók.*

Egy ily radikális reformokat követelő, az általános választói jog alapján a parlamentbe került többség, igaz, nem volna folytatója a szabadelvűpárt irányának. Folyatná azt talán a közjogi kérdések terén, de teljesen ellentétes irányzatot követne vele a belpolitika terén. Új korszak keletkeznék, mely új embereket is követelne meg. De az új eszmék mindig megtalálják a keresztülvitelükre alkalmas embereket és előkerülnek azok majd Magyarországon is, talán eddigi pártembereink sorából is, talán azokon kívül is. Más módon elképzelhetjük a válság elodázását, elképzelhetjük a jelenleg legakutabb kérdés, a vezényleti nyelv kérdésének megoldását is, de nem képzelhetjük el viszonyaink gyökeres átalakulását. A bajok megmaradnának és akut válságok formájában újból és újból

kitörnének, megakasztva vele azt a munkát, mely szükséges arra, hogy Magyarország a magasabb kultúrájú országok sorába lépjen. Eddig nálunk a kis dolgokat tekintették nagy dolgoknak, a nagy eszméket semminek. Ha ez a felfogás megdől — és gyökeres parlamenti reform útján meg fog dőlni — akkor reá léptünk arra az útra, mely a haladás végtelen perspektíváit tárja elénk, addig pedig mind az a lázas vajúadás, mely annyi erőt emészt fel, csak nevetséges eredményeket fog szülni.

Dr. Gratz Gusztáv.

SZEMLÉK.

Anatole France utópiája.

Anatole France: Sur la pierre Manche. (Paris Caiman Levy.)

„Úgy látszik a fehér kövön aludtál s álomképek rajzottak körülötted”, mondja Nicole Langelier Hyppolite Dufresne-nek, a ki baráti körben felolvasta, milyennek álmolta meg a kollektivizmus diadala után, a 2270-ik esztendőben az emberiség sorsát és állapotát. Evvel a néhány szóval, a mely a legújabb France-kötetnek nevet is adott, mintha védekezni, mintha szellemi egzisztenciájának folytonosságát akarná- védeni és hangsúlyozni az író, a ki Jéromes Coignard-jával még minden emberi törekvésre jóakarató megvetéssel nézett le, meglévén győződve mindegyiknek hiábavalóságáról s új művében a szocziálista világnézet hívének vallja magát, ha egyelőre még csak az álom lenge szövetének szálaival köti is hozzá lelkét a szocziálizmus jövő fejlődéséhez. Ez a munka művészi alakba öntött, objektív formában megjelenő vallomása Francénak s megvilágítása, megmagyarázása annak a végtelenül érdekes lelki folyamatnak, a mely a mai Franciaország legnagyobb és legfinomabb intellektusát, Renan szellemének örökösét, azt az embert, a ki tán még Nietzsche-nél is inkább jenseits von gut und bösem állott, egy párt körébe vezette és elveinek lelkes, egész világhoz szóló hirdetőjévé tette. Természetes, hogy olyan nagy elme, olyan minden ízében *intellectuel* lélek számára, minő ezé az íróé, ezeknek az okoknak is az elmében, s nem érdek keltette szenvedélyekben kell gyökerezniük, s olyan finom és érzékeny agyból eredvén, nem kezdődhetnek a gyűlöletes és üldözni való *én-ezéssel*, hanem ott húzódnak meg a szavak mögött, a sorok között, és inkább jelezve, sejtítve, mintsem nyíltan kifejezve vannak a könyvben, (bajos és merész dolog a völgy lakójának találgatni, minő látvány hatott a hegy lakójára, de tán még sem egészes, megokolatlan az a vélemény, a mely e könyv geneziséét France elméjében felbukkanó azon kérdésben keresi: vajjon a szocziálizmus a jövő fejlődés irányába esik-e, vajjon hozzá csatlakozva lehet-e a fejlődés munkáját, az emberi boldogság minél előbb való eljövételét előmozdítani? France felelete e kérdésre nagy kerülő úton a mely út azonban a művészet, tudás és szellem gyönyörű alkotásainak fasora mentén vezet, az, hogy igenis lehet, sőt csakis így lehet. (Ha Mindenki József vagy Senki Pál mondja ezt, akkor nem kell tudomásul venni, vagy ha mégis, vállat vonva eleresztheti kiki füle mellett; de ha egy régi és hatalmas műveltség legékesebb és legtartalmasabb szó-

csöve szól eképpen, akkor mindenkinek, a ki az emberi műveltség közösségéből kirekesztődni nem akar, meg kell hallania és valamiféle módon számot kell vetnie evvel a tény nyel.

S azoknak az érzékeny lelkeknek, a kik a szocziáлизmus diadalmas-kodásától a szabadságot féltik, ha aggodalmuk jóhízemű és becsületes, szolgáljon megnyugvásul, hogy ők, a törpék is elférnek ott, ahol France szelleme szabadon és kényelmesen mozog. France kerülő útja a legrégibb európai művelődés színhelyéről ágazik ki és a legújabbhoz vezet el.

A római fórumon, a mely annyi századon keresztül színhelye volt közönséges és rendkívüli, majdnem mindig izetlen, gyakran gyűlöletes vagy neveléses, egyszer-másszor magasztos tetteknek, melyeknek összessége alkotja valamely nép fenséges történetét, néhány művelt francziából összeverődött társaság beszélget a római történet filozófiájáról, a nép jelleméről, vallásának adminisztratív és hasznos mivoltáról. A történelmi emlékek ellepte hely és a róluk való beszélgetés kellő hangulatot teremt arra, hogy a társaság egyik tagjának Nicole Langeliernek Gallionról írt történetét meghallgassák. Galliori Senecának, a bölcsésznek öccse, időszámításunk 54-ik évében Achaia proconsula volt és Corinthusban székelt; az elbeszélés napjának reggelén művelt és elmés görög, római barátaival művészeti, bölcsészeti, politikai és vallási dolgokról beszélgetett. Különösen az utóbbiak izgatják érdeklődésüket és mivel látják a régi népies vallás pusztulását, az ősi hit elerőtlenedését, a jövődönnek főképen azt a fátyolát szeretnék föllebbenteni, a mely mögött Jupiternek, a világegyetem mostani urának utóda rejtőzik. Apollodoros, a kis társaság hivatásos bölcsésze azt gondolja, hogy Saturnus fiát Prometheus fogja felváltani. Gallion kétségbevonja ezen vélekedés helyességét, mire Apollodoros ezen kérdéssel fordul hozzá: „Mit gondolsz hát, Gallion, ki örökli majd a világot rengető villámot?” — „Noha vakmerőség, mégis azt hiszem meg tudok felelni erre a kérdésre és megnevezhetem Jupiter utódját” — így válaszol Gallion. De fejtegetését itt félbeszakítja egy szolga, a ki jelenti a proconsulnak, hogy a törvényszéken a zsidó gyülekezetnek feje várja, s a római törvény oltalmát kéri egy Pál nevű tarzusi ember ellen, a ki szombatontként a zsidó törvény ellen beszél a zsinagógában. A proconsul szeme előtt im, ép mikor keresi, megjelenik és elvonul Jupiter igazi utóda, előtte a jövődö, de ő és barátai nem ismerik fel, értetlenül haladnak el mellette. De e híradás egy időre más irányba tereli beszélgetésüket, a zsidókra, az emberi nem ezen leggonoszabb ellenségeire, a kik már az egész Birodalmat és magát a Várost is elárasztották. Noha valamennyien, és így Gallion is, gyűlölik és megvetik őket, de mert félnek is tőlük, figyelemmel is akarja kísérni őket, ezért elmegy a pör eldöntésére. De Gallion nem boldogul velük; piszkos, ordítózó, kellemetlen szagú tömeget talál, melynek minden tagja egyszerre beszél és oly rossz görögséggel, hogy a proconsul csak nehezen érti meg, hogy nem valami bosszútételről vagy valami gonoszságról van a panasz, hanem arról, hogy Pál a törvény ellen való isteni tiszteletekre tanítja az embereket; ily dologban pedig Gallion nem akar bíró lenni és elűzi őket a törvényszék elől. Majd visszatérve barátaihoz, fölveszi a beszélgetésnek kettévágott fonalat és elmondja, mely okok és jelek alapján véli, hogy a világ új kormányzója Herkules lesz.

Eddig az elbeszélés. És most, a társaság szétszedi a művészi módon emelt görög templomot alkotó életüire. Goubin úr figyelmeztet rá, hogy az

elbeszélés alapja az Apostolok cselekedeteiről szóló könyvben előadott történelmi esemény és Langelier kifejti, mely történeti kútfők és okok alapján valószínű, hogy Gallion és társai ily módon gondolkodtak, ítélték és láttak és főképen megmagyarázni igyekeznek, mikép történhetett, hogy a proconsulhoz hasonló művelt, tanult, szabad szellem, épen mikor a jövődőt keresi, nem tudja felismerni, mikor szeme előtt megjelenik. Ám ha szent Pál valóban olyan értelemben lett volna a jövődő, a kereszténység, a mint a közfelfogás tartja, akkor is, ugyan mit hallhatott volna Gallion tőle a készülő nagy szellemi forradalomról, még ha meghallgatta volna is? Szent Pál rossz szónok volt, bajosan tudta magát a magafajtajú emberrel is megértetni és tán sohasem beszélt művelt, tanult emberrel; teljességgel képtelen volt arra, hogy fegyelmezze gondolatait, és kövesse más valakiét; mit sem tudott a görög tudományról. Gallion ellenben tanult emberekkel szokott társalogni, folytonos csiszolással kifinomította elméjét, de nem ismerte a rabbinusok mondásait. Mit mondhat két ilyen ember egymásnak? Szent Pál az volt Gallion számára, a mi egy marabu az algériai helytartó számára. De még ha Pál elmondta volna is gondolatait és Gallion meghallgatta volna őket, akkor sem tudott volna meg semmit tőle egyetlen néven: Krisztus néven kívül, mert Pál maga sem tudta, milyen lesz a jövő. Ő azt hitte, hogy még testi szemével meglátja a világ végét és ez az egyetlen tévedés nagyobb, mint Gallionnak, meg társainak összes tévedései. Hogy mivé lesz a kereszténység és miért fog névleg legalább győzni, azt Pál ép oly kevéssé tudta, mint Gallion. Egyikük sem ismerte a vallások átalakulásainak törvényét, de ha ma Rómába visszakerülnének, nem a proconsul volna az idegenebb az örök városban. Ő legalább előre megmondta, hogy a birodalom örökkévaló lesz, s ez a jóslata, ha más értelemben is, a mint mondotta, beteljesült. Ellenben Pál apostol semmit sem ismerne el a magáénak abból a világból, a melynek egyik megteremtőjéül emlegetik azok, a kik, ha régi formájában visszatérne, kiűznék és a rendőrségnek adnák át. Minő átalakulásokon ment keresztül a kereszténység, a szent Pál Krisztusa! Az istenek általában könnyebben alakulnak át, mint az emberek, mivel nincs oly szabatosan körülhatárolt alakjuk, ellenben hosszabb ideig élnek. A keresztény isten, mivel egymásután több művelődéshez és több fejhez alkalmazkodott, gyökeresebben alakult át, mint bármely más isten. Szent Pál apostol harczos Krisztusából a szinoptikusok szegény zsidója, kommunista Krisztusa lett, kinek helyét a IV-ik században a János evangéliumé foglalta el, ez a fiatal alexandriai bölcsész, a gnosztikusok középszerű tanítványa. És majd egymásután következtek: VII. Gergely uralkodó, szent Domonkos vérengző, X. Leó istentelen és művész, a jezsuiták unalmas és kancsal Krisztusai, egészen a legújabbig, XIII. Leó Krisztusáig, a ki a gyár védőszentje, a tőke őre és a szociálizmus ellensége. Mindezekről Pál apostol mit sem tudott, tehát ő sem ismerte jobban a jövő istent, mint Gallion. De Gallionnak legalább egyébként sok mindenről helyes ismeretei voltak és egész gondolkodásával, felfogásával mégis csak közelebb áll hozzánk, mint a babonás, tanulatlan zsidó apostol. Persze a jövőbe nem látott, mert nem volt elég tudománya; pedig igazi jós csak a tudomány lehet; a mennyiségtan, csillagásztan jóslatai mindig beválnak, ellenben mivel az erkölcsi és politikai tudományok nem pontosak és megbízhatók a jelen fölismerésében, ezért tévednek a jövőre nézve is, meg azért, mivel a jövőre gondolva nem az elfogulatlan, tudományos kíváncsiság vezeti őket, hanem a

erkölcsi szempontok, optimisztikus szándékok; ezért tévedett Gallion, mivel nem *merite* előre látni a társadalmi osztályok egyenlőségét a házasságban, a rabszolgaság eltörlését, a légiók vereségeit, a birodalom bukását, Róma végét, de még azon istenek halálát sem, a kikben már nem hitt; ezért tévednek, a kik ma keresik a jövőt: a szociálizmus utópistái is. De ezért nem kell lemondani a jövő megismerésének reményéről. „Mivel némi részben ismerjük az emberi társadalmak múltját, jövőjük, e múlt következménye sem teljesen megismerhetetlen. Megfigyelhetünk bizonyos társadalmi jelenségeket és azon feltételek alapján, melyeket eddig uraltak, megállapíthatjuk azokat, a melyeket ezentúl uralnak majd.” Például, mivel tudjuk, hogy a munka formái többször megváltoztak, elgondolhatjuk, hogy a mostani formája sem állandó; megvizsgálva, milyen módon váltották meg a hűbéri szolgálmányokat, elgondolhatjuk, mint megy majd egy napon végbe a ma magántulajdonná vált termelési eszközök megváltása; ha jól megnézzük a nagy állami vállalatokat, képet alkothatunk arról, minő lesz az elkövetkező szociálista termelés. És ha ily módon az emberi ipar múltját és jelenét kellő számú ponton felderítettük, némi valószínűséggel felelhetünk arra a kérdésre, vajjon meg fog-e valósulni a kollektívizmus, nem ugyan azért, mivel igazságos, mert nincs okunk hinni az igazságosság győzelmében, hanem azért, mivel szükségképeni eredménye a mai állapotnak és kényszerű következménye a kapitalista fejlődésnek. Ugyanily módon meg lehet állapítani, harszias vagy békés lesz-e az emberiség jövőndő sorsa. Miután Langelier számos ponton rámutatott arra, mint lehet a jelen társadalmi állapotokból az eljövendőkre következtetni, mint alakulnak ki a mai társadalomban a jövő társadalom kialakulásának feltételei, Hyppolite Dufresne engedelmet kér a társaságtól, hogy elolvashasson egy elbeszélést, melyben megírta, milyennek álmodta meg ezt a jövőndő társadalmat és létrejöttének világtörténelmi folyamatát.

A huszadik század legnevezetesebb ténye a háború megszüntetése volt. A különféle államok parlamentjeiben mind nagyobb számban akadtak képviselők, a kik érintkezésbe léptek egymással és a nemzetközi kérdésekben követendő közös eljárásuk módját megállapították. Ily módon, a nélkül, hogy a XX-ik században élő emberek észrevették volna, szemük láttára alakult ki egy nemzetközi parlament. Tényleges hatalma még nem volt, de mivel a választók mindinkább növekedő tömegének békére való hajlandóságát fejezte ki, nagy tekintélyre tett szert, s ha egyelőre még nem is szüntette meg, de legalább megritkította a háborúkat. De a proletariátus még nem volt elég szervezett és erős ahhoz, hogy kicsavarja a közhatalmak és a burzsoázia kezéből az állandó hadsereg fegyverét, mivel a termelés anarchiája és a proletariátus győzelmétől való félelem következtében a birtokos osztályok kétségbeesetten védelmezték uralmuknak ezen egyetlen fegyverét. A kapitalisztikus anarchia ezen utolsó évtizedeiben vad és rettenetes volt az osztályharc, a munkásság hol győzött, hol vereséget szenvedett, de mégis mindig nyert valamit: a munkabér emelkedett, a munkaidő csökkent, szabadabban szervezkedhetett és terjeszthette eszméit, bevonult az állam és község hatalmi szervezeteibe. Végül a XX-ik század végén a városi és falusi proletariátus nyomása alatt az általános választói jog alapján választott parlamentek kimondották a lefegyverzést. A monarchikus kormányformák eltörlése és a köztársaság kikiáltása lett ezen ténynek legközelebbi következménye. A drót-nélküli táviratozás és telefonálás tökéletesítése és közkinccsége tétele, valamint

a kormányozható léghajózás feltalálása ugyanez időtájt megszüntette az egyes országok határait és a régi gyűlölségeknek rövid ideig tartó feléledése után létrejött a népek egysége. És miután a proletariátus szervezkedése, kapcsolatban a tudomány és ipar bámulatos fejlettségével már majdnem megsemmisítette a tőkét és a magántulajdont, a kollektivisták meghódították a társadalmat és kikiáltották az Egyesült Európai Államok megalapítását. Azonban a várt és remélt jólét és boldogság most sem következett el. Ötven esztendei küzdelem és csalódás már majdnem szétrepesztette az új, kollektivistá államalakulatot, de ekkor 14 munkás diktatúrája véget vetett az anarchiának és megállapította a termelés-fogyasztás szabályait, a melyek azután meggyökerezve rendet teremtettek. Az új társadalmi rend alapja a magántulajdon megszüntetése volt, de persze csak a XIX-ik században gondolhattak olyan balgaságot, hogy ez a megszüntetés az egyes használati tárgyakra: ruhákra, bútorokra és más efélékre is ki fog terjedni. Csak a termelési eszközöknek: földbirtoknak, hajóknak, vasutaknak, szerszámoknak lefoglalását tiltotta meg az új társadalom, mivel ez idézte elő, hogy egy egyén, vagy az egyének csoportja a maga számára foglalta le a közös munka gyümölcsét. De az új társadalom nemcsak ebben különbözik a régitől, hanem abban is, hogy az újban a munka szervezve van, hogy mindenki részesül a tökéletesült gép munkájának eredményében és így noha a munkaidőt minden munkás számára 6 órában állapították meg, a gazdagság rettenetes módon megszorodott. Ha a kapitalista világ javait egyenletesen szétosztották volna, akkor a szegénységet és nem a gazdagságot osztották volna meg, most ellenben mindenkinek jó és tisztességes élet jut osztályul. Minden munka jogot ad a megélhetésre, noha nem mindegyik egyforma természetű. A kollektivistá állam védi és óvja a tanulmányokat. „A ki tanulmányoz, az termel, mivel tanulmányozás nélkül nem lehet termelni. A tanulás, épúgy mint a munka, jogot ad a megélhetésre. A kik hosszú és nehéz kutatásoknak szentelik életüket, már evvel békés és tisztelt életre tesznek szert. Tizenöt nap alatt elkészít a szobrász egy alakot, de öt évig dolgozott, hogy megtanuljon mintázni. Tehát az állam öt év alatt fizeti meg neki az alakot. Néhány óra alatt felfedezi a vegyész valamely test sajátos tulajdonságait. De hónapokat töltött avval, hogy elszigetelje ezt a testet és éveket, hogy megtudjon tenni ilyen munkát. Ezen egész idő alatt az állam költségén élt. Tíz perc alatt eltávolít a sebész egy daganatot. De tizenöt évig tanult és gyakorolta ügyességét. Tehát tizenöt éven keresztül kap ellátást az államtól. Az az ember, a ki egy hónap, egy óra, néhány perc alatt kiadja egész életének munkáját, tulajdonképen egyszerre adja visszája közösségnek, amit napról-napra kapott tőle.” A magántulajdon megszüntetésének a bűnök elmaradása, másrészt meg a család felbomlása is következménye volt. De ez persze nem jelenti a gyermekek elhagyását, a mely miatt a kapitalista kor álmodalistái annyit jajveszéltek. Hiszen „az anyai szeretet igen erős ösztön az asszonyoknál. A letűnt rettenetes társadalmi rend idején nem egyszer szállottak szembe az anyák a nyomorral és gyalázzattal, hogy fölnevelhessék gyermekeiket. Miért hagynák el az új korszaknak gyalázzattól és nyomortól ment anyái kicsinyeiket?” Hippolyte Dufresne elbeszélése az új társadalomnak egyéb kérdéseire is kiterjeszkedik, de már ennyiből is látni való, hogy itt France tulajdonképen nem utópiát rajzolt, hanem az elbeszélést megelőző módszertani fejtegetései szellemében a jövőnek a jelen alapján való tudományos megismerésére és meg-

rajzolására törekedett. Gallionban oda állít egy embert, a ki értelmi és erkölcsi rövidlátás folytán nem ismeri fel a jövő fejlődés irányát; kimutatja utána tévedése okait és rámutat azon módra, a melyet követve e tévedések elkerülhetőek lettek volna és így minden oldalról megvilágítva a kérdés nehézségeit, neki fog megoldásainak. A könyvnek néhány ismertetője szemére veti Francénak, hogy milyen szegényes a képzelete és hogy csak ismert és félig-meddig megvalósult technikai fejlemények alapján építi fel a XXIII-ik század társadalmát. Ezek nem látják France célzatát: mai tudományunk és a társadalmi fejlődésben már ma jelentkező körvonalak alapján valószínű rajzát adni annak, a mi lesz. A mint a kommunista kiáltvánnyal a szocializmus elmélete utópiából tudománnyá lett, úgy lesz France ezen munkájával a szocialista regény utópiából tudományos regényé.

A könyvnek ezen — így lehetne mondani — politikai jelentősége mellett nem kisebb a filozófiai és művészi értéke. Végtelen bölcs, művelt és tanult elme szól e könyv minden lapjáról felénk. Francénak egy régtől ismert tehetsége: elmúlt lelki állapotok pontos és szabatos rekonstruálása eddig el nem ért magaslatra emelkedik Gallionban. A hogy itt megfesti a kései görög gondolkodást, a görög szellemnek hol gyermekeken naiv, hol meg lángeszű pillantásait, a mesék és tudomány világnézete között való ingadozását, ezt a bámulatos keveréket, a melyben a legotrombább babona az elvont spekulációval elegyül: abban annyi tudás, művészet és szellemesség és főképp a hellén világnak olyan alapos és mély ismerete van, hogy a kötet olvasója nem tudja, a tudóst vagy a művészt bámulja-e jobban ebben a nagy emberben. Semmi kultúrtörténeti regény, semmi izzadtságzagú adatösszehordás: finoman és graciózan emelkedik ez az épület, mint a szellős és gyöngéd görög templomok. Történelmi hűség és objektivitás szempontjából mintaszerűnek és páratlannak kell vallanunk a görög intellektuálisnak Gallionban adott rajzát és mivel a véletlen úgy hozta, hogy olvasmányaim során ez a France-kötet Gomperz *Griechische Denker* című munkája mellé került, sohasem értettem meg jobban és vallottam igazabbnak, mint mostan Aristoteles szavait: *Και σποδοῦστέρον καὶ φιλοσοφότερον της ιστορίας ποιησικίς*. Ezt az objektív előadást azután bájosssá teszi Francénak kötekedő szellemessége: embereit stílszerűen beszélgeti régi dolgokról s egyszerre úgy érzi az ember, hogy mi rólunk szól a mese. Például egy helyt azt fejtegeti Apollodoros, hogy a köznép az isteneket érzéki alakban testesíti meg. A mire Annaeus Mela így válaszol: „Nem kell szó szerint venni, a mit az istenekről beszélnek. A közönséges ember a búzát Ceresnek, a bort Bacchusnak nevezi. De azért nem akad sehol olyan bolond ember, a ki arra a hitre vetemednék, hogy *istent eszik vagy iszik*”. Vagy másutt, mikor a corinthusi fórumon avval hallgattatják el a prédikáló Stephanást: „Ezeknek a syriaiaknak csak az a céljuk, hogy meggyöngítsék hazánkat. Le velük! mivel a Cezar ellenségei”. Apró, szellemesen elhelyezett aknák ezek a mendatok, melyeknek felrobbanása fűszerezi és mulatságosabba teszi a könyvet.

M. Bergeret-t jellemzi egy helyt France ezen szavakkal „voué tout entier aux voluptés paisibles de *l'intelligence*”; e szavak rá illenek ő rá is, meg művészetére is, a mint ez ebben a művében kibontakozik. A szépirodalom, a mely eddig majd egészen a sexualis élet és érzések körében maradt, lassú, de határozott lépésekkel indul más, új területek felé és az emocionális

művészet mellett ma az intellektuális, kognitanczionális művészet iránya van emelkedő, fejlődő félben. Beláthatatlanok ezen fejlődés jövőendő lehetőségei, de tán nem nagyon kockáztatott állítás ama vélemény kifejezése, hogy ezen új fejlődési irány kiágazásainak egyik jelzője France neve lesz. De ennek a fejlődési folyamatnak megrajzolását és megokolását arra az alkalomra kell halasztanom, a mikor majd France írói egyénisége teljes képének megrajzolását kísérlem meg e lapok hasábjain.

Nehéz búcsúzni ettől a könyvtől, a bölcsesség, szépség és erő könyvétől, és saját elmaradottságunkra eszmélve fájdalmas irigységgel kell gondolnunk arra a nemzetre és társadalomra, a melynek ilyen szellemek keresik és kutatják a haladás ösvényét. Soha szebb és tisztultabb felfogással nem jelölték még meg a francia nemzet hivatását és rendeltetését, mint a hogy ez a hazátlan izgató, ez a *sans-dieu et sans-patrie*, ez az internacionalista teszi: „Franciaország lassanként öntudatára jut annak, hogy igazi ereje az intellektuális erő; fölfedezi, hogy igazi hivatása: eszmék hirdetése és a gondolat országának megalapítása. Nemsokára azt is észre veszi majd, hogy megbízható és állandó ereje gondolkodóiban, szónokaiban, íróiban és tudósaiban van. Azt is észre kell majd vennie, hogy a számbeli erő, miután annyiszor elárulta, végképen cserben hagyja és hogy itt az ideje, hogy megelégedjék avval a dicsőséggel, a mely a szellem munkájával és az értelem használatával jár”.

Kunfi Zsigmond.

Élisée Reclus.

„*Université Nouvelle de Bruxelles.*

Les professeurs et les étudiants de l'Université Nouvelle de Bruxelles ont l'honneur de vous annoncer la mort d'

Élisée Reclus.

Us se sont abstenus de tout hommage extérieur, par respect pour le caractère et les désirs de celui qui fut leur meilleur ami.

Ils l'honoreront en propageant son oeuvre de fraternité et ses enseignements immortels.

„Chaque individu nouveau qui se présente avec des agissements qui étonnent, une intelligence novatrice, des pensées contraires à la tradition, devient un créateur ou un martyr: mais, heureux ou malheureux, il agit et le monde se trouve change”.

Élisée Reclus.

Ha tudna az ember ereje teljében, gondolatai és eszményei tiszta megőrzése mellett vágyódással gondolni az elmúlásra: ezt a halált irigyelhetné. Bruges közelében, a halott város mély csöndessége mentén keresve nyugalmat, elcsöndesedett egészen Élisée Reclus beteg szíve. S e szívnek egyetlen dobbanása sem maradt értetlen, az utolsó sem, mert íme tovább lüktet a halotti jelentésben, melynek egyszerűségével a brüsszeli új egyetem tanárai és tanítványai meg tudták tisztelni halálában az ő „legjobb barátjukat”.

Igazabb szót Élisée Reclusról nem lehet mondani. Legjobb barátja volt ő mindazoknak, kiket a szerencse páratlanul nemes lelke közelébe vezetett. Attól a pillanattól fogva, a mikor fiatal szívében megfogamzott az igaznak és jónak szeretete, Élisée Reclus hű volt mindenhez és mindenkihez.

A ki valaha találkozott gyönyörű kék szemének mindvégig töretlen, széltől és napsugártól égő tekintetével, az megérezte, hogy e tekintet előtt emberi dolog idegen nem maradt: hetvenöt éven keresztül világos volt ez a pillantás, tiszta, átható és még a hetvenötéves szemnek mélyén is megvillant a *kérdés* mindennel szemben, a miben újat sejtethetett, vagy csak az újnak különös zománczát. Mindig csak a *czél* hevítette, sohasem a hétköznapi kicsiny tűnő vágya, mely más ember legvirulóbb szenvedélyét megemésztí. S mert így volt, s mert a gondolatot szerette s nem téveszté meg világosságához szokott s világosságot akaró szellemét a gondolat ideig-óráig vonagló inkarnációja: egyenlő hévvel küzdött a kommunisták között s lett, midőn a barrikádokról fogságba került, a bresti rabok lelkes matematika tanára.

Reclust a francia társadalom kezdődő forrongása sodorta le a protestáns papi pályáról s nagy változások gerjedő atmoszférája kísértte egész életén keresztül. De a fiatal Reclus gondolkodása már akkor olyan magasságot ért, hogy e nehéz atmoszféra villámai átfutottak vérén, de depressziója alig-alig érintette. Első, hat évig tartó száműzetésére Reclus már a szabadság világos ösztönét vitte magával, szabadon a francia társadalom káprázatos homályától, a czélnek örök szeretetével, az eszközökben való örök kételkedéssel. S e gyönyörűen predesztinált ifjúságot átjárta az oceánnak, az őserdőknek, a végtelen prairieknak szűz levegője és idegzetébe beléoltotta minden intézmények és események relativitásának tudatát. A visszatérő Reclust nem fűzik többé erős kötelékek a napi sajtóhoz, a jelszavakhoz s a véres küzdelmekhez. Hányatott sorsának visszas hullámai nemsokára egészen belesimulnak a tudomány végtelenébe. Fiatal erejét, éleslátásának ritka, tüneményes épségét, meleg szívét Reclus egyetlen kutatásnak szentelte, pozitív tudásnak, melynek útján egy hosszú élet munkája sem találhat szakadást a kérdések és feleletek láncolatában. Mi vitte Reclust erre a magányos, egyenes útra a társadalmi kérdések hangosodó piaczarói? Az államnélküliség az ő szemében nem volt csupán egyoldalú konstrukció, hanem egyben negatívuma is volt mindennek, a mit életében megvetni tanult. Minden reformnak ez a délibábos ígérete: a jelen tagadása Reclus szívében a vallás erejével élt. A törvény gyűlölete kárpótolta őt az embergyűlöletért, melytől a természet megfosztotta. És mégis: Krapotkintól és társaitól megkülönböztette valami, a miről talán számot sem adott magának. Az anarchista ideál az ő szemében mindenkor esztétikai ideál volt. A kik azt mondják, hogy anarchista tanításai hipotetikusak, nem bántják meg vele. Bizonyynyal ő lett volna az utolsó, a ki ez állítás czáfolatán fáradozott volna, ösmervén a hipotézis nagy és nélkülözhetetlen termékenyítő értékét a tudományban. Azt mondta róla egyik tanítványa: „Tudása megkoronázásául nem velt-e egy elevenné vált hipotézis Élisée Reclus *élete is? Tegyük fel*, hogy az emberek egykor így fognak élni, küzdeni és szeretni, mint én í így szól az ő *élete* hozzánk”. Valóban, Reclus a maga személyében utána tört esztétikai és erkölcsi ideáljának. De olykor-olykor megérezte, hogy az emberiség egész tömege hátat fordít még az ő világosságának és magára hagyja. Élisée Reclus keveselte az Übermenscheik természetlen dicsőségét. Agya olyat keresett, a mit az emberek skepszise fel nem oldhatott és a mi már a jelen számára is értéket jelent. Álmai elkísérték egész áldott életén keresztül, de mindig a gondolat *előtt* jártak, azt meg nem zavarva, a

tapasztalásba belé nem kuszálódva. Nem véletlen, nem a száműzetés kénytelensége szeretették meg Reclusvel az ő tudományát. Bakunin mindent felperzselő amorfista szenvedélye helyett ő ezt tartotta magához méltónak. S ha az Egyetemes Földrajzban hiába keressük nyomát a fanatizmus zavarának és az ideológus kényszerképzeteinek, azért Reclus nem tért el szíve igazságaitól, csupán megtermékenyítette őket a tudományos igazsággal. Szerette az embert és hitt az életben. Nem távolodott hát az eleven organizmustól, hanem szorosait követte, hogy meg ne tévedjen. Stíljének gyönyörű eleven méltósága munkáinak tömérdek fáradsággal összehordott kincse egy gondolat szolgálatában áll: hirdeti az emberiség egységét, ennek lehetőségeit, egyetemes jogait. A zárszóban, melylyel nagy Földrajza végződik, ezt a vallomást teszi: „Bármerre jártam nem találkoztam a *Nagy Hazában* egyetlen emberrel sem, a ki iránt ne éreztem volna vonzalmat és tiszteletet”.

Ilyen szívvel járni a tudomány útjait nagy áldás. Ez teszi Reclus műveinek kettős varázsát. Így halad szorosan egymás mellett a tudás és a szeretet, egymást meg nem bénítva. Így emelkedik Reclus számos elvtársa és számos tudományos bajtársa fölé. Anarchizmusát megtisztította minden salaktól a tudomány homálytalan tisztelete. Úttörő geográfiai munkáiból pedig kiárad az, a mi belészivárgott egy szabad szív tiszta véréből.

Kutatására bizottsággal fognak építeni a jövő munkásai, tanításának maradandó erőt ígér a brüsszeli új egyetem hallgatósága, melynek rajongó tisztelete Élisée Reclus iránt a régi reformátorok tanítványainak emlékezetét idézi fel. De volt a mesternek még egy tanítása, mely halhatatlan, mely mindnél több, mely soha sem hagyja el azt, a kinek lelkébe egyszer bevésődött. Ez a nagy tanítás: Élisée Reclus, az ember. Élisée Reclus, az egyszerű hófehér hajú, fekete ruhás kis ember. A vegetáriánus, a törvénytágadó, a ki szívósabb volt a carnivoroknál és a törvény sánczain belül garázdálkodóknál. A ki száműzetésében bejárta az emberek egész óriási, idegen világai és Nagy Hazájának nevezte azt, így válaszolva száműzőinek, kik hontalanná akarták őt tenni. A kinek sokszor nem volt mit enni, mert elfelejtette, hogy nem lehet ajándékozni. A kihez mindenki fordulhatott, s a ki nem fordult el senkitől. A kinek aranyérmeiből is kenyeret vásároltak mások. A kinek élete páratlanul nemesen és tisztán áll az utána következők előtt, mint legelső csengő akkordja egy álmodott harmóniának. Azt mondta róla egyik tanártársa, hogy ő a *jövő pátriarchája* és ezzel a képpel még a kételkedők előtt is kívánatosá válik a jövő, melynek ő nemcsak megálmodója és kutatója, de már fényes atomja is volt. Ebben a jövőben Élisée Reclusnak az alkotónak neve és szándéka erőben lesz akkor is, akkor igazán, a mikor már évszázadok sűrű homálya szállott lüktető szíve és lobbanó értelmisége fölé.

Leopold Livia.

Természet és Természettudományok.

(Frederic Houssay: Nature et Sciences Naturelles, Paris. Ernest Flammarion, Editeur. Bibliothèque de Philosophie Scientifique)

Örömmel hívom fel olvasóink figyelmét erre e, vállalatra, mely igazán hézagot pótol, mert a Gustave Le Bon szerkesztése alatt megjelenő *Bibliothèque de la Philosophie Scientifique* programja ez: „A tudományos tények annyira szaporodnak, hogy lehetetlen azokat mind ismerni. A tudósok kénytelenek igen határolt specziali-

tásokra szorítkozni. A szüntelen fölfedezések ellenére, azok az általános elvek, melyeket az egyes tudományok uralnak és a melyek filozófiai fegyvertárukat képezik, mindig kevésbé számosak. Igen ritkán változnak és nem is változhatnak a nélkül, hogy a tudomány, melynek irányt szabtak, tökéletesen ne alakuljon át. Az a mély fejlődés, melyen ötven év óta a fizikai tudományok és a természettudományok keresztülmentek, ama filozófiai elvek megváltozásának az eredménye, melyek alapjukat képezték s a melyek a kutatók munkáit irányították.

Hogy a tudományos, filozófiai és szociális ismeretekkel lépést tartsunk, mindezek felett azon elvek megismerésére kell törekednünk, melyek amaz ismeretek lelkét alkotják s egyszersmind azok legjobb összefoglalását.

A *Bibliothèque de Philosophie Scientifique* azért alapítottott, hogy tisztán mutassa be a különböző tudományok filozófiai synthesiseit, azon elvek kialakulását, melyek a kutatásokat irányítják és azon általános problémákat, melyeket földéznak ...”

Ki tagadhatná, hogy ez a program rendkívül aktuális s hogy egy igen általános hiányzetnek felel meg? Hisz ma, mikor minden kutálás a természettudományi módszer jegyében áll, különösen fontos megismerni, hogy milyen utakon és hypothesisok alapján jutott el az emberi elme ama törvényekhez, melyeken mai tudásunk nyugszik?

A vállalat eddig megjelent kötetei megfelelnek e programnak. Így Poincaré *A tudom ami és a hypothesis*, Dastre *Az élet és a halál*, Le Bon *A nevelés lélektana*, Le Dantec *Az ősi befolyások* című könyvekkel mind erről az összefoglaló, s az általános problémákra s módszerekre irányuló gondolkodásról tanúskodnak.

Houssay jelen könyve is értékes hozzájárulás ebben az irányban.

A természettudományok fejlődéstörténetének vázát nyújtja 300 oldalon, megvilágítva azokat a főproblémákat, melyek mai ismereteinkhez elvezettek s azokat az egyre mélyebbre ható válaszokat, melyeket e kérdésekre a különböző korok gondolkodói adtak. A geológia, az összehasonlító anatómia, az embriológia, a celluláris elmélet, a faj és az átöröklés alproblémái s kutatási módszerei felől tömören és világosan tájékoztat, bár attól tartok, hogy néha az olvasótól túlsókat tételvez fel s bizony olykor a terminológia némi magyarázata hasznos lett volna.

Ez a tájékoztatás azonban korántsem pusztá kivonat, hanem egy igen éles s mélyreható kritika formájában történik, mely egyaránt bizonyítja szerző nagy természettudományi tudását s filozófiai érzékét.

Nem egyszer tényleg olyan nagy perspektívákat nyújt, melyek messze túlhaladják az egyes részletvizsgálódások határait.

Csak egy példát erre, melynek hordereje nem fogja kikerülni organicistáink figyelmét: „A kauzalitás kutatásának előfeltétele, hogy elménkből számúzzuk azokat a hajlandóságokat, melyek diskontinuitásokat és elválasztásokat teremtenek. Nem szabad többé az élő lényeket körülhatárolni, mint elválaszthatókat a többi dolgok összességétől; nem szabad többé valami vitális elvet képezni, mely az élet jelenségeit létrehozza és szabályozza. Az összes tulajdonságokat úgy kell tekintenünk, hogy azok felett a fizika és a chemia általános törvényei uralkodnak. Az élő lények részlettanulmányában csak mint intellektuális alkotásokat, melyek a kifejezés szükségleteiből erednek, szabad elfogadni azokat a diskontinuitásokat, melyeket az osztályok, rendek s fajok jeleznek. Ezek a fogalmak egyidejűleg a nyelv hasznosságát s tökéletlenségeit mutatják; gyakorlatilag nélkülözhetetlenek

a kifejezésre, de hamisak, mint valami diskontinuitást jelentők és ha igaz is, hogy nem lehet őket nélkül mellőzni, legalább minden pillanatban ki kell őket javítani a képzeletben akként, hogy a folytonos-Cosmost lássuk visszaverődni bennük”. (139—140.)

Az ilyen mély megjegyzések nem ritkák e könyvben, melyet haszonnal fog olvasni mindenki, a ki részletkutatásait a tudomány nagy egységébe szeretné beolvasztani.

J. O.

Magyar államháztartás.

A magyar kir. pénzügyminisztérium tíz évi működése 1895—1905. Lukács László pénzügyminiszter megbízásából kiadja a m. kir. pénzügyminisztérium. Budapest. XII. 1070 lap.

Lukács László pénzügyminiszter működésének tíz évi jubileuma alkalmával a pénzügyminisztérium egy óriási kötetben (1070 nagy oldal) összeállította a pénzügyi közigazgatásnak 1895—1905-ről szóló szabatos és részletes beszámolóját. A kötet azért is nevezetes, mert tíz éves pénzügyminisztériumi jubileumot nálunk még soha sem tartottak, a külföldön is igen ritkán, mint Pitt, Miguel s legutóbb a bajor pénzügyminiszter, Feilitsch báró esetében. Nevezetes azért is, mert az utóbbi évek ex lex-einek állam-bomlasztó és háztartásunkat zavaró jelenségein kívül, a magyar állami pénzügyek szilárdságát és nyugodt menetét bizonyítja. De érdemes és érdekes munka főrészt azért, mert úgyszólván élő megtestesülésében, mozgó állapotban mutatja be az egész pénzügyi jogot s annak tagozatait.

Igy a nagy könyv először a szervezet összes részei fölött tart szemlét; azután a költségvetés és zárszámadás s számvitel fejlődéséről tart beszámolót, írásban és különösen számokban. A pénzrendszer, jegybank és hitelügy terén az újabb törvényhozási alkotások s többrendbeli közigazgatási intézkedések kerülnek elének. A IV. részben az államvagyon feltüntetése következik, majd az V. rész fejezetei az állam bevételeit veszik sorra, külön megtárgyalva az egyes forrásokat; ez a rősz a jövedéki büntetőjog sokáig húzódó reformjának jelzésével végződik. A munka befejező részének „közreműködés az állami élet különböző ágaiban” az általános czíme. A különféle egyéb minisztériumok ügyköreiből való közreműködésen kívül itt különösen az Ausztriával való közösügyek, a Horvát-Szlavonországokkal folytatott pénzügyi tárgyalások dolgoztattak föl s gondos részletességgel táruul fel, nagy egyszerűséggel kidolgozva, a tisztviselők fizetésrendezésének dolga az olvasó előtt.

A nagy kódexben, mely a most elősorolt beosztással kezeli óriási anyagát, természetesen igen sok hely jut az egyes törvények s egyéb közismeretű rendelkezések, avagy adatok számára. Ezért is pontról-pontra, vagy épen csak a főbb rendezkedések szempontjából is leírni, kivonatolni a munkát, felesleges és haszonnélküli vállalkozás lenne. Nem is e célból említjük fel a megjelent magyar közgazdasági munkák között most e helyen a pénzügyi összeállítást. Hanem arra akarunk utalni, hogy összefoglaló, adatokat gyűjtő jelentőségén kívül van ennek a kódexnek egy másik fontossága, mely érdekelhet olyanokat is, kik a pénzügyi jog vagy pénzügyi statisztika terepétől távol állanak. Ez a szembeszökő tulajdonsága, nagy előnye a hatalmas kötetnek pedig abban nyilvánul, hogy az eleven állami munkának oly részleteibe ad bepillantást, melyekről vagy soha sem emlékezünk meg, vagy melyeknek összefüggését máskor senki sem veheti észre.

Ilyen mozzanatok gyanánt szeretnők közzéadni a közgazdánk figyelmébe ajánlani — többek között — a következő jelenségeket. Állandó és szerves rendszereséggel folyik a küzdelem az adóhátralékok ellen, mert az egyenes adók tényleges hátraléka 1902 végével még mindig 55.842,118 koronát tett, daczára annak, hogy évről-évre sikerült apasztani azt s tíz év alatt mintegy 40 millió került törlésre. Ez a küzdelem annál nagyobb fontosságú, mert midőn 88,848 oly adózónk van, kiknél 828,000 korona előírással szemben $6\frac{1}{3}$ millió hátralék mutatkozik, tehát 764%, akkor ily tisztogatás nélkül semmiféle adóreformot sem lehet életbe léptetni. Másik téren, más szempontból talál igen érdekes kezdeményezéseket, próbálgatásokat az, ki az állami vagyon alkaterészeinek tagozatán végigtekintve kikeresi mindenütt az illető üzemek munkásai javára életbeléptetett vagy még csak tervezett szociálpolitikai intézményeket. Külön tanulmányra talál bő anyagot itt, ki azt kívánná összegyűjteni, hogy a pénzügyi igazgatás gépezete mit tesz a szaktudományokért, egyrészt szakiskolák (bányászati iskolák) fentartásával, az irodalom segélyezésével, de oly intézkedésekkel is, mint például az érem gyűjtemény szervezése. Nem fog üres kézzel jönni az, ki ebből a kódexből a kormány technikai javítását akarja kiemelni: a dohánylúgozástól kezdve az államnyomda és a vasművek kísérletezéséig. Akár az egyenesadóknál, akár pedig a czukoradónál az adórendszer jövő változásainak megbeszélése kerül elő s ha csak tömör vonásokban is, de sok készülő tervezés első kezdéseit látjuk megjelenni. Midőn ajánlanám a közigazgatási jog művelőinek emlékeztetébe azokat a fejezetenként visszatérő törekvéseket, melyek szétszórt közigazgatási szerveinknek összhangba hozására törekednek s melyekből a laikus is fogalmat alkothat arról, hogy mily állandó és szakszerű munka kívánatik ahhoz, hogy a nagy gépezet kerekai egymást előre vigyék és sehol sem akasszák meg egymás munkáját. Vaskos füzet telnék abból is, ha kiírnók e tíz éves történetből akár azokat a rendeleteket, a melyek szétszórt szabályozásban lettek egyöntetűvé, akár azokat a törvényelőkészítéseket, a melyekből a politikai viszonyok folytán sohasem lett törvény s melyek úgyszólván holt munkát képviselnek.

Ugy gondoljuk, hogy már ezek a szemelvények is világosan mutatják, hogy pénzügyi irodalmunk olyan forrásmunkával gyarapodott, mely nemcsak a magyar államháztartás bármelyik ágának kutatóit érdeklik, hanem a mely mélyen belenyúlik sokágú karjaival közzéadni a gazdasági életünknek és gazdasági politikánk minden ágazatába. Mint adatgyűjteményt, pénzügyi közigazgatásunknak kódexét természetesen lehetetlen volt e helyütt részleteiben szétboncsolnunk és ismertetnünk. De e néhány sorban mégis reá kellett mutatnunk néhány oly szempontra, melyek egyrészt a pénzügyi jogtól távolabb álló szakköröknek is beajánlani akarják az új nagy forrásművet, másrészt pedig külön ki akarták emelni azt a szorgos és folytonos munkát, mely pénzügyi igazgatásunkban s első sorban a pénzügyminisztériumban Lukács László tíz évi pénzügyminisztersége alatt folyt. *Hegedűs Lóránt.*

Krónika.

A klasszikus műveltség.

Mi is tulajdonképen az a műveltség? — ez a fejtörős kérdések egyik legfejtörősebbje. Eltűnk vele gyanútlanul; leggyanútlanabban pedig épp a czéhbeliek, a mindenttudók, a klasszicizmus apostolai, a műveltség melegágyának kertészei.

Gyanútlanul, mintha a műveltség valami mag volna a mely volt, van és leszen. Ültették egyiptomiak, görögök, rómaiak, középkori barátok, modern pedagógusok és fogják ültetni őshiedelem szerinti azonmód a világ végéig. Nem kell hozzá csak talaj és egy kis isten-áldás és megterem. Ugy, mintha a műveltség tenyészetének kérdése, az évről-évre újra termő mag továbbvetésén túl csak a talaj megmunkálásának a kérdése volna. Egészen paraszti felfogása a műveltség tenyésztésének. A paraszt is évről-évre ülteti a magot, megmunkálja és erre a megmunkálására büszke, ki-ki talál egy-egy ügyesebb fogást, sőt használja a „tudományos evolúció” egy-egy új szerszámát is, és folyik az ősi tenyészet. A paraszt is leszólja, ha hírét hallja, hogy van ám ma már a gazdaságnak más, újabb, a mai viszonyoknak megfelelőbb módja, mint az ős-gazdaság; hogy az az ősi búzaszem is más czikk a mai technikai és tudományos eszközökkel dolgozó világban, mint a mi volt hajdan, a mikor úgyszólván a szem volt az egyedüli termelési ág. Pedig csakugyan jött egy új világ, a mely mindinkább abba hatolt belé, hogy „mi van benne” abban, a mit természetnek, mi mennyit ér abban, mi az, a minek termelése felesleg, s mi az, a mi a világ gazdaságának a tulajdonképeni mozgatója a paraszti szűk udvarokon túl, s e szerint változott az egész gazdaság a tudomány s technika világossága alatt. De a műveltség paraszti tenyészeté még ott tart az ős-gazdaságnál.

Hogy mi a műveltség? — ott tartunk, hogy egészen zavarba hozza az embereket a kérdés, épp úgy, mint ha a paraszti termelőt megkérdeznénk, hogy mi a mag? Ki az ördög is törődött azzal, meg mi haszon is van belőle, hogy mi is hát a műveltség. Hát műveltség. Sokat tudni! Ad normam: sokat ültetni. Akkor lesz nagy termés — nagy műveltség. Azonban a modern gazdaság itt is, úgy látszik, azon kezdődik, megtudni: „mi van benne” abban a műveltségi magvetésben.

A középiskolai reform bolygatása alatt szinte komikum volt, mily gyanútlanul hangoztatták széltiben-hosszában a szót, hogy „műveltség”. A mai világnak kétségtelenül ez a szó a leghasználatosabb frázisa. És vele boldog, boldogtalan. Czimeresen hordja a czéhbeli, hol meg bunkónak fogja. Titokzatos misztérium a hívők előtt s szuggesztív fénypont azokra, a kiknek dolguk van vele, mesterségszerűen. Minden az a műveltség, de hogy tulajdonképen „mi”? — annak mégis jó egy kicsit a mélyibe látni. Mert frázissal a világon többet nem bolondítanak, mint ezzel és frázis több kárt nem teszen, mint éppen ez a „műveltség”.

Hogy a kérdést élére állítsa az ember, arra különös alkalmat szolgáltat a szabadgondolkozók ligájának megalakulása. Az a megnyitó szózat, a melyet az elnök Apáthy Isván mondott, oly kemény kapcsolatot kovácsolt két fogalom között: a természettudomány és a műveltség között, hogy szinte ostobaság lenne ezt is csak frázisnak venni.

Mert a dolog sokkal, de sokkalta fontosabb, semhogy azzal el lenne üthető, hogy no természetes, hogy ma egy művelt embernek természettudományi műveltségének is kell lennie. Itt nem arról az „is” szócskáról van szó, sőt éppen az volna a megtévesztő dolog. Az az „is” szócska a legrettentőbb sablon hetyke szömenése, azt normám: „mentői többet tud az ember, annál jobb”, a mi pedig a legnagyobb arányú műveletlenségnek gondolata a műveltség felől, azé, amelynek fogalma sincs a műveltség természete felől.

Mert első sorban műveletlen ember az, a ki nem tudja megkülönböztetni, hogy a műveltség egészen más természetű dolog ma, mint a mi volt a mai természettudományi ismeretek kibontakozása

előtt. Hogy az, a mi műveltség volt a XV-ik századig terjedő időnkig, ma már a legnagyobb fokú műveletlenség, nagyobb fokú, mint a teljes műveltség nélkül valóság, mert a XV-ik századig terjedő korszak éppen ellenlábasa annak a műveltségnek, a mely a miénk, és éppen a legnagyobb gátlója a mi művelődési haladásunknak. De az e felől való tudatlanságot és megnemértést ugyanazon frázis takarja, mint a mely a tudományt, mondván: tudomány és tudomány itt is, ott is tudomány. Pedig a dolog éppen megfordítva áll: a mi tudomány volt akkoron, az ma a tudománytalanság, s ma tudomány csak az, a mit akkor még nem tudtak s a mit mi egészen másként tudunk. Jámbor lelkek el szoktak ugyan még andalogni azon, hogy hiszen Aristoteles már a mi tudományunkat kezdte, azonban ez a gyermekes frázis csak annak a tényleges különbségnek az abszolút meg nem értésén alapszik, a mi a közt van, a hogy Aristoteles procedált a gondolkodásával s a közt, a hogy a mi tudományunk procedál. Aristoteles korának a legtudósabb természettudója volt, de fel nem ismerni, hogy az ő tudománya a maga módszerével egészen más természetű tudomány mint a XV. század óta keletkezett természettudomány, a melynek épp a módszere az, a mi által egészen más természetű lett a tudomány: alapvető tudatlanság. Oly alapvető és lényeges a különbözőség a XV-ik század előtti és utána való tudás között, hogy vagy az egyik a tudás, vagy a másik az, de a kettő egyszerre nem lehet az. Mert mind az a tudás, a mi a középkor multával, keletkezett, egész másrendű, egész másfajta tudás, egész más szerkezetű. Emennek természete az, hogy mind egy egész új lánczolatát a tények *összefüggésének* kereste. Ennek a lánczolatnak a mind tovább való kiépítéséből állott minden haladása. Minden legkisebb részletmunkája oda irányult annak a lánczolatnak tagozatává tenni és tudományyá — igazán tudományos értelemben — éppen csakis az által lett, ha beleépült amaz összefüggés lánczolatába. A dolgot illusztrálandó, az eset olyan, mint a bogarászó természetismerőké, a kik hiába irták le, klasszifikálták, csoportosították, tüzdelték a bogarokat, s ha még oly sok tücsköt-bogirat tudtak is, az még nem volt tudomány, csak tudalékosság. Eltekintve attól, hogy Aristoteles babonák világából bontogatta ki először a konkrét valóságokat úgy a hogy ismerte, a babonákkal szemben való ezen érdemétől és aránylagos nagy haladásától eltekintve az ő esetük is ugyanaz, mint Aristotelesé, csak szűkebb, minutiozusabb világban, de a dolog természete szerint ugyanaz. Tudományyá, a szó igazi tudományos értelmében a rovarok tudása azonban csak akkor lett, a mikor a rovarok világából is ama lánczolat épült ki, a melyet a mai természettudomány épít, a biológiai összefüggések lánczolata. Ugyanolyan az csak, mint a botanikában, a hol Linné a legmonumentálisabban tudománytalan tudományt szerkesztette meg az ő rendszerével, és a mely botanikában a tudomány ismét csak ott kezdődik, a hol a növényvilágból is építeni kezdte a modern tudás az összefüggéseknek ama lánczolatait, a melyek a növényeiet biológiáját hozzá kapcsolják ahhoz a nagy épülethez, a melyet a tudás az életfolyamatok megismerésének céljára épít. Ugyanaz az eset, mint a múzeumokban, a hol a tudásnak legtudománytalanabb aristotelesi képe vagyon, egybecsoportosítván jelenségeket logikai, koncepcziók szerint s rémséges halmazát a tényeknek tudákosan elrendezve bennök a balul értett tudás, míg már újabban többé nem a jelenségeknek illetén logikai koncepcziálása szerint kezdik a múzeumokat egybealkotni, hanem ott is a tények egymásból való alakulásának momentumai szerint, azok biológiai keletkezésének lánczolatában, amaz

összefüggésük képében, a, melyet nem a mi logikai koncepczióink alkot róluk, hanem a saját életfolyamataik rendjében felfedeztünk.

Ez az, a mi egészen új dolog a XV-ik század előtt való tudással szemben. Ez az, a mi a tudománynak az egyedüli útja azóta és a melytől való minden eltérés bűn a tudásunk haladása ellen. Minden tudás, a mit XV-ik század előtti forrásokból szívunk, tudatlan s műveletlen dolog és az emberi értelem megbénítására ható merénylet. A ki a XV-ik század óta keletkezett tudás és műveltség természetét nem tudja megkülönböztetni, hogy annak éppen az iránya, ereje, haladása tökéletesen más értelmi munkán dolgozik, mint a klasszikus, arra nézve a műveltség csak megszokás és uniformis, de meg nem értett dolog.

Mindannak a tudása, a mit a XV-ik század előtti tudásból tudunk, hibás tudás és tévedés. Mindaz, a mi történelem, nem történettudás, hanem csak teljesen balul magyarázott, s jelentőségükben abszolúte félreismert és ezen félreismerés szerint csoportosított, ferdített, egyoldalúan megvilágított s vajmi gyakran költött tények halmaza. Történetismeret, a szónak tudományos értelmében, csak ott kezdődik, a hol az emberek összefüggő életének ama folyamatai világosodnak meg, a melyek az itt vagy ott adott körülmények szerint így és úgy változtak. Mi ez, ha nem biológiai összefüggése a társadalmi folyamatoknak, a midőn oly dologról van szó, hogy alakul, módosul, fejlődik valami bizonyos ilyen vagy amolyan hatások, momentumok alatt. Ha a történelemben nem is beszélünk még biológiai folyamatairól az egyes társadalmi életeknek, de mégis a történettudomány egész átalakulása ama biológiai természet kiderítésére irányul a perctől kezdve, a mióta nem az emberi cselekvések önkényében keresik a históriai alakulásokat rugóit, hanem bizonyos életmomentumok, milieu, adott akkori race-tulajdonságok módosításában, a mik tisztán biológiai momentumok. Ez az, a miben teljesen különbözik a történelem művelt mai megértése attól, a hogy azelőtt megértették és a ki ma is még a szerint érti meg, mint a hogy a régi források értik a történelmet, az műveletlen ember, de sőt még a ki a tényeket a szerint tudja, az is.

Minden, a mi klasszikus irodalom, egyenes ellentéte, annak, a mi ma az irodalom. A ki a klasszikus irodalomban él, műveletlen ember, mert csak a formáknak a merev kultuszát űzheti be, lélek nélkül és a ki lélek nélkül, modern lélek nélkül — azon lélek nélkül, a mely a XV-ik század óta egy egészen más világnézetet alkotott — űzi a formák kultuszát, az a kiasszicizmusnak lehet kinézerje, lehet egy specialitásnak az elfogult bolondja, a szórszállhasogatásig connaisseur, de műveletlen ember éppúgy mint az, a ki a Rig Veda sanskrit betűibe elmerülve tudomást sem akar venni arról, hogy mi van a sanskrit költői szépségeke kívül s bornírságában akár ő is arra vetemedhetik, hogy a sanskrit költészet ismerete nélkül nincs műveltség. Pedig a sanskrit vagy görög, vagy latin klasszikusokat ismerni még nem műveltség s az irodalmi műveltség azon kezdődik: felfogni, megérteni, mit akar a modern irodalom, mi az, a mi a XV-ik század óta az ő saját külön sajátsága, mi az, a mi felé haladt és halad, megérteni tökéletlenségeit, mint szépségeket, mert szépségek ama tökéletlenségei is mind, a mik divatként elmúltak, új divatok kelvén nyomukban, mivel épp azok a változások az eleven alakulásnak, a még nem kész alakulási folyamatnak mind egy-egy gyönyörű momentumaként tárulnak fel, mihelyest ott is megérti valaki, hogy minden elmúlt tökéletlenség árán a tökéletesedés további folyamatának egy

előkészítő processzusa folyt le. Ezeket megérteni műveltség, de ezek főlé helyezkedni klasszikus megvetéssel, műveletlenség. Mert alapvető műveletlenség az a hiedelem, hogy ez a XV-ik század óta folyó új vajúdás ne végződne végezetül a tökélynek oly teljes, egész, kialakult képében, mint a minővé alakult, szintén csak a tökéletlenségnek évszázados fázisán keresztül, a klasszicizmus. A ki nem érti a kultúr-korszakok keletkezése folyamatát s a kinek abszolút valami a klasszicizmus, mint azon magaslat, a melyen kívül már nincs az emberiség számára tökély, az műveletlen ember. Mert itt is az alapvető műveltség éppen az: abba a fejlődési alakulásba belehelyezkedni, a mely az irodalom révén folyik, a fejlődésbe, abba a biológiai természetű dologba, abba az összefüggésbe, a mely a XV-ik század óta mind teljesebben fogja egybe az életről való egészen más, egészen új nézésünket.

Művelt embernek ebbe a biológiai természetű látásba kell belehelyezkedni, különben meg nem érti az irodalmat, még ha a klasszikusoknak minden formái variációit el is rendezte az esztétika múzeumi, holt rendszereibe, vagy Linné tudományához hasonló költészettudásába, írjon valaki ma irodalomtörténetet vagy esztétikát az irodalomról és esztétikákról keletkezett újabb biológiai nézések nélkül, a klasszikusok teljes arzenáljával: az a könyv ma a műveletlenség könyve marad. Ne tudjon azonban valaki a XV-ik század előtt való irodalomról akár semmit sem, de határozzon meg valami biológiai, természettudományi igazságot költészetünk irányáról, ama folyamatról, a mely benne valamely jövődő fázis kialakulása céljából végbe megy, úgy az műveltségünknek a lépése. De éppen ettől, a mi a mi világnézésünknek a műveltségbeli eleme, téríti el mindaz az emberi értelmet, a mi a XV-ik század előtti időkből való irodalmi műveltség. A tudásnak, lelki mozgásnak mindama forrásai, a melyek a múltból erednek, nélkülözik éppen azt, a mi a mi műveltségünknek képezi alapvető elemét. Egészen, más összefüggési kapcsolatok azok, mint a minőket a XV-ik század óta keletkezett gondolkozás keresett és a melyekből megépült az. irodalmi tényeknek biológiai fejlődésszerű nézése, a ki nem ebből a nézésből nézi az irodalmat, az műveletlen ember.

Még a filológia dolgában is hasonlatosképen áll az eset. Hiába-valók a grammatikai szerkezetek Linné-rendszerű és múzeumi szerkesztésű halmazatai. Ha valaki még úgy tudja a nyelvi alakzatok végtelen variációit egybe csoportosítani és még jobban tud azokból egységesítéseket szerkeszteni szabályok alakjában: tudásunk előbbre nem haladt vele, csak a jelenségek gyűjteménye kapott bizonyos értéktelen rendet a jelenségek külső, akczzszórius képe szerint. Am itt is azon kezdődött a tudomány, hogy a nyelv élettani keletkezésének rendjéből egészen más, egészen új nyelvészeti összefüggéseket derítettek ki. Annak a biológiai folyamatnak a rendjéből, a melyben a nyelvi képződmények képébe formált gondolatalakulások fejlődésszerű élettani momentumokká váltak. Műveletlen tudálékosság minden filológia, a mely ma enélkül üzetik s tudásunk e téren is csakis itt halad a biológiai fejlődés útain, a hol egyszerűen félredobotnak a holt grammatikai disztinkciók ugyanabba a kamrába, a hol az összes XV-ik század előtt való tudásnak ránk nézve hamis elemei előbb-utóbb nyugodni fognak.

A filozófia egész XV-ik század előtti tárháza éppen az, a mit az újkori új megismerés mind tovább kiküszöbölt. A görög bölcsék filozófiája nem több ma már, mint adat, hogy ilyen is volt. De a dolgokat, a mint ők nézték, ma mégúgy nézni mint ők: műveletlenség. Minden nézésünk más. Nem azért, mert mások tán a mai élet jelen-

ségei, hanem mivel egészen más összefüggések felől tanított ki az új tudás. Igaz, csak fokról fokra, és ma sem vagyunk még a mindent egy nézőpontra összefoglaló csúcsponton. De lépcsőről lépcsőre mind a felé emelkedünk. A mit a XV-ik század óta műveltünk, az a jelenségeknek éppen a klasszikus bölcselkedéstől eltérő összefüggéseit keltette tudásunkban. Kész a mikrokozmosztól a makrokozmosz felé vezető minden lépcsőfok. Az atomoktól a molekuláig, a molekulától a sejtig, a sejtől az emberig és idestova az embertől a társadalomig, a mivel egybe leendő foglalva a számunkra létező egész eleven világ. A ki az atomok világában XV-ik század előtti gondolkodással gondolkodik, az műveletlen ember. A ki az anyagok természete felől más hiedelmeket táplál, mint a mit a XV-ik század óta keletkezett új tudás mai fokán tudunk, az műveletlenségben leledzik. A ki az életről másképp vélekedik, mint az a biológia, a mely ma már a sejtek életére megtanított, az műveletlenül vélekedik. A ki ma még másféle világból valónak hiszi az embert, mint a mi világot a mai természettudomány kiderített, az műveletlen lélek. Csak az élet fejlődésének legmagasabb fokán leledzünk, tespedünk még ott, a szociológiában, hogy az még a XV-ik század előtti filozófiák alapjain mozog, ideológiai s nem biológiai alapokon. De itt is megmozdult már a műveltség új korának ereje.

A történelmi materializmus czíme alatt új igazságokat hirdető szociológia már félig biológia. Már a társadalmi élet jelenségei előtte oly eredmények, a melyek bizonyos hatások alatt módosulnak: így vagy úgy fejlődésszerű tünemények. Már itt a biológiai alapelv, már benne van az új nézés alapprinzipiuma, a biológiai, épúgy mint például a Taine esztetikájában is már félig biológiai az alapelv, a milieu-nek mint alakító tényezőnek a beállításával. A történelmi materializmus bölcsellete szerint a társadalmi élet már olyan eleven valami, a mi bizonyos ezen életre való hatások alatt módosul így vagy úgy és fejlődik. Nyilvánvaló, hogy a haladás további lépése a társadalmi életműködést is biológiai rendbe állítja, úgy a hogy minden tudásunk a XV-ik század előtti időkétől eltérőleg „ebből a rendből való lett. A társadalmi élet jelenségein kívül, a ki egyebekben még XV-ik század előtti álláspontokon van, az műveletlen ember, s idestova a társadalmi jelenségek dolgában is az lesz, a ki ennek tényeit másunnak nézi mint a tudás amaz egészen új alkotású nézőpontjából, a mely amaz összefüggéseken épült, a melyek minden életjelenséget egyugyanazon rendű természettudományi kapcsolatba fogtak.

A klasszicizmus dogmatikus védői tele vannak mindenféle mondásokkal, hogy hiszen ezt az egész mai természettudományi tudást már a görögök kezdték. Laposan odaterítik a dolgok felől való teljes értelmetlenségnek ama frázisát, hogy hiszen Aristoteles a modern természettudományok apja, hogy máig is azon az alapon élösködik a világ, a mit a gyógyászat görög bölcsé hagyott reánk, hogy Archimedes a mai technika kezdője, hisz ő már ismerte a gőzt, hogy Pythagoras a matematikában elődünk volt. Azonban ezen állítások is csak ugyanazon műveletlenségnek a groteszk formái, a melyek a klasszikus műveletlenségből erednek. Mert igazán gyermekes dolog, tudományos szempontból legalább, ha fel nem fogja valaki azon lényeges különbséget ama tudomány ismeretei közt és a között, hogy ma a tények tudása még nem tudomány, csak ismerethalmaz s a mely tudományyá éppen csakis akkor válik, a mikor a tények között azon összefüggéseket ismerjük, a melyek szerint a módosulásaik folynak. Azaz, modern értelemben, törvényeiket. Ha a görög bölcsék ezerszer annyi

tényt tudtak is volna, mint a mennyinek feljegyzését ránk hagyták: tudásunk mégis csak ott kezdődik, a hol a tények természeti törvényszerűségű összefüggéseit kezdjük ismerni. Tudománytalan hajigálódása biz az a klasszikus műveletlenségnek a nagy nevekkel s meg nem értése a dolgok természettudományi természetének. Meg nem értése annak is, hogy hiszen a ma természettudományi gondolkodásnak embryonalis ősfonala ha talán Thalesig nyúl is vissza, ha ott fedezhetjük is fel első jelentkezését egy oly értelmi momentumnak, a mely kétezer évvel később vált átalakító élettani proceszszusává a civilizáczióknak: de a görög és római világ eszejárását, gondolkodását még nem Thales és egy-egy utóda alakították, hanem az ideológusok. Annyira, hogy a midőn az új korszak kezdődik, kapcsolat sincs azok között, a kik a mai természet-tudományi gondolkodást kezdték és azok közt, a kik ennek a tudásnak némiképen az ősi megsejtőiként volnának tekinthetők (Aristoteles semmi esetre sem).

Külön egészen más értelmi világ a XV-ik század óta, lassan kiépült értelmi világ. A ki ma a jelenségek felől másképp gondolkodik, róluk elméjében más összefüggéseket alkot, mint azon összefüggéseket, a melyeket csakis az új korszak derített ki, az műveletlen ember és műveletlenség éppen mindaz a mi korábbi forrásokból származik.

Úgy hogy a fogalom, hogy „klasszikus műveltség” tulajdonkép bornírt frázis, mert klasszikus műveltség nincs, a mit annak neveznek, az nevéen nevezve: *klasszikus műveletlenség*.

Nincs, csak modern műveltség.

Es azokból, a mi megkülönböztetés tűnik ki a klasszikus műveltség és a XV-ik század óta keletkezett műveltség között, a műveltség fogalma meghatározható eképen:

Műveltség mindazon értelmi készségünk, a mivel a tényeket beletudjuk illeszteni amaz összefüggésekbe, a miket a tudomány a XV-ik század óta mint a tények természeti törvényszerűségét derítette fel.

Műveletlenség pedig azon értelmi hajlam, a mely az azelőtt konstruált összefüggésekbe akarja illeszteni ina is a tényeket.

Ha egy ifjút úgy művelünk, hogy tőle idegen marad a XV-ik század óta keletkezett tudás, ellenben a legtökéletesebben tudja mindazt a klasszicizmust, a mi addig volt a műveltség — egy másikat pedig akként nevelünk, hogy semmit sem tud a XV-ik század előtti világ tudásáról, ellenben tudja amaz összefüggéseket, a melyekben ő mint ember áll a természet törvényszerűségeihez: vajjon a kettő között melyik a művelt és melyik a műveletlen?

En azt hiszem, hogy a műveltség legprimitívebb mértéke, hogy az ember legalább is a saját énjéről tudjon annyit, hogy miként kell azzal azon felvilágosítások alapján bánnia, a melyeket a természet-tudományok nyújtanak. Műveletlen barbárnak tartom a klasszikusokért való ama lelkesedőt, a ki nem tudja a maga életének a higiéniáját, úgy, a mint modern értelemben vett művelt embernek az ember egészsége és az azt befolyásoló körülmények felől tájékozva kell lennie.

Es ezen a vonalon konkludálok oda, hogy amaz általános műveltségnek a *minimális* mértékéül, a mely általános műveltséget kötelezően kellene megszerezni mindenkinek, azt a meghatározást állítom:

Ismerete azoknak az összefüggéseknek, a melyek szerint az ember mint biológiai lény az őt környező fizikai behatások alatt él.

A ki ezen összefüggéseknek legalább a természete felől nincsen tájékozva, az műveletlen, barbár lény.

Méray-Horváth.

A szociológia két iskolája.

Válasz Pikler Gyulának a „Menopszichologikus szociológiai irány”-ról című cikkére

Pikler Gyula e szemle legutolsó számában hevesen támadta meg a szociológia azt az új programját, melyet két előző cikkemben körvonalazni iparkodtam. Az olvasó soraiból könnyen azt a benyomást meríthette, hogy az a különbség, melyet a szociológia két módszere között felállítottam, a szubjektív introspekción és az objektív tényeken felépülő szociológia között, csupán egy zöld és tudatlan fiatal ember betolakodása az ismeretelmélet s a metafizika problémáiba, melyek a Pikler Gyula elméjét már évek óta, úgyszólván kizárólag foglalkoztatják.

Az a mély tisztelet és hála, melylyel mesterem iránt viseltetem, s a melynek számos írásomban adtam már félremagyarázhatatlan szavakkal kifejezést a nyilvánosság előtt is, visszatart attól, hogy válaszómban én is oly személyi kitéréseket tegyek, mint a hogy ő tette volt. Annál inkább, minthogy — bár akaratlanul — én voltam az, ki őt először megbántottam. Ugyanis a természettudományi kutató és az introspektív töprengő abban a szembenállításában, melylyel én két kutatási mód ellentétét akartam plasztikusan bemutatni, ő kiszerveztést, quasi pellengére állítást látott, a mely tévedés eléggé megmagyarázza hangjának kíméletlen szenvedélyességét.

És hogy ily szándékot fel tudott tételteni rólam: ez volt számomra a polémia legfájdalmasabb momentuma... De ennyi elég polémiánk személyes oldaláról. Annál szükségesebb, hogy megvédeni igyekezzem annak tárgyi részét, azt az álláspontomat, hogy a *szociológiának, ha tudomány akar lenni, kutatásainak súlypontját a szubjektív introspekcióról az objektív tények törvényszerűségeinek megismerésére kell áthelyeznie.*

Mert egész röviden kifejezve mindössze ezt a szerény módszer-tani elvet akarták ama cikkeim érvényre juttatni. Pedig tovább mehettem volna s hirdethettem volna, hogy mindaddig, a míg a szociológiát nem tudjuk beilleszteni a többi teremtés fiziko-chemiai processzusába: addig az nem tekinthető valóságos tudománynak, hanem csak amolyan „tüneteknek és elméleteknek”, a melyekről Le Dantec-vel beszélgettünk. (Pikler Gyula megnyugtatóra mondhatom, hogy ezzel Le Dantec-nek semmi újat nem mondtam s hogy a kiváló biológus, a ki elég jól ismeri a szociológiai irodalmat, már látogatásom előtt igen határozott véleményt táplált az introspektív szociológia értékéről). Mondom egész elsórángú kutatók tekintélyére hivatkozva ilyen és hasonló követelményekkel állhattam volna elő s a renegát buzgalomával még fokozottabban kiszínezhettem volna Méray-Horváth ezt a gondolatát:

— Micsoda antropomorf gőg és elfogultság azt hinni, hogy azok a kozmikus természettörvények, melyek az ember megjelenéséig, mindnyájunk hite szerint, egyedül alakították ki a világmindenséget, egyszerre beszüntették munkájukat, hogy a kozmos legmagasabb ritmusának fejlődését, a társadalmi evolúciót, ama tökéletlen kis gépezet „belátásaira”, „vágyaira”, önzésére”, „altruizmusára” vagy nem tudom én miére bízzák, melyet emberi elmének nevezünk!!

Pedig ez a közkeletű pszichológizáló szociológia nyílt vagy rejtett alapkiindulási pontja.

De nem mentem el idáig, mert jól tudtam, hogy egy fiziko-chemiai szociológia csak a lánghész munkája lehet, a ki fölfedezi azt a törvényszerűséget, mely a szociológiát a biológiával összeköti, s hogy mindaddig, míg meg nem jelen a szociológia Darwinja, az ilyen beszéd csak pusztá vágyódást fejez ki, de nem adhat biztos programot azok számára, kik átlagos képességekkel a szociológia művelésén fáradoznak. Ép azért én csak azt a kérdést vetettem fel: *ma*, a nagy úr zseniális áthidalása *előtt*, mely munkairány és kutatási diszpozíció biztathat némi sikerrel? És erre a kérdésre adtam azt a fent összefoglalt szerény választ.

* * *

Felállítottam azt a megkülönböztetést a merőben szubjektív, introspektív irány s a külső, objektív tényeket megfigyelő s azokkal kísérletező természettudományi irány között. Szerencsétlenségemre Pikler Gyula az egész vitát az ismeretelmélet s a metafizika terére vitte át, mely évek óta — mint már említém — képezi kizárólagos tanulmányainak a tárgyát s a melybe beavatkozni nekem eszem ágában sem volt, mint az egész cikkem tárgyából s okfejtéséből eléggé kitűnik. A ki ismeri az ismeretelmélet s a metafizika annyira kifejelett műnyelvét, könnyen meg fogja érteni, hogy mily könnyű egy gondolatmenetet, néhány kifejezésbeli pongyolaságba belekapaszkodva agyonütöni. Pikler Gyula tényleg ezt tette meg velem, midőn cikkem egynémely ismeretelméleti fogyatkozását rikító színekben tüntette fel. (Mondom erre némileg rászolgáltam, mert én voltam az, ki ama fatális szembeállítással az ismeretelméletet a vitába belekevertem!)

De itt nem a spiritualizmus s a materializmus régi vitájáról s egyéb metafizikai kérdésekről van szó, hanem kizárólag arról, hogy melyik módszer biztathat reménnyel a szociológiában?

És ne vesse senki ezzel szemben azt a szememre, hogy a módszer az ismeretelméleteknek csak alkalmazott esete lévén, az, a ki nem ért az ismeretelmélethez, az ne beszéljen módszerről! Mert minden kutatónak nemcsak joga, de kötelessége is, a saját részlet-kutatási körén belül felvetni magának az eredményes módszer kérdését. És tényleg a Pasteur, a Darwin s annyi más gondolkodó esete, a kik *csakugyan* növelték hatalmukat a természet felett, mutatja, hogy a módszertani tépelődés — rendszeres ismeretelméleti alapvetés nélkül is — mily gyümölcsöző lehet.

Szóval a probléma, a melyből kiindultam teljesen jogosult. Más kérdés, ér-e valamit a reá adott válasz?

Pikler Gyula szerint már azért sem érhet semmit, mert magát a két kutatási irány között való különbséget sem voltam képes körvonalozni, s meg sem lehet érteni, hogy miben volna a különbség az introspektív és az objektív módszer között? Hát lehetséges, hogy megkülönböztetésem ismeretelmélet-metafizikai alapról nézve kissé pongyolán volt meghatározva; viszont nem tudok elképzelni oly jogtörténészt, etikust, etnográfust, esztétikust vagy bármely más művelőjét a társadalomtudomány valamelyik ágának, a ki czikkeim elolvasása után ne lett volna tökéletesen tisztában ama különbség természetere felől, melylyel a két módszert elválasztottam. Pláne, a ki ismeri az újabb szociológiai irodalmat, jól tudja, hogy az már évek óta szinte hemzseg ettől a megkülönböztetéstől, s hogy Durkheim egy egész új és nagy iskola csatakiáltását adta ki ezekben a híres szavakban:

— *Il faut considérer les faits sociaux comme des choses!*

Igen *dolgoknak* kell őket tekinteni s nem pusztá eszméknek s érzelmeknek, mert „abban a pillanatban, melyben a jelenségek egy új rendje a tudomány tárgyává válik, az már képviselve van a lélekben nemcsak érzékelhető képek, de durván kialakult fogalmak által is. A fizika s a chemia első rudimentumai előtt az embereknek voltak már oly nézeteik a fiziko-chemiai jelenségekről, melyek nem feleltek meg a tiszta perczepciónak; ilyenek pl. azok, melyeket minden valláshoz keverten találunk. Ez azt jelenti, hogy az elmékedés megelőzi a tudományt, a mely nem más, mint annak több módszerrel való alkalmazása. Az ember nem élhet a dolgok közepette a nélkül, hogy ne csináljon eszméket róluk, melyek szerint magaviseletét igazgassa. Csakhogy mivel ezek a nézetek közelebb állanak hozzánk és a mi felfogási képességünkhöz, mint ama realitások, melyeknek azok megfelelnek, természeteszerűen megvan az a hajlandóságunk, hogy azokat spekuláczióink tárgyává tegyük. A helyett, hogy a dolgokat megfigyelnök, őket leírnök, összehasonlitanök, megelégszünk azzal, hogy eszméinkről tudomást szerezzünk, azokat elemezzük és kombináljuk. A realitások tudománya helyett nem csinálnak egyebet, mint egy ideologikus analízist. Természetesen ez az analízis nem zár ki minden megfigyelést. Lehet tényekre hivatkozni, hogy megerősítsék ezeket a felfogásokat, vagy a belőlük vont következtetéseket. De a tények ilyenkor csak másod-sorban lépnek közbe, mint példák vagy erősítő bizonyítékok: azonban a tudomáynak nem tulaj dónk épeni tárgyai. Ez a vizsgálódási mód az eszmékből megy a dolgokra, nem pedig a dolgokról az eszmékre.”¹ És Durkheim nem áll egyedül. Lévy-Bruhl a filozófia történelmének tanára hasonló konklúziókra jön s a fiatal francia szociológusok zöme ezt a pozitív módszert követi a régi Tarde-féle introspekcióval

¹ V. ö. *Les règles de la méthode sociologique*. III. édition 21. 1.

szemben. Vajjon ez az egész tábor zöld ifjabból áll-e, kiket az ismeretelmélet örei egyszerűen lemosolyoghatnak s a kik oly megkülönböztetésből indulnak ki, melynek semmi komoly alapja nincs? ...

Persze, ha „*nincs*” „külső objektív realitás” (szóval Pikler Gyula tulajdonképen önönmagával vitatkozik, mert ha külső objektív realitás nincs, akkor én sem létezem számára és Mach sem, kit tanúul hívott fel, hanem csak az ő lelkiállapotai vannak!) és ha a szociológia feladata „az emberek meggyőzése és lelkesítése, lelki állapotaikra való hatás által izgatni és javítani a társadalmat” — szóval ugyanaz, mint a napi politikájé ... akkor csak természetes, hogy a szociológia amaz esetlen mesteremberei számára, kik oly „kezelési” dolgokkal foglalkoznak, mint történelem, statisztika s ethnografia: csak megvető kézmozdulata maradhat a klasszikus német filozófia örököseinek.

Szerencsére Pikler Gyula némileg módosít levele azon merev álláspontján, mely szerint „*az introspekció mindvégig minden tudománynak egyetlen módszere lesz*” s szabatos ismeretelméleti nyelven igyekszik meghatározni a két módszer között azt a különbséget, mely szemem előtt lebegett. E képen: „Az introspektív szociológus azokra a tényekre, a melyeket megfigyel, a legnagyobb igyekezet, a legszorgosabb megfigyelés mellett sem képes oly egyértelműséggel (biztossággal) újra ráismerni, vagy ha rájuk ismerni vél, azokkal nem járnak oly egyértelműséggel más tények és azokat nem képes oly mértékben úgy leírni, hogy más ember is egyértelműen rájuk ismerjen, mint a hogy az a természettudós és az ő tényei esetében fenforog, és azért ama tények kevésbé alkalmasak előremondásra és a cselekvés vezetésére, mint emezek.”

Nem mondom, hogy ez a meghatározás teljesen kimeríti a két módszer közötti különbségeket, de mutatja, hogy Pikler Gyula is világos határvonalat húz az introspektív s a kísérleti módszer lehetőségei s megbízhatósága között.

Mach a természettudós már nem is töpreng ezen, annyira világos előtte, hogy az introspekció és a természettudományi módszer két különböző dolog, csak azt ismeri el, hogy az introspektív mód olykor gyümölcsöző lehet. (És itt készséggel ismerem el hogy Mach ítélete szerint e téren teljesen elvesztettem a csatát Pikler Gyulával szemben.) Mach ugyanis szóról-szóra ezt mondja:

„Damit ist gerne zugestanden, dass woman physikalisch beobachten kann, diese Beobachtungs-weise wegen ihre vielseitigen, von subjektivität befreienden Kontrollirbarkeit sehr wertvollist.” Vagy előbb: Experiment und Introspektion müssen sich ergänze?

Megállapítva így, hogy a két szembeállított módszer egymástól lényeges s a kutatás sorsára kiható különbözőségeket mutat fel meg kell vizsgálnunk, hogy a szociológiában Pikler által ajánlott kizárólagos introspekció, vagy újabban javasolt vegyes szociológia, de a melyben

a „pszicho-szociális összefüggés kiderítése a cél, a külső; szociológia csak eszköz” vagyis a melynek tudományos bázisa az introspekció marad, minő reményekkel kecsegtetheti a kutatót?

Az objektív szociológia hi veí az introspekcióval szemben két érvet szoktak felhozni s én mindkettőt helytállónak vélem.

Először: Nincs semmi okunk feltételezni, hogy az introspekció tényei helyes, igaz (vagy mondjuk a Pikler Gyula nyelvén) czélszerű felvilágosítást nyújtanának azokról a folyamatokról, azok lefolyásáról, avagy csak egyéni motivációjáról is, melyeket az egyesben ama társadalom ébreszt, melynek az egyén része. Sőt jó okunk van az ellenkezőt feltételezni.

Másodszor: De még ha az introspekció beszéde hű és megbízható volna is, az csak a társadalmi élet ama kis parányáról nyújthatna felvilágosítást, mely az egyénben leverődik, de teljes tudatlanságban hagy bennünket a szociológia tulajdonképeni tárgyát illetőleg: Melyek a társadalom élettörvényei?

Ad I. Az *introspekció* tényei nélkülözik a szigorú tudományos megbízhatóságot: az *ellenőrizhetőséget*. A míg egymással szemben csak két merőben szubjektív öntudati állapot áll, a míg az egyik pl. pusztá introspekció alapján azt állít a, hogy az ember bestia és a másik, hogy altruista: ezt a vitát tudományosan nem lehet eldönteni, itt mindössze arról lehet szó, hogy ezt a két ellentmondó, merőben szubjektív adatot talán valaki valamely vizsgálódásban értékesítheti egykor. De ha a kutató a lehetőségig pontos felvételeket vesz fel az önfeláldozásnak az állatvilágban mutatkozó eseteiről, mint Sutherland és Krapotkin tették, ha megfigyeli egész sereg kortársa életét, ha áttanulmányozza mindazokat a tényeket, melyeket önéletrajzok s á történelem a martiriumokról följegyeztek s ha mindenekelőtt úgy objektívizálja a kérdést: léteztek-e az élet önkéntes feláldozásának esetei s mily körülmények között jelentkeztek azok? — oly megfigyelésekre tehet szert, s olyan egybevetéseket eszközölhet, mely az argumentációt a megbíráhatóság s ellenőrizhetőség terére viszik. A mily mértékben objektívizálódik a vizsgálódás, oly mértékben válik tudományos értékűvé De a pusztá introspekció nemcsak tudománytalan, hanem az igen gyakran félreismeri azokat a motívumokat, a melyek *legszemélyesebb* elhatározásaiban őt befolyásolták.

Egy természettudományokban jártas barátom beszélte el, hogy ma már tudják, hogy az a légy, mely az égő gyertyába rohanva szárnyait elperzseli: igen egyszerű mechanikai törvények uralma alatt cselekedett. Én ezt a törvényszerűséget nem ismertem, s minthogy valószínűleg ama légy még kevesebb mechanikát tudott mint én, feltételezhetiük, hogy kis légyelkében a legfurcsább motivációk merülhetnek fel tragédiája okairól. Talán a sárga szín kártékony hatásáról, talán gonosz gyertyaszellemekről talán szerelmi illúziókról fog elmél-

kedni. Nos, jó okaink vannak feltételezni, hogy mi emberek is nem egyszer ilyen tudatlan, megperzselt szárnyú legyek vágyunk szociális tragédiáink közepett. Úgy-e az öngyilkosság merőben egyéni dolognak, mondhatnám az egyén legszemélyesebb ügyének látszik, melynek semmi köze *sui generis* társadalmi törvényszerűségekhez: ha valahol, úgy itt lehet az introspekció beszéde okos és megbízható.

És tényleg minden ember igen egyszerű introspekció alapján indokolni tudja az öngyilkosságokat. Ha az ember nagyon szerencsétlen, szomorú, levert, kétségbeesett. Ha ez az állapot fokozódik: ha éhségben nyomorog, ha gyógyíthatatlan baja van, ha a felesége megcsalta, ha megőrült, stb. vagyis, ha nagyon-nagyon rosszul érzi magát: hát megöli magát. Valóban az első tudományos munkák ilyen és hasonló introspekciókon épültek fel e tárgyban s az öngyilkosságot merőben egyéni okokra, jobbra fordult idegrendszerre, legfeljebb ártalmas klimatikus okokra vezették vissza. Egy szép napon azonban Durkheim minden ilyen introspektív előítélet nélkül látott hozzá ehhez a problémához s a lélek sugallataira nem hallgatva, a tényekhez s a statisztikához fordult. És rendkívül pontos fölvételekkel, összehasonlításokkal s egybevetésekkel — *melyeket tudtommal máig még senki sem döntött meg az introspektív urak közül* — kimutatta, hogy ama sokat hánytorgatott egyéni okoknak kimutatható befolyása az öngyilkosságok számának kialakulására nincs, de hogy *merőben társadalmi tényezők* arra oly elbartározó befolyással bírnak, melyet letagadni nem lehet. Így pl. hogy csak egyet említsék: az egyéni introspekció bizonyítékaival szemben Durkheim megállapítja, hogy a nagy nyomornak *immunizáló ereje* van; ellenben az, hogy valaki katolikus-e, protestáns-e vagy zsidó irtózatosan befolyásolja öngyilkossági esélyeit.

Szóval olyan *sui generis* társadalmi törvényszerűségekkel állunk szemben, melyekről az introspekció még nem is álmodott, s melyek egy az egyéntől független, önéletű társadalmi realitás elismerésére kényszerítik a gondolkodót. És ha ez a híres öntudat ilyen megbízhatatlan az őt legközelebből érintő, az ő legégetőbben személyes problémáit illetőleg, ugyan mennyire bizhatunk benne, ha a szoros értelemben vett szociológiai problémákat: teszem a bűn, a család, az igazság, az erkölcs, az állam stb. kérdéseiben tudakoljuk véleményét? Mit mondhat megnyugtatót s értékeset ez az öntudat, melyet *összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben* formál a külső társadalmi realitás, mint a hogyan az arra hatni képes?

És tényleg az introspekció vezette Comte-ot, a pozitívizmust, atyját, arra a naiv véleményre, hogy a család az elsődleges, tovább nem elemezhető társadalmi egység; az introspekció alapján nevette ki Voltaire a vallásos prostitúcióra vonatkozó adatokat, mint dajkaméséket; az introspekció alapján nem látott ugyanaz a lángelméjű ember egyebet a vallásban a papok csalafintaságánál; ugyanaz az

introspekció hitette el Spencerral, hogy a nemesülő emberi érzelmek fogják a háborút kiküszöbölni; ugyanaz ... De minék folytatnám? Elmondhatjuk, hogy a legtöbb szociológiai tévedés sírkövére egy-egy introspekciót lehetne felírni, mint a vézna csecsemő atyját.

Ad II. De még ha az introspekció beszéde hű is volna, nem ismerhetnők belőle a *társadalom fejlődéstörvényeit*, pedig e nélkül ép oly kuruzslás minden politikai tevékenység, mint a minő a gyógyászat volt az élet törvényeinek valamelyes ismerete előtt. Mert a teremtés bármely jelenségsorába racionálisan csakis az illető sor törvényszerűségeinek ismerete alapján lehet beavatkozni. Így van ez a társadalommal is. Csak antropomorf *survival* azt hinni, hogy mi kényünk-kedvünk szerint formálhatjuk a társadalmat, holott szabadságunk nem nagyobb vele szemben, mint a kozmos bármely más jelenségsorozatjával szemben. A messze jövő politikájának egyetlen lehetséges ideálja az *Ingenieur social*, a ki a társadalmi fejlődéstörvények ismerete alapján egyes fejlődési fázisokat meggyorsíthat, beteg áramlatokat gyógyíthat s egészségeseket erősíthat. De nagyban és egészben minden kozmikus törvényszerűséggel determinálva van. Ez közhelynek látszik talán, de míg vérünkbe nem megy át ez a gondolat, addig mindig pusztá politikusok maradunk, többé-kevésbé tudományos tógát viselve.

Nos, az introspekció ezeket a nagy fejlődéstörvényeket illetőleg mit sem mondhat nekünk. Pl. elfogadva Pikler Gyula összes rendkívül éleselméjű levezetéseit, melyekkel a *belátást* jelöli meg, mint a társadalmi élet alakító tényezőjét; ugyan mit mondhat a belátás arra nézve, hogy *mit kell a jövőben belátnunk?* Minden korban szigorúan determinálva van, hogy mit kell az embereknek belátniuk és ép a *sui generis* szociológia feladata kinyomozni, hogy a fejlődéstörvények mily belátásokra fogják az embereket vezetni. Észszerű szociális teleológia is csak a társadalmi törvényszerűségek földerítése alapján lehetséges. A pusztá belátás egymaga csaknem oly értéktelen formula, mint a régi szociológia erkölcsé. Az egyik azt a végső tanácsot adja, hogy *ember légy okos!* a másik, hogy *ember légy erkölcsös!*

De az a szegény ember joggal várja tőlünk, szociológusoktól, hogy megmondjuk neki, miként lehet társadalmilag okos vagy erkölcsös.

Nyilván csakis úgy, ha alkalmazkodik lehetőleg jól ahhoz, a mi kozmikus törvényszerűséggel be fog következni. Azért mertem azt mondani, hogy addig is, a míg eljön a mi tudományunk Darwinja, meddő introszpicziálás helyett legalább hasznos felvételeket csináljunk, melyeket a jövő felhasználhat a szociológia megalapozására.

Tehát objektív kauzálisorokat igyekezzünk felállítani a szociális történebben, úgy mint Marx tette, vagy pl. Sombart a *Moderner Kapitalismusban*, vagy Grosse az *Anfänge der Kunst*-ban, vagy Krapotkin a *Mutual Aid*-ben, vagy Durkheim a *Suicide*-ben. S ha még a pszichológiát nem is tudjuk nélkülözni a szociológiában: az nem

szabad, hogy több legyen, mint egy kiindulási hypothesis, melyet el kell dobni, mielőtt jól megállapított objektív tényekkel elmentésbe jut.

* * *

Jól tudom, hogy ezekben a sorokban nem válaszolhattam t. mesterem minden ellenvetésére, hisz főtételeim megvédelmzése már egymaga próbára tette olvasóink türelmét.

Azért végzek oly valakinek a szavaival, a ki igazán jogot szerzett magának arra, hogy módszertani útmutatásait áhítatos figyelemmel hallgassuk meg. Jogot szerzett rá, mert nem finom szókatégoriákat csinált, de tényleg növelte hatalmunkat ama külső realitás felett, a mely „nem létezik”, de a melytől sok emberi életet csikart ki.

És Claude Bernard ezt tanította:

„L'homme est naturellement métaphysicien et orgueilleux; il a pu croire que les créations idéales de son esprit qui correspondent à ses sentiments représentaient aussi la réalité. D'où il suit que la méthode expérimentale n'est point primitive et naturelle à l'homme, et que ce n'est qu'après avoir erré longtemps dans les discussions théologiques et scolastiques qu'il a fini par reconnaître la stérilité de ses efforts dans cette voie. L'homme s'aperçoit alors qu'il ne peut dieter des lois à la nature, parce qu'il ne possède pas en lui-même la connaissance et le criterium des choses extérieures, et il comprend que, pour arriver à la vérité, il doit, au contraire, étudier les lois naturelles et soumettre ses idées, sinon sans raison, à l'expérience, c'est à dire au criterium des faits.”!

Jászai Oszkár.

Külömfélék.

A X-ik nemzetközi alkoholizmus elleni kongresszus programja.

A végleges program szerint a kongresszus szeptember 11-én veszi kezdetét; este lesz t. i. a Múcsarnokban az ismerkedési estély. kedden, szeptember 12-én délelőtt 10 órakor lesz a kongresszus ünnepi megnyitása, a kongresszus tisztikarának megválasztása és a hivatalos üdvözlések, majd Gruber müncheni egyetemi tanárnak ünnepi előadása: *Az „én” hygieniája* címen. Délután folytatódna a tárgyalások: Az alkohol befolyása a szervezet ellentállóképességére. Előadók: Laitinen — Helsingfors. Weygandt — Würzburg. Utána Liebertmann Leó budapesti egyetemi tanár tart előadást: A műbőr hygienikus jelentőségéről. A következő napokon: Nevelés és iskola az alkohollenes küzdelemben. Előadók: Miss Eliot Yorke London; Hähnel — Bremen, Eötvös Károly Lajos — Szolnok, Dr. Fischer Jakab — Pozsony, Kirschanek Ödön — B. Szt.-István. Délután: Alkohol és büntetőtörvény. Előadók; Lombroso — Tarin, Bleuler — Zürich, Vámbéry Rusztem — Budapest. A szeszes italok végzetes hatása az afrikai benszülottekre, előadja: Müller — Gropendorf, A munkások kulturális törekvései és az alkohol. Előadók: Vanderverde — Brüsszel, Kiss Adolf — Budapest. Alkohol és nemi élet, előadja Forel —

¹ *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale.* Paris, 1900. p. 48, 49.

Chigny. Alkohol és munkaképesség, különös tekintettel a katonai trainingre, előadja Mitander — Föllinge (Svédország). Alkohol mint tápszer, előadja Kassowitz — Wien. Az alkohol ipari értékesítése. Előadják: Dazynska-Golinska úrnő — Krakow, Klemp Gusztáv — Budapest és Báró Malcolmes Béla — Budapest. Az italmérés reformja. Előadók: Eggers — Bremen, Helenius — Helsingfors, Legrain — Paris. Az alkoholizmus elleni mozgalom szervezése. Előadók: Wlassak — Wien, Máday Andor — Budapest és Dr. Stein Fülöp a kongresszus főtitkára. A kongresszussal kapcsolatban a következő estélyeket fogják megtartani: szeptember 11-én délután 4 órakor a Magyarországi Nőegyesületek szövetsége által rendezett összejövetel, a melyen előadásokat tartanak Grué Albertné — Budapest, Miss Gh. A. Gray — London, Gonser — Berlin, Otilie Hoffmann — Bremen, Gh. Wakely — London és Grossman Janka — Budapest. Szeptember 12-én este a magyarországi abstinens egyesületek estélye, 13-án a katolikus estély, a németországi Alkoholgegner Bund és a magyar betegsegélyző pészterek gyűlése; 14-én délután az elmeorvosok gyűlése, a melyen Delbrück, Waldschmidt, Bezzola, Mme Legrain és Dr. Juliusburger tartanak előadásokat, 15-én este lesz a nemzetközi abstinens diákösszejövetel, 16-án pedig nagy nemzetközi munkásgyűlés. Szeptember 14-én este lesz a Margitszigeten a székesfőváros által rendezett nagy művészetély alkoholmentes bankettel. Szeptember 17-én pedig társas kirándulás terveztetik a Balaton mellé.

A nemzetközi kongresszus, a melynek szociális, hygieniai, kulturális és nemzetgazdasági szempontból egyaránt rendkívüli nagy fontossága van úgy az egész emberiség, mint hazánk szempontjából, a legszebb eredménnyel kecsegtet. Igen számosan jelentkeztek már eddig is tagul, külföldiek, hazaiak, magánosak, egyletek egyaránt. Nagyon fontos, hogy a kongresszus tárgyalásaiban mind olyan kérdést ölel fel, a melynek ismerete és a gyakorlati életbe való átvitele épen a hazai viszonyok szempontjából elsőrangú érdeke mindannyiunknak. A végrehajtó bizottság a programra megállapításán kívül intézkedett a kongresszusi tagok elszállásolásának helyes végrehajtása ügyében, elhatározta azonkívül, hogy a kongresszus alkalmából „*Az Alkoholizmus*” című lapból ünnepi kiadást készített, a mely a kongresszus teljes műsorát, tagjainak névsorát stb. közölje.

A szabadgondolkodás nemzetközi kongresszusa. F. é. szeptember 4, 5 és 6-án tartják meg Párisban a szabadgondolkodás egyetemes kongresszusát, melyre már eddig tizenötezeren jelentettek be részvételőket. Ez a kongresszus impozáns módon fogja kifejezésre juttatni, hogy az előítéletől ment tudomány által megállapított igazságok a mívelődés terjedésével mily elementáris erővel törnek maguknak utat az emberiség minden nemzetének valamennyi rétegében. A kongresszusnak különös aktualitást kölcsönöz az a körülmény, hogy a szabadgondolkodók nemzetközi gyülekezetüket győzelmi ünnepévé fogják avatni annak a diadallal megívott harcnak, mely Franciaországban az állam és az egyház kettéválasztása körül nemrég lefolyt. A kongresszus tudományos jelentőségét és erkölcsi súlyát nagy mértékben növeli az, hogy előadói között a tudomány legkiválóbb képviselői foglalnak helyet. Így Marcelin *Berthelot*, akadémikus, a tud. akad. titkára, Odon de *Buen*, barcelonai egyet. tan., Hector *Denis* bruxellesi egyet. tan., Ernst *Haeckel* jénai egyet. tan., Giuseppe *Sergi*, római egyet. tan., Gr. *Petit Jean* szenátor, a kong. t. élők. biz. elnöke és Leon *Furnemont* a szab. gond. nemzetk. szövetségének főtitkára előadásokat fognak tarani. A kongresszus

napirendje a következő. 1. Egy új Encyclopedia tervezete. 2. A tudományos erkölcsstan (az Isten fogalma nélkül). 3. Az állam és az egyház kettéválasztása. 4. Nemzeti és nemzetközi szervezet. 5. A világbéke. A kongresszus ekként jelentős manifesztációk színhelye lesz. A résztvevők tiszteletére ünnepélyeket és kirándulásokat fognak rendezni Franciaország különféle vidékein. A kongresszusi tagoknak egész Franciaországban *fél-áru utazási jegyeket* bocsájtanak rendelkezésére, s tárgyalások folynak az iránt, hogy a többi államok is hasonló kedvezményt engedélyezzenek a résztvevőknek. A kongresszuson való részvételre jelentkezhetni Írásban f. é. augusztus 10-éig a Társadalomtudományi Olvasókörnél (Budapest, VI., Eötvös-utca 41b.), valamint szóbelileg ugyanott minden kedden 4—5-ig s minden pénteken 5—7-ig, mely napokon részletes felvilágosítás is kapható. A résztvenni szándékozók csupán 5 frank részvételi díj fizetésére kötelezik magukat.

A nemzetközi büntetőjogi egyesület magyar csoportja. A büntetőjogi reformeszmék Magyarországon eddig nem nyertek jelentőségükhöz mért feldolgozást. Hiányoznak főképp az újabb irányok rendszeres kritikájához szükséges intézmények. Szünetelnek már évek óta az általános jogi érdekű gyűlések, melyek arra is hivatva volnának, hogy a jogirodalom érdeklődését a reformáramlatok felszínre vetett problémái iránt ébren tartsák. Nincsenek olyan egyesületek sem, melyek a különböző tudományágak művelőit a határkérdések megoldására közös munkálkodásban egyesítenék. Nincsen alkalmas szervünk, mely a külföld országaival a tudományos érintkezést ápolná. A reformmozgalom fokozódó jelentősége ezekkel az okokkal kapcsolatban *fontos kultúrfeladatná teszi a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület magyar csoportjának újjászervezését.* A N. B. E. országos csoportjának azokban a kultúrállamokban is jut jelentőség, hol hatáskörében a tudományos élet számos faktorával kénytelen konkurrálni. Magyarországon fokozódik jelentősége, mert hézagpótló intézménynyé válhatik. A magyar osztály munkálkodási körét a N. B. E. általános munkaprogramja határolja körül. Az egyesület abból a felfogásból indul ki, hogy a bűncselekmény nemcsak jogi, hanem ép úgy anthropológiai és szociológiai szempontból is vizsgálendő. Az Egyesület feladata a bűncselekményt létrehozó tényezőket és az ezek leküzdésére szolgáló eszközöket felderíteni. Ez az általános feladat megvont körén belül a magyar osztály teljesen a hazai szükségletekhez alkalmazkodik. Szélesebbre vonja hatáskörét ott, a hol hézagok mutatkoznak, nagyobb figyelmet fordít azokra a kérdésekre, melyek nálunk a forrongás stádiumában vannak. A büntetőtörvénykönyv küszöbön álló módosítása daczára teljesen nélkülözzük a reformáramlatok leszűródött eredményeinek megállapítását. Nem lehet feladatunk, a külföldi reformkódexekben felvett új intézményeket egyszerűen átvenni. Hanem azt kell megalapítani, hogy mennyire képesek ezek az intézmények szilárd gyökeret verni a magyar jogintézmények egészének, társadalmi és gazdasági élettünknek talajában. Nem méltányolták eddig eléggé azt sem, hogy az anyagi büntetőjog evolúciója minő szükségszerű változásokat postulál az eljárás terén. A néhány év előtt szépen induló szociálpolitikai törvényhozás zátonyra került. A magyar közigazgatási büntetőjog ziláltságával és méltánytalanságával kirívó ellentétben áll a jogállam fogalmával. Az állam létérdekeit érintő joganyagban, a hézagos törvényhozási szabályozás következtében általános a zavarodás. azt az egész sürgős szabályozást igénylő anyagot a magyar osztály munkakörébe vonja. A magyar osztály nem tartja feladatának ezeknek

a problémáknak a részletekbe menő feldolgozását. Feladata a *legkülönbözőbb tudományokkal foglalkozó egyletek egyesített munkaságának feltételeit létesíteni*. Gyűlésein, melyeken jogászok, pszichiáterek, statisztikusok, antropológusok, szociálpolitikával foglalkozók, rendőrségi szakemberek egyaránt részt vesznek, megállapítja azokat az alapelveket, melyek a közös munka alapjául szolgálnak. Munka-programmot dolgoz ki a részletek mikénti tárgyalására. Megadja az egyleteknek az irányelveket az anyag részletes feldolgozásához. Ez lehetővé teszi a büntetőjogi elveknek minden oldalról megvilágítását az ő benső természetükben és más tudományágakkal való összefüggésükben. A feldolgozott anyagot azután összefoglalja és levonja belőle a következtetéseket. Munkálkodásának megállapított eredményei a N. B. E. hivatalos közlönyében megjelennek. Állásfoglalását képviselői által a nemzetközi kongresszusokon is kifejezésekre juttatja. Így megindul az eszmék nemzetközi áramlása. Az N. B. E. magyar osztálya havonként legalább egyszer szűkebbkörű ülést tart. Ezen a felvetendő kérdések minden formaság nélkül, a leghabzárabb alakban tételnek megbeszélés tárgyává. Nagyobb időközökben országos gyűlés fog tartatni mind szélesebb rétegek bevonása és az érdeklődés ébrentartása céljából. A N. B. E. magyar osztályát nem érheti az a szemrehányás, hogy újabb egyesülés által az erőt szétforgácsolja. Ellenkezőleg: az erők egyesítésének és a munka megosztásának elvét alkalmazva a programjába felvett kérdésekben a különböző egyesületek összekötő kapcsolatává lesz. Azáltal, hogy egyrészt a kutatáshoz eszméket ébreszt, másrészt a kutatás eredményeit megrögzíti, a tudományos életet lüktetőbbé, termékenyebbé teszi. De evvel sem elégszik meg: beállítja Magyarországot a külföld országainak tudományos kapcsolatába. A magyar kultúra úttörőjévé válik a tudomány nemzetközi kötelékében. Az e mozgalmat érintő mindennemű közlést *Friedmann Ernő*-höz (Budapest, Alkotmány-utca 23) kérjük intézni, a ki minden irányban felvilágosítással szolgál.

Társadalomtudományi Társaság. A VII. nemzetközi börtönügyi kongresszus a magyar kir. kormány meghívására folyó évi szeptember hó 3-án Budapesten ül össze. E kongresszus, a legtöbb kultúrállam kormányának hivatalos képviselőiből és ezenfelül a büntetőjogi és börtönügyi tudomány elméleti és gyakorlati művelőiből alakul. A kongresszusra kitűzött kérdések megvitatása a büntetőjogi és börtönügyi tudomány, valamint a rokon társadalompolitikai tudományok sok oly részét lesz hivatva megvilágítani, mely a törvényhozásra és a társadalom fejlődésére közvetlen és jelentős befolyást gyakorol, sőt nem egy kérdés épen hazai viszonyainkra való figyelemmel tüzetet ki a kongresszus napirendjére.

A kitűzött kérdésekről beküldött nagyszámú — négy vaskos kötetre terjedő — szakvélemények közt a hazai szakferfiak által benyújtott dolgozatok számban és tartalomban egyaránt tekintélyes helyet foglalnak el. De ezen a már teljesített munkán felül még az a kötelesség is hárul a magyar jogi és társadalmi tudományok művelőire, hogy a kongresszus tanácskozásaiban való személyes részvétel által a kongresszus tudományos sikereinek emeléséhez egész erejükből hozzájáruljanak. Ezért a kir. igazságügyi miniszter felkérésére felszólítjuk a Társadalomtudományi Társaságnak a kongresszus iránt érdeklődő tagjait, hogy a kongresszus tagjai közé belépjenek. Felvilágosításokat a kongresszus titkársága (Igazságügy minisztérium, II. 91) ad meg szóban vagy írásban.

A választmány.

A MUNKÁSMOZGALOM.

Szociálista mozgalom.

A MAGYARORSZÁGI politikai munkásmozgalomnak külső megnyilvánulásai — szociálista parlamenti frakció hiányában — a népgyűlések és a kongresszusok. Most is két kongresszusról kell beszámolnunk; a *magyarországi szociáldemokrata párt* 12-ik és az *újjszervezett szociáldemokrata párt* 6-ik pártgyűléséről.

Az anyapárt kongresszusán a főváros 84 szervezete 163, a vidék 75 községének 104 szervezete 135, összesen tehát 298 küldöttel volt képviselve; a nem magyar nyelvű vidékek e pártgyűlésre már nem hívtak meg. Az egyévi működésről előterjesztett pártvezetőségi jelentés beszámol a választási akcióról, panasolja a gyűlésbetiltások, sajtóüldözések, kiutasítások nagy számát; a szabadságvesztés büntetéseknek bár hiányosan készített lajstroma mégis 41 év, 8 hó és 19 napra rúgó elítéltésekre és 18,519 kor. pénzbüntetésre mutat. A fejlődést igazolja, hogy a vidéken már 5 városban fizetett párttitkárok működnek, melyek a fölötté szükséges decentralizáció védbástyái. Halaadásra mutat a pénztári jelentés is; az idei összbevétel 193,735 kor., az összkiadás 176,805 kor. volt s az előző évekkel szemben mutatkozó emelkedés

majdnem kizárólag a központi pártlapok fejlődésének az eredménye. De ezekkel szemben a pártlapok száma süllyedt s az új egyletek alakítása is fölötté csökkent.

A pártgyűlés napirendje nem csak általános szempontból, hanem még az előző kongresszusokhoz is viszonyítva, nagyon sovány volt, pedig a nemzeti-ségi küldöttek távolmaradása megkönnyítette volna a nemzetközi s a magyar mozgalom számos és mielőbbi megbeszélést igénylő kérdéseinek tárgyalását. Nagyobb érdekű napirend-pont csupán a pártvezetőségi jelentés fölött gyakorolt kritika s a két év előtt alkotott pártszervezeti szabályzat megváltoztatása volt. A sajtó, az általános választási jogért való küzdelem, a párttaktika s az amszterdami nemzetközi kongresszus magyarországi küldötteinek jelentése alkották a napirend egyéb pontjait.

Az elfogadott indítványok között a fontosabbak azok, melyek a már rég megoldásra váró községi program megalkotását s a kubikos munkások szervezését követelik. Osztályharcai szempontból érdekes azon indítvány elfogadása is, mely szerint oly egyének, kik bármely más pártnál nagyobb működést fejtettek ki és a szociáldemokrata párthoz akarnak csatlakozni, három éven belül bizalmi állást

el nem foglalhatnak. A jövő kongresszus napirendjére tűzték az alkoholizmus elleni küzdelmet.

A pártgyűlésen az osztrák szociáldemokrata párt is képviselve volt.

*

Az *újjaszervezett szociáldemokrata párt* nagyszalontai kongresszusán — pártsajtója jelentése szerint — 304 község 547 küldöttel volt képviselve, míg a legutóbbi pártgyűlésükön csak 263 község küldötte jelent meg. A pártvezetőség jelentése rámutat az országos és a megyei képviselőválasztásokon elért sikerekre s beszámol a román és tót mozgalomról. Úgy látszik, hogy ezen párt is talajt veszített a nemzetiségi vidékeken.

A pártgyűlés módosította működési szabályzatát, munkásvédő szövetség alakítását határozta el s követele az önálló vámterületet s Magyarország politikai függetlenségét. Ezzel kapcsolatban országos gazda- és földműveskongresszust és a kubikos munkások nagygyűlését tartották meg, mely munkásrétegek e párt főntartó elemei.

*

A KÜLFÖLDI mozgalomban a franciaországi események* a legfontosabbak.

Ezenkívül a legnagyobb figyelmet az *oroszsországi* pártok kongresszusai érdemlik, annál is inkább, mert nem egy határozatuknak kivitele nyilvánul meg a mostani forradalmi mozgalomban. Az első kongresszuson Gapon kezdeményezésére nyolcz forradalmi párt, illetve szervezet vett részt, de távol maradt az orosz szociáldemokrata párt és a zsidó munkásszövetség. A gyűlésen az összes résztvevő pártok egyesültek „a jelenlegi orosz birodalom teljes megváltoztatására demokratikus köztársasági értelemben” s mint ehhez vezető czélt követelik az alkotmányhozó gyűlések egybehívását Orosz-

ország, Finnország, Lengyelország, és a Kaukázus részére, megállapítottak továbbá egyéb politikai és gazdasági követeléseiket. A kongresszus még kimondotta, hogy „újabb mozgósítás esetén minden erejét megfeszíti, hogy egyetlen ember se engedelmeskedjék” s elhatározta, hogy közös külföldi titkárságot alapít.

Mindezzel nagyjában megegyeznek az *orosz szociáldemokrata munkáspárt* III. kongresszusának határozatai. E pártgyűlés is hirdeti, „hogy fegyveres ellenállást fog kifejteni és még a hadsereggel való rendes harcztól sem riad vissza”, de egyéb követeléseikben az előbbi kongresszussal ellentétben jobban kidomborították a szociáldemokrácia álláspontját. Egyébiránt e párt két csoporttá különült s az eddigi hivatalos lap az *Iskra* az elvált csoporttá lett, míg a megmaradt s a pártot alkotó csoport a genfi *Proletár* köré tömörül.

*

A *belgiumi* szociálista munkáspárt Brüsszelben megtartott 20-ik kongresszusán leginkább azon kérdést tárgyalták, vajjon együttműködhetnek-e majd a legközelebbi választásokon a szabadelvűekkel? Vandervele javaslatára idevágólag azon régebbi kongresszusok határozatát elfogadták, mely szerint az egyes helyi csoportokra bizzák, hogy a szabadelvűekkel választási paktumot kössenek-e, vagy sem.

A kongresszuson 401 csoport 561 küldöttel volt képviselve.

A *németalföldi* szociáldemokrata munkáspárt 11-ik kongresszusán a pártnak mindössze 6100 tagja küldött képviselőt, a mi nyilvánvaló jele annak, hogy ezen országban a szakszervezetek még mindig az anarkista szövetségekhez tartoznak. Legtöbb

* Jászi Oszkárnak lapunk júniusi számában megjelent kimerítő cikke fölöslegessé teszi ezek ösmertetését.

időt a párt belső ügyeinek és a párt-taktikának tárgyalása igényelt, ezenfelül kimondták, hogy a pótválasztásokon csupán oly más párt jelöltjeit szabad támogatni, a ki az általános választói jog hívének vallja magát.

Az általános kamarai választásokon 76 kerületben 65,000 szavazat esett ezen párt jelöltjeire, de képviselővé egy sem választott s csupán nyolcz jelölt került pótválasztás alá. A pótválasztás alkalmával azonban mind a nyolcz jelölt elnyerte a többséget.

A németalföldi hatalmas anarkista táborban szakadás állt be, minthogy 10 csoport elvált, Nienwenhuis, a forradalmi mozgalom ösmert nesztora által vezérelt föderációtól s a *Szabadságszerető kommunisták szövetsége* név alatt új pártot alkotott.

*

Az egységesítésen fáradoznak — az amszterdami nemzetközi kongresszus hatása alatt — az *angol* szocialista szervezetek is, még pedig: a *Social-Democratic Federation* (S. D. F.) és az *Independent Labour Party* (I. L. P.)

A S. D. F. a húsvéti ünnepek alatt Northamptonban 74 küldött jelenlétében megtartott 25-ik pártgyűlésén kimondták, hogy tárgyalásokba bocsátkoznak az I. L. P.-val az esetleges egyesítés céljából, elvetve azon határozati javaslatokat, melyek egy összehívandó általános szocialista kongresszust, továbbá az I. L. P.-ba való azonnali belépést javasolták.

Az I. L. P. manchesteri kongresszusa nem foglalkozott hosszan az egységesítés kérdésével, csupán arra utalt, hogy e tekintetben már összeköttetésbe lépett a nemzetközi szocialista irodával. Egy további határozat — Keir Hardie javaslatára — India számára képviseleti alkotmányt követel, majd elvben kimondták a választói jognak a nőkre való kiterjesz-

tését is. — A *Labour Leader* című lap a párt tulajdonába ment át.

*

RÖVID HIREK. A *trieszti* tiltakozó nemzetközi nagygyűlést május 21-én tartották meg. — *Elysée Reclus* tudós s a Krapotkin-féle anarkista irányzat legnevesebb képviselője július 5-ik napján meghalt.* — *Németország* anarkista szövetsége IV. kongresszusának megtartását nem engedélyezték. — *Spanyolország* szocialdemokrata pártja augusztus hó 28. napján tartja 7-ik kongresszusát Madridban. — *The Comrade* angol nyelvű szocialista folyóirat megszűnt.

Szakszervezeti mozgalom.

A MAGYAKORSZÁGI SZAKSZERVEZETI TANÁCS KEBELÉBE tartozó 17 országos és 27 önálló helyi szervezetről szóló legutóbb megjelent statisztika szerint a tagszaporulat az 1904-ik évben több mint 12,000-re rúgott, úgy hogy 1904. év december 31-én a fönntemlített 44 szervezet 53,169 taggal rendelkezett. Ebből a budapesti szervezett munkásokra 28,057, a vidékiekre 25,112 esik, vagyis a budapesti ipari munkásoknak 30,04%-a, a vidékieknek pedig csak 7,70%-a van szervezve. A szervezett munkások száma: 2099.

Érdekes egyébiránt a taglétszám fejlődésének alábbi táblázata:

	Taglétszám
1902 január 1.	9,999
1903 január 1.	15,270
1904 január 1.	41,138
1905 január 1.	53,169.

A szervezetek országosítása is halad; 1903. december 31-én 12, 1904. december 31-én már 17 országos szervezet volt 462 szakcsoporttal, e mellett 7 szakszervezet országossá tétele folyamatban van. Legerősebb országos szervezetek: az építőmunkások 15,202, a vas- és fém munkások

* Lásd külön szemlénket.

980.0 s a famunkások 5208 taggal. Az 1904-ik év folyamán csupán 6 szervezett tagjainak száma csökkent, leginkább a balsikerrel végződött sztrájkok következtében.

A pénztári forgalom is az emelkedést igazolja. Az 1903-ik év 273,000 kor. bevételével szemben, az 1904-ik évben ez már 443,000 kor.-ra rúgott, de a kiadások is aránylagosan emelkedtek, melyből legtöbb az agitációra s a munkánélküliek segélyezésére esik.

A szakegyesületek munkaközvetítése kedvező volt; 27 budapesti szervezetben 16,938 volt a munkakeresők és 11,026 a közvetítettek száma, vagyis az összes jelentkezők 65,09%-a lett elhelyezve.

*

A földműves-munkások április végén 30 község 40 küldöttének jelenlétében megtartott országos értekezletén megalkották a földművelők országos szövetségét, kilencz tagú bizottságot választott, mely majd ezen szövetség ügyeit intézendí. Ezenfölül alapot gyűjtenek földművelő szaklap kiadására. A szervezkedés ezen újabb módja talán leküzdi végre az elébe meredő nagy akadályokat.

*

Az ugyanakkor megtartott első Nőmunkás Kongresszus e mozgalom fejlődéséről tett tanúságot, melyen a bécsi munkásnők küldöttjén kívül 60-ra rúgott a képviselők száma. Az országos szervező bizottság jelentését tudomásul véve, női tanfolyamok felállítását, nőagitátorok nevelését határozták el. Tisztázták követeléseiket a nőmunkás-védelemre vonatkozólag, majd végül szervezeti szabályzatukat alkották meg.

*

A *bérmozgalom* nem mondhatók eredményeseknek a hatalmas dunántúli földműves-munkás sztrájk kivételével, mely egyedül a nyomor megnyilvánulása volt. Egyetlen munkás-

párt sem játszott közre kitörésében, sőt akadt még olyan is — az *újja-szervezett* szociáldemokrata párt, — mely egyenesen a leszerelésre hívta föl a munkásokat.

Verességgel végződött az eszéki általános sztrájk május elején s a budapesti vas- és érczöntők, majd a vas- és fémmunkások hat hétig tartó általános sztrájkja. Három évre szóló egyezményvel ért véget a budapesti építő-munkások egy heti kizáratása április hó végén. A szakmák között az építő-munkások és famunkások bírnák még mindig a legtöbb bérharczot.

A KÜLFÖLDI mozgalom terén általános érdekű a *németországi* szakszervezetek Kölnben megtartott ötödik kongresszusa, melyen 1¼ millió szervezett munkás képviselőjében 215 küldött jelent meg. Állásfoglalás a politikai tömegsztrájk, a májusi ünnep s a szövetkezetek kérdésében képezték s a fölötte gazdag napirend legfontosabb pontjait.

A „szövetkezetek és a szakszervezetek” tárgyalása tisztázta az ezek között fennálló viszonyt s az egymás iránti kötelezettségeket. Az elfogadott határozati javaslatok ígérnek a szövetkezetek legmesszemenőbb támogatását, de e mellett küzdeni fognak a fogyasztási szövetkezeteknél mind inkább elharapódzó nyereségvadászattal ellen. Viszont a szakszervezetek megkövetelik, hogy a szövetkezetek ösmerjék el a mai gazdasági viszonyok mellett keresztülvihető követeléseiket.

Május elsejének megünneplése s a politikai tömegsztrájk kérdésében elhangzott beszédek, illetve az utóbbi elvető határozati javaslat élénk világot vetnek a német szakszervezeti mozgalomban jelenleg uralgó irányra, mely Karl Kautsky találó megjegyzése szerint, mindinkább a trade-unioniz-

mus terére lép. Az egyes szervezetek egoizmusát az össz-szervezetek egoizmusa követte, mely csak a pillanatnyi gazdasági előnyökre tekint s mindinkább elfordul a politikai munkásmozgalom végcéljaitól. A tömegsztrájkot elvetették, májusi elseje megünneplésének kérdésében határozatot nem hoztak, hanem bevárják a legközelebbi általános pártkongresszus idevágó határozatait. Pedig úgy a német, mint a nemzetközi kongresszusok eddigi határozatai határozottan ragaszkodnak annak megünnepléséhez.

A kongresszusnak ezen, elébb kifejtett álláspontját, Németországban számos szakmagyűlésen erősen bírálták, sőt a vas- és fém munkások kongresszusa egyenesen megtámadta határozataikat.

Állást foglaltak még az otthonmunka s a lakás- és élelmikényszer ellen, majd megvitatták a munkástitkárságok s a szakszervezeti kartellek ügyeit.

*

Nemzetközi értekezletet tartottak Amszterdamban június 24-én a szakszervezetek országos központjainak képviselői. Az értekezletre Anglia, Belgium, Dánia, Svédország, Norvégia, Németország, Ausztria, Magyarország, Olaszország, Spanyolország és Németalföld küldötte képviselőit.

Franciaország szakszervezetei nem képviseltették magukat, mert a nemzetközi titkár nem tűzte napirendre az antimilitarizmust, az általános sztrájkot s a nyolcz órás munkaidőt.

Az értekezlet csupán szervezkedési kérdésekkel foglalkozott. Elhatározták, minthogy a nemzetközi titkárság deficiittel működik, hogy a járulékokat fölemelik, továbbá, hogy évenként nemzetközi jelentést tesznek majd

közzé Dánia azon indítványát, hogy a szakszervezetek országos központjai vizsgálják meg s tegyenek jelentést, hogy országokban milyen a munkaidő — elfogadták a magyar küldött azon pótindítványával egyetemben, hogy a nemzetközi titkár bocsásson ki e célból egyöntetű statisztikai formulákat.

A legközelebbi értekezletet két év múlva tartják Krisztiániában.

A legutolsó *dán* szakszervezeti kongresszusra 47 országos és 15 helyi szervezet 300 küldötte jelent meg 67,000 szervezett munkást képviselve. Az 1904. évben 42 szervezet 13,000 tagja 1520 sztrájkban és 715 kizárásban vett részt, melynek költségei 197,000 kor.-ra rúgtak; fél millió koronát költöttek ezenfölül munkanélküli segélyre. A munkaidő s a munkanélküliség képezték tárgyalásaik pontjait.

RÖVID HÍREK. Új országos szövetséget alkottak a textilipari munkások s a borbély- és fodrászok. — *Fehérnemű Munkás* és *Fuvarozó Munkás* cím alatt új szaklapok indultak meg. *Olaszországban* az 1904. évben 41 munkáskamara állt fenn, amelyek 3345 osztályt és 347,149 tagot foglaltak magukban. — *Max Hirsch*, a Hirsch-Dunker szakszervezetek megalapítója június 25-én meghalt. Itt jegyezhetjük meg, hogy a legutóbb megjelent statisztika szerint a még főnnálló 21 ily irányú szakegyesület 111,889 taggal rendelkezik s tagszaporulata az 1904. esztendőben igen nagy visszaesést jelent az előző évekhez viszonyítva.

Mérő Gyula.